

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка

На правах рукопису

ІВАЩУК Володимир Михайлович

УДК 94 (477.8) “1920/1939”

НАДДНІПРЯНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ
У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
В 1920 – 1939 РР.

Спеціальність 07.00.01 – історія України

ДИ С Е Р Т А Ц І Я
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
БУЯК Богдан Богданович

Тернопіль
2010

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
Розділ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА	
ДОСЛІДЖЕННЯ.....	10
Розділ 2. НАДДНІПРЯНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ ЯК ЯВИЩЕ	
ТА ЇЇ МІСЦЕ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЗАХІДНОЇ	
УКРАЇНИ	
2.1. Суспільний та правовий статус.....	30
2.2. Місце наддніпрянської політичної еміграції в громадсько-політичних	
процесах Східної Галичини і Волині.....	44
2.3. Проблема взаємospрийняття у стосунках між галичанами та	
наддніпрянською політичною еміграцією на публічному рівні та її	
причини.....	94
Розділ 3. ІНСТИТУЦІЙНА ТА ПЕРСОНАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ	
НАДДНІПРЯНЦІВ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ	
3.1. Громадські організації політичних емігрантів у Східній	
Галичині.....	113
3.2. Громадські організації політичних емігрантів на Волині.....	147
3.3. Внесок Д. Донцова, В. Дорошенка, А. Жука у громадсько-політичне,	
культурне і кооперативне життя Східної Галичини.....	157
ВИСНОВКИ.....	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	199

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

„ЛНВ” – „Літературно-науковий вісник”

„Сельроб” – Українське селянсько-робітничє соціалістичне об’єднання

БУД – Братство української державності

ВНК – Всеукраїнський національний конгрес

ВУО – Волинське українське об’єднання

ГУНМ – Група української націоналістичної молоді

ДПУ УРСР – Державне політичне управління Української Радянської Соціалістичної Республіки

ДЦ УНР – Державний центр Української Народної Республіки

ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка

КЕ ОУН – Крайова ексекютива Організації українських націоналістів

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

КУЕ – Клуб українських емігрантів

МВС Польщі – Міністерство внутрішніх справ Польщі

МЗС УНР – Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки

НТШ – Наукове товариство ім. Т. Шевченка

ОВКУГ – Організація вищих класів української гімназійної молоді

ОУН – Організація українських націоналістів

ППС – Польська партія соціалістична

ППШ – Партизансько-повстанський штаб

РСУК – Ревізійний союз українських кооператив

РУП – Революційна українська партія

СВУ – Союз визволення України

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

СУНМ – Спілка української націоналістичної молоді

США – Сполучені Штати Америки

УВО – Українська військова організація

УГА – Українська галицька армія
УГК – Український горожанський комітет
УГКЦ – Українська греко-католицька церква
УКБ – Український комітет біженців
УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання
УНО – Українська народна обнова
УНР – Українська Народна Республіка
УНС – Український народний союз
УНТП – Українська народно-трудова партія
УПНР – Українська партія національної роботи
УПП – Українська партія праці
УПР – Українська парламентська репрезентація
УПРВ – Українська парламентська репрезентація Волині
УПСР – Українська партія соціалістів-радикалів
УСДП – Українська соціал-демократична партія
УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія
УСРП – Українська соціалістично-радикальна партія
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
УСС – Українські січові стрільці
УСХД – Український союз хліборобів-державників
УЦК – Український центральний комітет

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Серед проблем української історії однією з найактуальніших є історія змагань українців за соборну державу. В результаті невдач національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. тисячі борців за неї та її творців опинилися за межами України, перш за все – в європейських країнах.

Соціальна інтеграція, громадсько-організаційна, політична та культурно-освітня діяльність української еміграції відбувалися під впливом і в руслі загальноєвропейського історичного процесу. Значна маса українських політемігрантів у 1920 – 1930-ті роки була сконцентрована у Польщі.

Соціальна адаптація наддніпрянської політеміграції в суспільному середовищі з більш розвинутою політичною культурою в умовах Польщі була нелегкою справою. Тому велике значення має дослідження досвіду політемігрантських громадських організацій у Західній Україні в 1920 – 1939 рр., історії їх діяльності, яка є невіддільною від вітчизняної історії. Важливо дослідити і особисту участь відомих політемігрантів у місцевих громадсько-політичних процесах. Актуальність проблем, досліджуваних у дисертації, має універсальний характер. Оскільки розпад багатонаціональних держав, втрата державності завжди супроводжується масовим переміщенням людей, тож проблеми репрезентації їхніх інтересів в інших суспільних середовищах та соціальної адаптації залишаються важливими. Відтак неупереджене вивчення і узагальнення досвіду попередніх поколінь має як науковий, так і практичний інтерес.

Аналіз діяльності політемігрантських громадських установ та безпосередньої участі провідних політемігрантів у місцевих громадсько-політичних організаціях актуальний ще й тому, що у цих процесах брали участь такі відомі українські громадсько-політичні і культурно-освітні діячі, як В. Дорошенко, А. Жук, Д. Донцов, О. Доценко, І. Огієнко, М. Корчинський, П. Холодний та ін.

Таким чином, в контексті сучасного національно-державного відродження усе вищезгадане визначає наукову актуальність та світоглядне значення дисертаційного дослідження.

Мета роботи – висвітлити місце і роль наддніпрянської політеміграції в громадсько-політичних процесах Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст.

Виходячи з комплексного характеру мети, були поставлені наступні **завдання**:

- виявити причини та шляхи формування наддніпрянської політичної еміграції в Західній Україні в першій чверті ХХ ст., її соціально-політичне становище, місце, роль і значення в суспільно-політичному житті Західної України протягом міжвоєнного періоду;

- дослідити діяльність провідних емігрантських громадсько-політичних організацій у Західній Україні в наданні соціальної допомоги емігрантам у процесі їхньої адаптації до нових умов життя, здійсненні культурно-освітньої роботи, видавничої діяльності; охарактеризувати політичну складову у діяльності даних громадських структур;

- з'ясувати внесок наддніпрянських політемігрантів в політичну, культурно-освітню, кооперативну та церковно-релігійну діяльність Волинського українського об'єднання;

- охарактеризувати напрями співпраці та основні контакти наддніпрянської політеміграції із західноукраїнськими громадсько-політичними організаціями;

- дослідити ідеологічні, державотворчі погляди та основні напрямки діяльності провідних наддніпрянських політемігрантів Д. Донцова, В. Дорошенка, А. Жука в 1920 – 1930-х рр.; відтворити форми їх вираження у вигляді видавничо-публіцистичної діяльності та визначити їх вплив на громадсько-політичні процеси в Західній Україні в окреслений період;

Об'єкт дослідження – громадські об'єднання наддніпрянських політичних емігрантів як одні з учасників громадсько-політичних процесів в Західній Україні у 1920 – 1939 рр.

Предметом дослідження є організаційне становлення, внутрішній стан, специфіка діяльності наддніпрянської (східноукраїнської) політичної еміграції в контексті громадсько-політичних процесів Західної України у міжвоєнний період ХХ ст., стосунки політемігрантів з політичними і громадськими інституціями

Східної Галичини та Волині, їх ідеологічні погляди на процес Українського державотворення.

Методи дослідження. Під час дослідження автор керувався принципами історизму й об'єктивності, загальними науковими підходами, які дозволяють вивчати суспільні явища, конкретні події і факти в їх динаміці та взаємозалежності. Застосовано порівняльно-історичний та структурно-системний методи, аналіз, узагальнення і синтез однотипних фактичних даних, проблемно-хронологічний спосіб викладу матеріалу з урахуванням специфіки історичної науки. Використані методи дослідження дали змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки досліджуваних процесів і явищ, визначити головні тенденції їхнього розвитку, а також сприяли об'єктивному висвітленню різних аспектів обраної теми.

Хронологічні та географічні межі дослідження. Хронологічні межі дослідження охоплюють 1920 – 1939 рр. Нижньою межею є дата 14 листопада 1920 р., коли уряд Української Народної Республіки (УНР), його службовці, керівник держави С. Петлюра, симпатичні з числа різних соціально-професійних верств українського громадянства виїхали з Кам'янця-Подільського на зайняту поляками Східну Галичину. Верхня межа – 1 вересня 1939 р., початок Другої світової війни. Географічні межі дослідження охоплюють територію Східної Галичини та Волині у складі Польщі у визначений вище хронологічний період. Відповідно до сучасного адміністративно-територіального поділу це Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська та Рівненська області.

Наукова новизна одержаних результатів визначена спробою комплексного дослідження на конкретно-історичному матеріалі історії наддніпрянської політеміграції як соціально-політичного явища в зв'язку із громадсько-політичними процесами Західної України у 1920 – 1939 рр., ролі політемігрантів у зростанні національної свідомості українського населення цих земель. Висвітлено стосунки політемігрантів з українськими політичними і громадськими організаціями Східної Галичини та Волині. При цьому окремі принципові питання досі не були предметом вивчення для українських істориків. Особистий

внесок здобувача полягає також в залученні деякого нового фактичного матеріалу на основі архівних документів Національної бібліотеки у Варшаві, Національної бібліотеки та архівів Канади, матеріалів періодичних видань еміграції („Дніпро”, „Вісті Українського центрального комітету”, „Тризуб”, „За Україну!” тощо), які вперше вводяться до наукового обігу й дозволяють глибше проаналізувати порушені проблеми та суттєво доповнити погляди на обрану тему.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації доповнюють наукові знання з історії наддніпрянської міжвоєнної політеміграції, українських громадсько-політичних організацій та розкривають громадсько-політичну еволюцію Західної України у міжвоєнний період ХХ ст. Висновки і фактичний матеріал дисертації можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць, підручників, навчально-методичних посібників з історії України, української еміграції, спецкурсів у вищих навчальних закладах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з науковою тематикою кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка „Актуальні проблеми історії України”.

Особистий внесок дисертанта полягає у проведенні пошукової роботи та обробці архівних матеріалів, формулюванні наукових положень і висновків роботи. Наукові розробки дисертанта викладені в 12 публікаціях у фахових виданнях.

Апробація основних положень дисертаційного дослідження відбулася на таких конференціях: II Міжнародна наукова конференція „Національна інтелігенція в історії та культурі України у ХІХ-ХХІ ст.” (Вінниця, 2006); П'ята міжнародна науково-практична конференція молодих учених, присвячена 90-річчю Української революції 1917 – 1920 рр. (Київ, 2007); III Міжнародна наукова конференція „Знаки питання в історії України: регіональний вимір української історії” (Ніжин, 2007); Міжнародна наукова конференція молодих вчених „Каразінські читання (історичні науки)” (Харків, 2007); II Міжнародна наукова

конференція „Стосунки Сходу та Заходу України: суб’єкти, інтереси, цінності” (Луганськ, 2007); Треті (міжнародні) Гуржіївські читання (Черкаси, 2007); II Міжнародний конгрес „Українська освіта у світовому часопросторі” (Київ, 2007); III Міжнародна наукова конференція „Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму” (Івано-Франківськ, 2007); Міжнародна наукова конференція „Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії” (Харків, 2008). Результати дослідження обговорено також на щорічних звітно-наукових конференціях викладачів та молодих науковців Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, на засіданнях кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2005-2008). Основні положення викладено автором у 18 статтях, 12 з яких опубліковано у фахових виданнях ВАК України

Структура дисертації. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків (198 сторінок), списку використаних джерел і літератури (27 сторінок, 325 позицій). Повний обсяг дисертації – 225 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз історіографії досліджуваної проблеми дає змогу умовно поділити наукову літературу на дві групи: *публікації українських науковців; публікації іноземних дослідників.*

Аналіз *публікацій українських науковців* з проблеми дисертаційного дослідження засвідчує, що в узагальнюючих працях з історії України питання політичної еміграції вивчено фрагментарно. Ще в радянській історіографії І. Куликом ця еміграція розглядалася з точки зору критики „українського буржуазного націоналізму”, як „контрреволюціонери”, „зрадники”, що втекли під захист польської буржуазії і вели бездіяльно-безтурботне життя за кордоном [272]. Загалом українська радянська історіографія у вивченні міжвоєнної доби натрапляла на численні ідеологічні заборони.

Після відновлення незалежності України 1991 р. зросло зацікавлення національною історією, політичною історією Західної України, діяльністю лідерів наддніпрянської політичної еміграції. Із узагальнюючих праць з української історії та історії Західної України, які з'явилися в цей час та котрі пов'язані з проблемою дисертаційного дослідження, можна виділити низку робіт і публікацій. Так, О. Бойко у своїй синтетичній праці з історії України серед іншого з'ясовує головні тенденції суспільно-політичного руху на Західній Україні в міжвоєнний період ХХ ст., однак не висвітлює питання про те, якою була тоді роль наддніпрянської політеміграції у краї, хоча й відзначає, що ідеологія чинного націоналізму Д. Донцова довгий час була ідеологією осередків ОУН [256]. С. Кульчицький в монографії з міжвоєнної історії України, окрім розгляду регіональних вимірів історії, зокрема, Західної України, також займає аналогічну позицію, але в той же час не вважає націоналізм Д. Донцова тоталітарним [273]. Цей же дослідник, а також В. Литвин вважають штучним т. з. „сокальський кордон”, до культивування якого, як відомо, була причетна унерівська еміграція на Волині спільно з польською адміністрацією для протидії галицьким впливам в

цьому краї [278]. Комплексний аналіз суспільно-політичного руху Східної Галичини з початку XIX ст. і до 1939 р. здійснив у тематичній монографії М. Кугутяк [270]. Він також торкнувся питань створення Української партії національної роботи (УПНР), до якої був причетний Д. Донцов, та ставлення Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) до орієнтації представників наддніпрянської політеміграції на Польщу у своїй монографії „Історія української націонал-демократії (1918 – 1929)” [271]. І. Васюта, досліджуючи політичну історію Західної України в 1918 – 1939 рр., погоджується з визначальним впливом Д. Донцова на УПНР, а згодом – і на весь західноукраїнський націоналістичний рух. Історик приділив увагу й уенерівській політеміграції на Волині, яка мала організовані структури, передусім Волинське українське об'єднання (ВУО). На думку І. Васюти, це об'єднання стало другим полонофільським центром після екзильного уряду Української Народної Республіки (УНР). Дослідник негативно оцінює роль наддніпрянців-політемігрантів – лідерів ВУО в консервації „сокальського кордону” та у роз'єднанні в такий спосіб галичан та волинян [257].

Аналізуючи українську історіографію з проблеми дослідження, слід виділити і праці сучасних українських дослідників, які поглибили основи з вивчення наддніпрянської політичної еміграції як явища, котре виникло в 1900-х рр., позаяк такі її представники, як Д. Донцов, В. Дорошенко, А. Жук, ідентифікували себе політемігрантами і в 1920 – 1939 рр.

Л. Качмар у дисертаційному дослідженні звернула увагу на політичну, видавничу діяльність, особливості міжпартійних відносин і розвиток самостійницької української політичної думки в середовищі наддніпрянських політемігрантів у Східній Галичині в 1900 – 1914 рр.[303, с. 18]. І. Патер у ґрунтовній монографії „Союз визволення України: проблеми державності і соборності” вважає цілком закономірним створення у Львові в 1914 р. наддніпрянськими політемігрантами В. Дорошенком, А. Жуком, Д. Донцовим і наддніпрянськими політсилами СВУ як безпартійної організації, наріжним каменем якої стала боротьба за незалежну і соборну Українську державу, та

розглядає СВУ в контексті міжнародних відносин Центрально-Східної Європи 1914 – 1918 рр. [284, с. 5, 73]. С. Адамович у дисертаційному дослідженні розкрив еволюцію ідейних засад наддніпрянської політеміграції в Австро-Угорщині напередодні і в роки Першої світової війни, причини, хід і наслідки боротьби за владу та ідейного протистояння у 1914 – 1918 рр., стосунки політемігрантів з українськими партіями Східної Галичини і Буковини [301, с. 17].

Аналізуючи українську історіографію, яка присвячена власне міжвоєнній наддніпрянській політичній еміграції, виділяють ряд напрямів наукових пошуків.

Так, наддніпрянській еміграції, яка виникла після поразки українських національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр., присвячена комплексна монографія В. Трощинського „Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище”, де визначено головні центри і „периферійні” осідки української еміграції в Європі і, зокрема, в Польщі, її соціальний та правовий статус, політичний, громадський сектор (уряд УНР, Український центральний комітет (УЦК)) в цій країні та закладено напрямки подальших досліджень саме в цьому плані [292]. Спроби поглибити ці дослідження здійснено істориком В. Піскун в монографії „Політичний вибір української еміграції в 1920-х рр.”, яка дослідила особливості вияву громадянської позиції представників української політеміграції 1920-х рр. в країнах їх перебування і, зокрема, в Польщі [286]. Б. Лановик в монографічному дослідженні про історію української еміграції не розглядає питання життєдіяльності наддніпрянської політеміграції в міжвоєнній Польщі, а зосереджує увагу на такій еміграції в Болгарії, Німеччині, Чехословаччині, Франції [293].

А. Портнов, дослідивши науково-освітню діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919 – 1939 рр.), дійшов висновку про те, що саме інституалізація політеміграції в цій країні у чисельні громадські об’єднання дала їй змогу вистояти та здійснювати свої завдання [306]. М. Павленко у своїх публікаціях висвітлив деякі аспекти допомоги української громадськості Польщі

біженцям з Великої України (в тому числі, у рамках УГК в Східній Галичині) [283].

Історик С. Литвин розкрив співпрацю військової наддніпрянської політичної еміграції в Східній Галичині та польської влади (роль якої у цьому процесі була визначальною) в рамках діяльності Партизансько-повстанського штабу у Львові у 1921 р. з Ю. Тютюнником на чолі. Екзильний уряд УНР покладав на ППШ місію з повалення більшовицького ладу на Україні та відновлення УНР [279]. Боротьбі екзильного уряду УНР з гетьманцями наприкінці 1930-х рр. також присвячена стаття Д. Колісника. В контексті даного дисертаційного дослідження вона важлива для проведення паралелей в боротьбі О. Назарука з уенерівськими впливами в Східній Галичині [265]. І. Райківський в статті „Національна ідея в діяльності української соціал-демократії у Другій Речі Посполитій” зазначає, що в процесі підготовки Всеукраїнського національного конгресу (ВНК) у Львові відбулося зближення крайових і еміграційних соціалістичних партій [288].

В контексті проблеми взаємосприйняття у стосунках між галичанами та наддніпрянською політичною еміграцією на публічному рівні та її причин З. Величко вважає, що публіцистика О. Назарука, І. Кедрина 1920 – 1930-х рр., зокрема, їх погляди на проблему Сходу і Заходу України, єдності українських земель, була пов’язана з осмисленням причин поразки державності і девальвації ідеї соборності [259]. С. Кость вважає ідею соборності методологічною засадою західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. [268].

Дослідження І. Тюрменко, М. Тимошика розкривають роль політемігранта І. Огієнка у т. з. „правописній проблемі”. Вчений намагався пропагувати єдиний правопис у Східній Галичині для консолідації нації на культурному рівні [291, 309].

Участь наддніпрянських політемігрантів – лідерів ВУО в політичній, культурно-освітній, кооперативній, церковно-релігійній роботі цього політичного об’єднання на Волині висвітлили у своїх монографіях М. Кучерепа, Р. Давидюк [275, 276]. О. Постельжук вважає, що вагомим елементом соціальної бази угодовського ВУО була військова уенерівська політеміграція на Волині [287].

Українські дослідники значну увагу приділили Д. Донцову. Існує значна кількість розвідок, присвячених аналізу його націоналістичної ідеології. У ряді праць та статей зроблена спроба дослідити вплив Д. Донцова на громадсько-політичне життя Західної України у міжвоєнний період ХХ ст., його видавничу діяльність.

Так, І. Шліхта дослідила витoki ідеології „чинного націоналізму”, прослідкувала генезу та особливості політичних та філософських поглядів Д. Донцова у „львівський” міжвоєнний період ХХ ст. [311]. М. Чугуєнко у своїй дисертації дійшов висновку про те, що в міжвоєнний період Д. Донцов був засновником консервативно-революційного напрямку в українській суспільно-політичній думці [310]. М. Горелов у статті „Історичні спроби моделювання української державності в ХХ ст.” вважає, що під донцовською „українською національною ідеєю” слід було розуміти прагнення здобути незалежність України і волю до здійснення цього ідеалу [261]. Українська ідея Д. Донцова, на думку О. Ситника, знаходить себе в здобутті незалежності, соборності України, а визначальне місце в державотворчому процесі відводиться нації [307]. На переконання Б. Кухти, характерним моментом міжвоєнної творчості Д. Донцова було його намагання утвердити думки про переорієнтацію українства на Захід, так само як і спроба сформулювати підстави нового українського націоналізму ХХ ст. [274].

Дослідник О. Баган переконаний, що у своїй ідеології Д. Донцов дав завершену політичну філософію традиціоналізму і волюнтаризму, а видання „Літературно-науковий вістник” („ЛНВ”), згодом „Вістник”, під редакцією Д. Донцова, справили значний вплив на західноукраїнське суспільство: його ідеологія на емоційному рівні створила в Західній Україні атмосферу здобування [255]. Схожу позицію займає історик Я. Дашкевич, який разом з О. Баганом заперечує приховане полонофільство Д. Донцова [262]. Г. Сварник у статті „Кілька штрихів до ідейної біографії Дмитра Донцова” також заперечує те, що на світогляд Д. Донцова мали вплив такі польські партії, як Польська партія соціалістична (ППС) і націонал-демократи [264].

Українські науковці погоджуються з тим, що Д. Донцов мав значний вплив на міжвоєнні західноукраїнські громадсько-політичні процеси. Так, А. Кентій у праці „Українська Військова Організація в 1920 – 1928 рр.” вважає, що Д. Донцов скоріш за все належав до керівництва УПНР [263]. Протилежної думки дотримується вже згаданий О. Баган [255]. І. Соляр наводить приклади співпраці групи „Заграви” (до якої належав Д. Донцов) із партіями самостійницької орієнтації – Незалежною групою Української народно-трудової партії (УНТП), Українською радикальною партією соціалістично-народницького ідейно-політичного напрямку та Незалежною робітничою групою в лютому-березні 1924 р. [308]. В той же час Т. Панфілова вважає, що наявність у програмах спочатку групи „Заграда” в УНТП, а згодом УПНР, до якої був причетний Д. Донцов, демагогічних, нереалістичних заяв та запевнень дискредитувало саму ідею боротьби за національне визволення [305]. Тим не менше, на думку Р. Безсмертного, націоналістична концепція Д. Донцова мала досить суттєвий вплив на формування політичної культури та перебіг історичних подій в Західній Україні міжвоєнного періоду [302].

Питань, пов'язаних з видавничою діяльністю наддніпрянських політемігрантів, торкнулася дослідниця М. Мандрик в дисертації „Становлення ідеології інтегрального націоналізму в інтелектуальній спадщині української еміграції (1920 – 1930 рр.)”. Вона вважає, що завдяки видавничій діяльності Д. Донцова для галицького покоління 1920 – 1930-х рр. була відкрита західноєвропейська соціологічна, філософська, політична спадщина. Це у значній мірі відбилося на світосприйнятті ідеологів націоналізму [304]. Історик Ю. Шаповал вважає, що редакторська діяльність Д. Донцова в „ЛНВ” сприяла творенню державницької ідеології українства у міжвоєнний період [294].

Важливий довідковий характер з проблеми дисертаційного дослідження мають численні статті в „Енциклопедії українознавства”.

У публікаціях іноземних дослідників висвітлено значне коло питань, пов'язаних з проблемою цього дисертаційного дослідження. Слід зазначити, що до цієї групи публікацій ми зараховуємо як праці власне іноземних дослідників,

так і праці науковців і публіцистів, котрі належали до української діаспори за кордоном.

Публікації іноземних дослідників в контексті проблеми дисертаційного дослідження головним чином представлені польською історіографією.

Дослідник О. Вішка опублікував ґрунтовну монографію з історії життєдіяльності української еміграції в Польщі 1920 – 1939 рр., зокрема її громадського життя, де висвітлюються й основні моменти діяльності відділень УЦК на Західній Україні. Автор, однак, вважає, що для Польщі проблема Державного центру УНР в екзилі та наддніпрянської еміграції була в міжвоєнний час справою другорядною і навіть маргінальною [300]. Цінним для нашої проблеми дослідження є також інша монографія цього дослідника – „Преса української еміграції в Польщі (1920 – 1939): історико-бібліографічне дослідження”, де коротко висвітлено видавничу діяльність політемігрантів у Західній Україні [260].

З проблематики української еміграції в Польщі ґрунтовно вивчений її військовий складник і питання таборів інтернування армії УНР. Польський дослідник О. Колянчук у праці „Українська військова еміграція у Польщі: 1920 – 1939” на матеріалах мемуарних видань і преси, а також польських та українських архівів створив синтетичний опис історії військової еміграції, схарактеризувавши кожен з таборів інтернування і перебіг суспільно-політичного життя та військової служби емігрантів після ліквідації таборів. Приділяючи особливу увагу культурно-освітній праці в кожному з таборів, у висновках автор зазначив, що українська військова еміграція міжвоєнного часу була, з одного боку – „частиною розшматованої нації, складовою етнополітичного процесу України, а з другого – невід’ємним компонентом історії країни вимушеного поселення – Польщі” [267, с. 200]. Наступна книжка О. Колянчука „Увічнення нескорених” стосувалася історії українських військових меморіалів 1920 – 1930-х років ХХ століття на території Польщі [266]. Надзвичайно важливим додатком до неї є біографічні довідки про старшин армії УНР, значна частина яких брала також активну участь у громадському і культурному житті української спільноти в міжвоєнній Польщі.

Польський дослідник А. Хойновський зазначає, що, проводячи т. з. „волинський експеримент”, воєвода краю Г. Юзевський мав намір створити з Волині „анклав ідеології 1920 року”, і при цьому спирався на уенерівську політеміграцію, котра була позбавлена поважної підтримки з боку місцевого населення [296]. Схожої думки дотримувався і Р. Торжецький, який вважав, що петлюрівській політеміграції на Волині відводилася виняткова роль в налагодженні польсько-українського порозуміння в краї, перед нею ставилося завдання – нав’язати тісні контакти з місцевою громадою та працювати з нею над новим порядком життя українців на Волині для „спільного блага” [299].

Тим не менше, про маловпливовість уенерівської політеміграції на Волині ще раніше стверджувала М. Папержинська-Турек, котра наводила як приклад поразку її представників у виборах 1922 р. Тоді, використовуючи угодовських кандидатів, польська влада докладала максимум зусиль для розбиття такими чином Блоку Національних Меншин (Blok Mniejszosci Narodowych), який брав участь у виборах, та куди входила певна частина місцевих українців Волині та Полісся [298].

Я. Брусський у дослідженні про Державний центр УНР в екзилі висловив тезу про те, що саме націоналізм зламав усталений на еміграції поділ на наддніпрянське і галицьке середовища, бо знаходив прихильників в обох групах [295].

Щодо публікацій тих, хто належав до *української діаспори*, то одну з перших спроб у дослідженні наддніпрянської політеміграції в Польщі зробив діаспорний дослідник М. Ливицький у праці „ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками”, де окреслено контакти між політеміграцією та галицькою політичною та культурною елітою [277]. Особлива цінність праці полягає в тому, що її автор був сучасником подій. У праці О. Субтельного „Україна: історія” висловлена теза про те, що в міжвоєнний період „існувала разюча невідповідність між тим, що польський уряд підтримував східноукраїнський уряд на вигнанні у Варшаві (який міг знадобитися у разі війни з СРСР), та його небажанням визнавати політичні домагання західних українців” [290].

Великий масив наукових публікацій діаспорних істориків присвячений особистості Д. Донцова та його націоналістичній ідеології.

Помітною подією у вивченні творчості та особистості Д. Донцова є ґрунтовна праця одного з провідних діячів ОУН М. Сосновського „Дмитро Донцов – політичний портрет” (1974), яка, по суті, є першою й поки що єдиною великою працею такої тематики. Вона охоплює в основному весь період громадсько-політичної, видавничої діяльності ідеолога націоналізму (в тому числі його вплив на УПНР, редагування „ЛНВ” („Вістника”)) та його політичну творчість. Безперечна цінність цього серйозного наукового дослідження полягає у тому, що воно написане на базі багатого архівного й мемуарного матеріалу, із використанням безпосередніх розмов з Д. Донцовим та близькими до діяча особами [289]. Однак М. Сосновський дещо односторонньо трактував природу та характер донцовського світогляду „чинного націоналізму”, ототожнював його з фашизмом.

Проте, на думку діаспорного дослідника українського націоналізму та націоналістичного публіциста Г. Васьковича, Д. Донцов своєю творчістю лише сприяв патріотичному вихованню українського народу [258]. Редагуючи „ЛНВ”, він поширював серед українців Східної Галичини надбання світової політичної думки. Загалом, дослідники сходяться на думці, що теоретик відіграв велику і позитивну роль у становленні ідеології українського націоналізму. Однак ці автори практично обійшли усі гострі кути взаємовідносин теоретика націоналізму з ОУН, а сам світогляд Д. Донцова зведений до рівня популярних націоналістичних гасел. В той же час діаспорний дослідник В. Мартинець в аналітично-порівняльній праці „Ідеологія організованого й т. з. волевого націоналізму” та інших публікаціях відзначав непрості стосунки Д. Донцова з УВО та приписував йому пропольську орієнтацію [280]. Латентне полонофільство у міжвоєнний період приписував Д. Донцову також Б. Кравців, хоча й погоджувався з непересічним впливом його націоналістичної ідеології на західноукраїнські громадсько-політичні процеси [269].

У контексті проблеми безпосередньої участі Д. Донцова у громадсько-політичних процесах міжвоєнної Східної Галичини треба вказати і на дослідження П. Мірчука „Нарис історії ОУН”, у якому висловлюється припущення про входження Д. Донцова до керівництва націоналістичної УПНР [282]. Додатковим підтвердженням цього може бути думка, висловлена О. Мотилем у його праці „Поворот вправо: ідеологічне походження та розвиток українського націоналізму”, де підкреслено, що програма УПНР була першим програмовим викладом прагнень українських націоналістів [297].

Щодо особистостей інших політемігрантів, то діаспорний дослідник С. Микитка у біографічному нарисі з нагоди 75-річчя В. Дорошенка коротко окреслив його роль в галицьких міжвоєнних культурно-освітніх процесах [281].

Таким чином аналіз історіографії показує, що в поле зору дослідників потрапляли тільки окремі аспекти з історії міжвоєнної наддніпрянської політеміграції в Західній Україні.

Джерельну базу даного дисертаційного дослідження становлять архівні документи та опубліковані документи і матеріали. Сюди належать різноманітні за характером, походженням та змістом статутні, звітні матеріали, діловодна документація, листування, мемуари, щоденники, публіцистичні та політичні твори, періодика як комплексне джерело.

Насамперед варто наголосити на використанні неопублікованих документів *Центрального державного історичного архіву України у м. Львові*.

В ЦДІАУ у м. Львові зберігаються численні документи з історії громадських організацій наддніпрянських політемігрантів в Східній Галичині та на Волині.

Так, цінним джерелом до вивчення участі наддніпрянських політемігрантів в громадському житті Східної Галичини на початку 1920 рр. є матеріали фонду 462 „Український горожанський комітет, м. Львів”. Тут, зокрема, зберігаються протоколи, звіти, повідомлення, листи уряду УНР та інші документи про діяльність т. з. Наддніпрянської секції Українського горожанського комітету (УГК), де гуртувались політемігранти [14]; меморіали про становище емігрантів із Наддніпрянської України в Східній Галичині [15]; листування секції з

українськими організаціями в Східній Галичині та за кордоном, місцевими комітетами УГК щодо допомоги політемігрантам [16, 18]; листування з приводу культурно-освітньої діяльності політемігрантів в Східній Галичині [17].

Важливі документи щодо вивчення участі наддніпрянських політемігрантів в громадському житті Східної Галичини містяться у фонді 804 „Українське товариство допомоги емігрантам з України та їх родинам у Львові”. Тут, зокрема, є протоколи засідань Комітету українських біженців у Львові [34]; статут товариства [28]; фінансові звіти за серпень-грудень 1925 р., 1926 р. [29, 30]; листування з різними товариствами та приватними особами про надання їм матеріальної допомоги і повернення боргів, запрошення від товариств на різні заходи [31, 32]; витяг з протоколу загальних зборів української політичної еміграції у Львові з приводу виступу газети „Нова Зоря” проти вшанування пам’яті С. Петлюри [10, 33].

У фонді 516 „Український центральний комітет в Польщі. Каліське відділення” знаходяться протоколи V сесії товариства УЦК у Варшаві [19]; звіт про діяльність „Українського еміграційного комітету допомоги голодній Україні” при товаристві УЦК в Польщі за 1933 – 1934 рр. [20], які розкривають динаміку діяльності західноукраїнських відділень цієї організації. Фонд 580 „Українська військова станиця інтернованих військ УНР, м. Каліш” зберігає різноманітні циркуляри головної управи УЦК в Польщі [21], в яких міститься інформація із закликами до емігрантів бути лояльними до Польської держави; резолюції II-го делегатського з’їзду української політеміграції в Польщі [22], де особливо цінними для дослідження є декларації державницьких позицій політеміграцією на Станіславщині; історична довідка УЦК про діяльність української еміграції в Польщі [23] й, зокрема, на Західній Україні; звернення УЦК в Польщі до української політеміграції про амністію емігрантів в СРСР [24] та важливу роль політеміграції у боротьбі за Українську державність; машинописна копія статті (без назви) в журналі „Тризуб” про розкладову роботу радянських спецслужб серед української політ еміграції [25]; листування правління станиці з міністром військових справ УНР В. Сальським щодо поширення чуток про незгоди та

розлад всередині української політичної еміграції [26]. Матеріали фонду 309 „Наукове товариство ім. Т. Шевченка” містять документ про діяльність львівського відділення УЦК, зокрема, запрошення ним Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) до організації в 1929 р. у Львові панахиди за політемігрантом Є. Чикаленком [2].

У фонді 828 „Товариство „Клуб українських емігрантів”, м. Львів” зосереджено документи про діяльність ще однієї емігрантської громадської організації у Східній Галичині – Клубу українських емігрантів (КУЕ): програма побудови самостійної Української держави, складена українською політичною еміграцією у Польщі (1935 – 1936 рр.) [35]; матеріали про ставлення львівської філії „Товариства допомоги емігрантам з України у Польщі” до виступу О. Назарука проти вшанування С. Петлюри [36]; протокол наради членів старшин КУЕ та їх листи голові клубу О. Доценку про звинувачення його в одноособовому керуванні діяльністю організацією та зловживанні посадою [37]; листування редакції газети „Діло” з екс-воєями армії УНР [38]; список членів КУЕ [40]; аркуш реєстрації діяльності КУЕ з березня 1935 р. по червень 1937 р. [41].

Для вивчення місця наддніпрянської політеміграції в громадсько-політичних процесах міжвоєнної Західної України, сприйняття її галичанами, контактів та співпраці представників наддніпрянської політеміграції в Західній Україні з місцевими політичними силами та громадськими організаціями важливими є документи, які зосереджені у ряді інших фондів ЦДІАУ у м. Львові.

Так, у фонді 344 „Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО), м. Львів” важливими для дослідження є листи редактора науково-літературного місячника „Наша культура” І. Огієнка до редактора „Шляху нації” З. Пеленського, які засвідчують ціннісні міжкультурні непорозуміння між політемігрантом І. Огієнком та представниками близьких до УНДО галицьких мас-медіа – „Діла”, „Шляху нації” [3]. У цьому ж фонді міститься звернення рівненського відділення УЦК до місцевої управи УНДО про матеріальну допомогу у вшануванні десятих роковин смерті С. Петлюри; КУЕ у Львові – до УНДО взяти участь у роботі місцевого Комітету, який мав аналогічну мету, що свідчить про намір військової

наддніпрянської політеміграції співпрацювати із провідними політичними силами Західної України [4].

У фонді 359 „Назарук Осип (1883 – 1940), адвокат, журналіст, публіцист, письменник, громадський і політичний діяч” зберігається, зокрема, записна книжка О. Назарука, де знаходимо інформацію про його негативне ставлення до ідей Д. Донцова, В. Старосольського, І. Кедрина, як осіб, котрі пропагують уєнівські цінності в Східній Галичині [5]. Аналогічне спрямування має рукопис статті „З таємниць України. Отвертий лист до Дорошенка Володимира”, опублікованій у „Новій Зорі” (липень 1933 р.), в якій він засуджує соціал-демократичні ідеологічні позиції політемігранта В. Дорошенка, вважаючи їх шкідливими для галицького суспільства [6].

У цьому ж фонді (359) також зберігається ряд документів, пов’язаних з діяльністю підготовчої комісії ВНК восени 1934 р. та участі у ній наддніпрянської політеміграції в Східній Галичині, яка підтримувала екзильний уряд УНР. Це засвідчує таємний лист від 8 жовтня 1934 р. ад’ютанта С. Петлюри і підполковника армії УНР О. Доценка (майбутній керівник КУЕ у Львові) до голови УНДО Д. Левицького, де викладені умови такої участі; проект заяви Української народної обнови (УНО) на випадок недопущення гетьманської групи Українського союзу хліборобів-державників (УСХД) до Передконгресової конференції ВНК [7]. Окрім вищезгаданих, інформативними є листи головної управи Української народної обнови (УНО), які висвітлюють відносини цієї галицької партії з лідерами-наддніпрянцями з ВУО; листи членів старшини КУЕ М. Тарановича, А. Жука до голови товариства О. Доценка з протестом проти невиконання ним обов’язків голови [7].

Фонд 366 „Іван Боберський – голова товариства „Сокіл-Батько” містить лист С. Гайдука до І. Боберського (від 31 травня 1936 р.), який засвідчує їх досить негативне ставлення до військової наддніпрянської політеміграції в Східній Галичині [8]. У фонді 369 „Шендрик Іван (1879 – ?), громадський діяч, керівник видавничого відділу Генштабу УНР, професор, заступник голови бібліологічної секції НТШ” зберігаються листи, запрошення від товариств, видавництв,

організацій про співпрацю, надіслані І. Шендрику, які містять інформацію про діяльність представників військової політеміграції в Східній Галичині [9], [10]. Фонд 388 „Андрусак Микола (1902 – 1985), історик, дійсний член НТШ, професор УВУ” містить запрошення до М. Андрусяка взяти участь в зборах Товариства українських кооператорів у Львові 2 січня 1938 р. з нагоди 30-ліття літературно-кооперативної діяльності політемігранта А. Жука [12].

Крім того, в ЦДІАУ у м. Львові зберігається ряд документів, пов'язаних з громадсько-політичною діяльністю Д. Донцова у міжвоєнній Східній Галичині. Такими є матеріали фонду 205 „Прокуратура апеляційного суду, м. Львів”, де знаходяться оперативні зведення слідчого відділу воєводського управління державної поліції у Львові про політичне становище за березень-квітень 1937 р. і зокрема про характер публічних лекцій політемігранта Д. Донцова серед галичан [1]. У фонді 387 „Левинський Володимир (1880 – 1953), публіцист, політичний діяч, теоретик українського соціалістичного руху” знаходиться рукопис рецензії „Кілька слів у відповіді Д. Донцова”, де В. Левинський гостро засуджує ідейно-теоретичні погляди Д. Донцова, які той пропагував серед галицького громадянства [11]. У фонді 406 „Редакція газети „Нова Зоря”, м. Львів” зібрані рукописи статей О. Назарука на політичні теми, в яких, зокрема, автор засуджував ідеологію „вольового націоналізму” Д. Донцова [13]. У фонді 581 „Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки” зберігається проект політичної програми т. з. „Партії 22 січня” (очевидно, це була група „Заграда”, одна з незалежних груп Української народно-трудової партії (УНТП)) з елементами націоналістичної ідеології Д. Донцова, яку згодом перейняла УПНР [27].

В *Державному архіві Волинської області (м. Луцьк)* зберігаються документи, які відображають інформацію про участь наддніпрянських політемігрантів в діяльності місцевої політичної партії – Волинського українського об'єднання (ВУО), зокрема його лідерів. Безпосередню участь політемігрантів – лідерів ВУО в діяльності цієї організації відображено в документах фонду 198 „Волинське

українське об'єднання": статут ВУО, над яким працював П. Певний [43]; статuti громадських організацій, створених при сприянні лідерів ВУО, і деякі інструкції окружного управління ВУО [42]; протоколи та матеріали II з'їзду ВУО, який відбувся 30 березня 1935 р. в Луцьку, де фіксується публічна конфронтація з галицькими політичними силами посла П. Певного [44]; матеріали надзвичайного крайового з'їзду ВУО 1937 р., які містять промову голови ВУО С. Тимошенка „Про політичне становище на Волині після 1935 року” [45], свідчать про участь у роботі зазначеного з'їзду деяких представників УЦК [45]. У цьому ж фонді зберігаються й інші матеріали про діяльність ВУО [46].

В *Державному архіві Рівненської області (м. Рівне)* також зберігаються декілька фондів з документами, які пов'язані з наддніпрянською політичною еміграцією на Волині. Зокрема, це фонд 30 „Рівненське повітове староство”, де зберігається наглядова справа за діяльністю ВУО в Рівненському повіті. В ній йдеться, зокрема, про окружний з'їзд ВУО в Рівному 3 березня 1935 р., на якому посол П. Певний підтвердив ціннісну конфронтацію між ВУО та галицькими політичними силами, заперечивши провідну роль Львова та Східної Галичини як „українського П'ємонту” в боротьбі за Українську державність, і стверджував, що така роль належить Києву та Великій Україні [47]. У фонді 479 „Волинське українське об'єднання, м. Рівне” збережено: декларацію головної управи ВУО про політичне положення українського населення на Волині [48]; Інтерпеляцію посла С. Скрипника до голови Ради міністрів Польщі у справі нерегульованого правового становища Православної церкви в Польщі [49].

Із *Державного архіву Тернопільської області (м. Тернопіль)* залучено до дослідження матеріали фонду 231 „Тернопільське воєводське управління”, де є списки членів УЦК в Польщі, в т. ч. і зі Східної Галичини, які мають право вільного пересування територією країни [50]; інформацію Станіславського воєводського управління про конфіскацію журналу „Дніпро” (очевидно, часопис мав стосунок до Ліги приятелів уряду УНР в Коломиї), який надрукував повідомлення націоналістичного змісту [51].

Цінні і неопубліковані документи, які стосуються історії міжвоєнної наддніпрянської політеміграції в Західній Україні, знаходяться в *Архіві Національної бібліотеки у Варшаві (Польща)*. Головним чином – це документи, пов'язані з політемігрантами А. Жуком, Д. Донцовим та їх громадсько-політичною діяльністю в зазначений період.

Мова йде про мікрофільми з документів архіву Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) у Львові. Так, у фонді №77055 міститься лист політемігранта А. Жука до його дружини Ганни, де він пише про досить насторожене ставлення до нього з боку деяких галицьких громадських діячів [52]. У фонді №77056 знаходяться листи окремих осіб (на „М – С”) і організацій до А. Жука, один з яких засвідчує спільну зустріч наддніпрянських політемігрантів: О. Доценка, А. Жука, П. Панченка, М. Тарановича з політичним діячем УНДО В. Мудрим з приводу вшанування в Східній Галичині десятих роковин загибелі С. Петлюри [53]. У фонді №75099 збережено листи соціаліста В. Левинського до А. Жука, в одному з яких у грудні 1933 р. В. Левинський просить А. Жука опублікувати через В. Мудрого його статтю в „Ділі”, присвячену М. Грушевському, для реабілітації його як наддніпрянця серед галичан [54]. Листи осіб з прізвищами на літери „Л – З” до А. Жука, які знаходяться у фонді №75100, засвідчують участь А. Жука в діяльності емігрантського видавничого кооперативу „Хортиця” у Львові, а також участь у справі підготовки ВНК в 1934 – 1935 рр. [55]. У фонді №75101 Архіву Національної бібліотеки у Варшаві зберігаються листи А. Жука до окремих осіб, в яких йдеться про громадську діяльність А. Жука як члена статистичної комісії при історичній секції НТШ у Львові. У листі до А. Лівницького він висловлює свої думки з приводу впливу уряду УНР в екзилі серед галицького суспільства, у листі до Ю. Липи – підтримує його „чорноморську доктрину” [56];

У фонді №80378 містяться особисті документи та матеріали суспільно-політичної діяльності Д. Донцова [58]. Фонд №82671 зберігає листи Д. Донцова до окремих осіб, які засвідчують його участь у діяльності Товариства допомоги емігрантам з України; його закиди В. Дорошенку у москвофільстві останнього; контакти наддніпрянських політемігрантів з Чехословаччини з галицькими

політичними силами; засвідчення Д. Донцовим свого політемігрантського статусу; факти про діяльність УЦК на Станіславщині [59]. Фонд №82673 містить ряд листів осіб на „А – Г” до Д. Донцова, які відображають позицію В. Мудрого щодо Д. Донцова як редактора „ЛНВ” [60]; негативне ставлення політемігранта М. Гікавого, соратника Д. Донцова, до позицій УЦК в Польщі [60].

Слід також сказати, що фонд №75106 варшавського архіву цінний в контексті виявлення контактів між наддніпрянською політеміграцією та галицькими політичними силами. Тут зберігається документ, пов’язаний з діяльністю проундовського часопису „Діло” (1924 – 1937 рр.), зокрема заява про те, що в 1928 р. офіційні кола УНДО не здійснювали контактів з представниками державного центру УНР в екзилі [57].

У *Національній бібліотеці та архівах Канади (м. Оттава)* міститься рукописний фонд MG30, С.167 „Колекція Андрія Жука”. У справах (volume) 1, 23 зберігаються нотатки до біографії А. Жука [62], листування між А. Жуком та В. Дорошенком у 1920-х рр., яке засвідчує співпрацю В. Дорошенка з соціал-демократами в Східній Галичині [64]; непорозуміння між наддніпрянськими політемігрантами та галицькою елітою в 1923 р. з приводу вшанування річниці проголошення незалежності України [65]; несприйняття В. Дорошенком радянофільства [66]; деякі геополітичні орієнтації А. Жука [66]; його сприйняття галичан [63]. Окрім цього, опис до фонду містить додаткові біографічні відомості про А. Жука [61].

Низку надзвичайно цінних матеріалів про історію наддніпрянської політеміграції в Західній Україні опубліковано у періодичних виданнях – „Діло”, „Новий час”, „Шлях нації”, „Нова зоря”, „Українська нива” („Волинське слово”), „Вісти Українського центрального комітету в Польщі”, календарі-альманасі „Дніпро”, який видавало Товариство допомоги емігрантам з України у Львові, календарі „Вперед”.

Науковий інтерес для дослідження становила публіцистична спадщина сучасників політеміграції – як наддніпрянців, так і галичан, їхні спогади – С. Петлюри [209, 210], О. Шульгина [251, 252], В. Садовського [224], І. Кедрина

[158, 159, 160], С. Ленкавського [172], В. Дорошенка [129, 132, 134], В. Мартинця [180, 181], А. Жука [139, 140], О. Назарука [185, 186, 187], Ю. Магалецького [178], І. Витановича [84], П. Сулятицького [231, 232], О. Лотоцького [176, 177], В. Заїкіна [150], О. Карманюка [156], С. Наріжного [188], З. Пеленського [207]. Ця спадщина розкриває складне соціально-правове становище політеміграції в Західній Україні у складі Польщі, форми самоорганізації цієї групи, діяльність її провідних діячів, ціннісні непорозуміння між галичанами та наддніпрянцями (в тому числі, і через полонофільські геополітичні орієнтації останніх), деякі труднощі в інтеграції наддніпрянців в місцеву громаду.

У процесі роботи над дисертацією були також опрацьовані статті Д. Донцова міжвоєнного періоду у періодичних виданнях, у яких він працював. Для вивчення його націоналістичних поглядів дисертантом, зокрема, були вивчені різноматичні публікації, що з'являлися у редактованих Д. Донцовим журналах „Літературно-науковий вістник” (Львів, 1922 – 1931), „Заграва” (Львів, 1923 – 1924), „Вістник” (Львів, 1933 – 1939). Детально було вивчено ті твори Д. Донцова, які характеризують ключові поняття його ідеології, зокрема „Націоналізм” (1926) [108]. Для з'ясування того, яким чином деякі сучасники Д. Донцова сприймали його націоналістичне вчення, прикметною є праця К. Пушкара (Коберського), який з соціалістичних позицій трактує його ідеологію як фашистську [218].

Державницькі позиції політемігранта В. Дорошенка відображені у його публіцистиці в календарі „Вперед”, календарі „Дніпро” [129, 132, 134], а також у його праці, присвяченій Т. Шевченку [133]. Нарис В. Дорошенка про історію галицької „Просвіти” містить інформацію про його участь в місцевих культурно-освітніх процесах [135].

Державницькі позиції політемігранта А. Жука висвітлено на сторінках газет „Діло”, „Новий час” [139, 140]. Елементи економічної думки, зокрема позиція А. Жука щодо прямої залежності між високим рівнем участі громадянства у кооперації та відродженням української нації, міститься у його праці „Кредитова кооперація та організація ощадностей” [138]. Роль А. Жука в громадському житті

Східної Галичини також високо оцінив І. Витанович у праці „Андрій Жук (Ільченко) – кооператор-громадянин” [84].

Участь політемігрантів та відомих галицьких діячів у діяльності Товариства допомоги емігрантам з України у Львові, історія його функціонування та основні позиції, які займала ця організація відображено в ряді публікацій в календарі-альманасі „Дніпро” [67, 131, 178, 189, 190, 220, 228, 229, 252].

Безпосередню участь наддніпрянської політеміграції в громадсько-політичних процесах Східної Галичини в середині 1930-х рр., зокрема співпрацю з УНДО в рамках Українського комітету рятунку України у Львові, відображає часопис „За Україну!” [85, 86, 88, 195, 223]. Оскільки газета видавалася політемігрантським кооперативом „Хортиця”, тож тут відображена і полеміка між галичанами та деякими наддніпрянцями щодо форми проведення та ролі Всеукраїнського національного конгресу в справі консолідації українства [171, 179].

Надзвичайно цінним та багатостороннім джерелом до вивчення впливу наддніпрянських політемігрантів на діяльність Волинського українського об’єднання, їх безпосередньої участі у його політичній, церковно-релігійній, кооперативній, культурно-освітній діяльності, а також громадсько-політичному житті Волині, є численні статті у друкованому органі цієї партії – газеті „Українська нива” („Волинське слово”) [96]. На сторінках цього часопису відображені й ідеолого-політичні позиції деяких провідних політемігрантів з ВУО – П. Певного [210 – 213], О. Ковалевського [181 – 184].

Цінним джерелом для вивчення історії діяльності західноукраїнських філій Українського центрального комітету (УЦК) – волинських та галицьких, їх полонофільських позицій [95, 215, 226, 231], складного правового становища військової та цивільної еміграції в Західній Україні [216, 217] є публікації у журналі „Вісти Українського центрального комітету у Польщі”, „Тризуб”, „Шляхом незалежности”, „За незалежність”.

Конфлікти в діяльності Клубу українських емігрантів (КУЕ) описані в статтях „Идилля в емігрантській кольонії у Львові” та спростуваннях на неї, опублікованих в газеті „Діло” [152].

Важливим джерелом для з’ясування ставлення галицької політичної еліти до наддніпрянської політеміграції загалом і в Східній Галичині зокрема є редакційні статті газети „Діло”, публіцистика І. Кедрина [87, 175 – 180, 182, 202]. З. Пеленського [149, 174], емігранта О. Шульгина [136, 219, 250, 251, 253], О. Назарука на сторінках „Нової зорі” [187].

Підсумовуючи, слід відзначити, що з історії наддніпрянської політичної еміграції збереглася значна кількість архівних документів і матеріалів. Для написання дисертації довелося провести значну пошукову роботу, перевірити і співставити факти, всебічно їх проаналізувати.

Отже, питання участі наддніпрянської політеміграції у громадсько-політичних процесах Західної України в 1920 – 1939 рр. ще не стали предметом спеціального дослідження, хоча й у наявних розвідках порушено низку важливих питань (польсько-українські взаємини, біографічні нариси про окремих емігрантів тощо). Використана нами значна та достовірна джерельна база створила умови для повного та нового трактування окремих усталених в історіографії тверджень і є репрезентативною для вирішення завдань, поставлених у цьому дослідженні.

РОЗДІЛ 2

НАДДНІПРЯНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ ЯК ЯВИЩЕ ТА ЇЇ МІСЦЕ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

2.1. Суспільний та правовий статус

Результатом складних процесів розвитку українського етносу, відсутності його достатньої внутрішньої консолідації, впливу зовнішніх факторів було те, що значні маси українців час від часу емігрували з своєї вітчизни за кордон. Залежно від причин, що зумовлюють переселення, відрізняють еміграцію економічну і політичну. Добровільною є перша, а політична здійснюється, як правило, вимушено – під тиском держави, через опозиційне ставлення до політичного режиму, окупаційної влади [292, с. 3]. Таким чином, політична еміграція – це від'їзд окремих осіб чи груп людей, які, не погоджуючись з існуючим режимом у своїй країні, свідомо залишають свої землі, і здебільшого лише в такий спосіб уникають неминучих репресій [318, с. 428]. Так, революція у Росії 1905 р. та її швидка поразка викликала політичну еміграцію українців з імперії. Емігрувала т. з. довоєнна хвиля, зокрема, Д. Донцов, В. Дорошенко, А. Жук, інші, котрі переїхали переважно в Галичину або до Відня [292, с. 4]. Зрештою, ставши громадянами УНР та працюючи в її дипломатичних представництвах за кордоном (Д. Донцов у 1919 – 1921 рр. був шефом Українського Пресового Бюро в Берні при Українській дипломатичній місії у Швейцарії [325, с.575-576], в цей же час А. Жук був на дипломатичній службі при українському посольстві у Відні та був радником МЗС УНР [315, с. 700] (за винятком В. Дорошенка, який з грудня 1918 р. певний час працював в канцелярії Української академії наук у Києві, яку очолював А. Кримський та восени 1919 р. виїхав до Львова [63, с. 13])) після поразки Української державності ці особистості де-факто стали апатридами та політичними емігрантами. Таким чином, емігрантський статус названих діячів зберігся і в міжвоєнний період ХХ ст.

Після революційна еміграція початку ХХ ст., однак, не може зрівнятись за масштабами з українською політичною еміграцією після поразки національно-визвольної боротьби в Україні 1917 – 1921 рр. (повоєнна хвиля). Тоді емігрували десятки тисяч найактивніших учасників подій – керівних діячів Центральної Ради, Гетьманської держави, Директорії УНР, вояків армій УНР і ЗУНР, службовців державного апарату, значної частини представників тодішніх політичних партій, наукової і культурної інтелігенції тощо [292, с. 4]. Територіально вони представляли центральні, східні та південні українські землі, а соціально – всі основні тодішні класи і групи населення Наддніпрянської України.

Масовий перехід на еміграцію з Наддніпрянщини припав на листопад 1920 р. Зокрема, 14 листопада з Кам'янця-Подільського на зайняту поляками Галичину виїхав уряд УНР, його чисельні службовці і глава держави С. Петлюра [260, с. 51]. А через тиждень, 21 листопада, вся українська армія під натиском більшовицьких військ залишила Наддніпрянську Україну і перейшла Збруч [306, с. 54-80]. Таким чином, на еміграції опинилися тисячі цивільних осіб – членів уряду, урядових службовців, викладачів Кам'янецького університету, діячів самостійницьких партій, громадських організацій тощо [293, с. 263]. Вже згодом сучасник наддніпрянської політеміграції О. Карманюк поділив її на дві групи: 1) військова еміграція, урядовці УНР, члени різноманітних громадських установ; 2) уся решта української еміграції, яка опинилася в Польщі незалежно від української визвольної боротьби [156, с. 32-36]. О. Лотоцький також вважав, що політичний характер цієї еміграції об'єднує між собою усі її кола, навіть ті, які різняться між собою соціальними та ідеологічними поглядами [176, с. 70, 79].

Після ратифікації польським сеймом 15 квітня 1921 р. Ризького мирного радянсько-польського договору уряд Польщі заборонив політичну діяльність українських емігрантів. Вояків інтернували в табори, а державний центр УНР перейшов на нелегальне становище. Із підписанням договору уряд УНР автоматично втрачав статус уряду на еміграції, а українське посольство у Варшаві було замінено на громадсько-допомоговий Український центральний комітет,

який залишався під контролем екзильного уряду. Радянська Росія вимагала видачі або депортації за межі Польщі членів цього уряду [292, с. 21].

Проте неформальні контакти із урядовцями Польщі продовжувались. Так, С. Петлюру приймав Ю. Пілсудський, з приводу чого радянська сторона надсилала полякам гострі протести. Мала місце, зрозуміло, таємна співпраця військово-розвідувального характеру [157, с. 211-212].

Організацією збройної боротьби за відновлення суверенної України активно опікувався спеціальний орган Державного Центру УНР в екзилі – Партизансько-повстанський штаб (ППШ), котрий з січня 1921 р. дислокувався в Тарнові, а з 22 червня 1921 р. – у Львові. Він готував повстання в Україні. Керівниками штабу стали відомі воєначальники УНР – генерал-хорунжий Ю. Тютюнник та полковник Ю. Отмарштайн (очолював оперативний відділ). Розвідувальний відділ очолював полковник О. Кузьминський (майбутній керівник філії УЦК у Львові), адміністративно-політичний – полковник Добротворський, організаційний – полковник Л. Ступницький. ППШ створили зі згоди польської влади – польського Генштабу, який навіть взяв на себе зобов'язання звільнити 2 тис. вояків армії УНР з таборів інтернованих та забезпечити їх похід на УСРР. Хоч 24 – 25 вересня 1921 р. на нараді у Львові *польська сторона доводила, що рейд в Україну є бажаним, але „не конечним”*. Посилаючись на несприятливу атмосферу в УСРР, було прийнято рішення про початок операції [279, с. 419-435].

Повалення радянської влади в Україні переважно за допомогою зброї – було головним завданням уряду УНР в екзилі на початку еміграції. Однак, зважаючи на те, що польські спецслужби в різний спосіб влаштовували до структур ППШ своїх співробітників, так само як і радянські, які через своїх агентів отримували детальну інформацію про хід підготовки повстання і про його керівників, діяльність ППШ виявилась неефективною (поразка II Зимового походу в листопаді 1921 р.) [286, с.143-144].

Проти цілковитого розірвання стосунків з еміграційним представництвом УНР виступав Відділ II Генерального Штабу Міністерства військових справ. Його начальник Ігнацій Матушевський доводив потребу Польщі в петлюрівському

таборі. Йшлося перш за все про збереження цього табору і можливу його подальшу діяльність, підсилення польських впливів і пом'якшення вірогідних внутрішніх конфліктів у ньому, а також полегшення його доступу і роботи в Україні. В Польщі розуміли, що відштовхування петлюрівського табору могло спрямувати його в бік Німеччини, яка в цей спосіб могла би здобути контроль над цілісністю українських справ. Були підготовлені пропозиції детальних рішень для того, щоб замаскувати уряд УНР і його відділи під вивіскою благодійних організацій. У березні 1921 р. був опрацьований т. з. „Pro Memoria”, в якому було представлено думки щодо різних груп української еміграції, а також пропозиції до подальших дій стосовно них [300, с. 34].

Розпорошена політеміграція поступово консолідувалася. Її головною організацією у Польщі став Український центральний комітет, заснований в квітні 1921 р. (в серпні зареєстровано статут) у Варшаві. Він проводив культурно-освітню діяльність, надавав правничу опіку, допомагав своїм членам; був громадською базою екзильного уряду УНР в Польщі, з яким тісно співпрацював [277, с. 49].

УЦК координовано представляв інтереси емігрантів перед владою. Фінансувався з польських урядових джерел, йому доручалося приймати прохання емігрантів про дозвіл проживання у східних воєводствах, видавати підтвердження приналежності певної особи до політичної еміграції [300, с. 45]. Протягом всього міжвоєнного періоду УЦК вдалося залишитися єдиною офіційною репрезентацією емігрантів в Польщі та підтримувати тісні взаємини з її урядом. Головна управа УЦК координувала роботу відділів (на 1929 р. – 68 з 15 тис. осіб) та уповноважених в осередках скупчення емігрантів як у корінній Польщі (Варшава, Краків, Люблін, Познань, Лодзь, Торунь тощо), так і на Західній Україні – у Львові, Станиславові, Перемишлі, Рівному, Ковелі, Бересті тощо. Головою комітету був М. Ковальський, серед членів – ген. В. Сальський, П. Шкурат, ген. О. Загородський, полк. О. Вишнівський, пол. О. Кузьмінський. Друковані трибуни: журнали „За незалежність”, „Вісти УЦК” [300, с. 36-38].

В другій половині 1923 р. владу в Польщі перейняла правоцентристська коаліція, і тоді наддніпрянська еміграція опинилася в скрутному становищі, зокрема відчувала значні фінансові труднощі. Повернення в 1926 р. до влади Ю. Пілсудського, одного з творців польсько-українського договору 1920 р., наддніпрянська еміграція, за висловом польського дослідника О. Вішки, „привітала з виразним задоволенням” [260, с. 120]. У серпні 1926 р. голова Державного центру УНР Андрій Лівіцький і міністр військових справ УНР генерал Володимир Сальський склали за допомогою польського підполковника Валерея Славка меморандум Команданту, в якому просили згоди на утворення українського військового штабу, який вів би роботу над планом відтворення Армії УНР на випадок вибуху війни. Такий штаб, у складі трьох секцій, був створений в лютому 1927 р. [300, с. 97], [260, с. 57].

У 1927 р. згаданий штаб почав створювати на терені Польщі т. з. „вишкільні групи”, які мали навчати всіх колишніх військових Армії УНР, котрі дали на це згоду. Загалом в 1927 – 1939 рр. існувало 57 вишкільних груп різного складу. Вони зосереджували разом майже 700 чоловік, їх робота була частиною програми штабу міністра військових справ УНР. Половина з цих груп виникла в 1927 – 1928 роках, деякі лише в половині тридцятих років. Вони не були формально легалізовані і з польською владою спілкувалися тільки за допомогою відділів УЦК. Групи нараховували по кілька десятків чоловік. Вони виникали при відділах як їх позастатутні надбудови, а також в центрах, де діяли уповноважені УЦК. Часто організація групи була першим контактом центрального еміграційного управління з даним центром, а лише потім засновувався відділ, головою якого нерідко залишався командир групи. Формування групи В. Сальський доручав найчастіше одному з вищих рангом офіцерів або молодших командирів, які проживали у даній місцевості. Групи співпрацювали з відділами УЦК, а також іншими суспільними організаціями на культурно-освітньому полі, деякі групи з власних внесків створювали фонди допомоги [300, с. 97]. Отже, їх діяльність була способом утримування емігрантів, підсилення їх державницьких настроїв, а

згодом стала і значущим елементом суспільного життя українських еміграційних колоній.

У грудні 1920 р. в Тарнові створили Центральне бюро емігрантів з України. Незабаром його філії виникли також у Львові, Тернополі і Гусятині. Бюро і філії, хоча й діяли як незалежні установи, проте були виконавцями функції державних установ УНР і спиралися на часткові дотації польської держави. Мабуть, виразне пов'язування Бюро з урядом УНР, який в 1921 р. мусив припинити відкриту діяльність в Польщі, спричинило те, що в цьому ж році Бюро емігрантів було замінене на Українське товариство допомоги емігрантам з України і їх сім'ям у Варшаві – організацію винятково суспільну, благодійну, таку, що фінансувалася в основному власними силами [300, с. 45-46].

Головним завданням Товариства було виправдати підстави для існування української політичної еміграції, а також її підготовку до подальшої боротьби за визволення України. Його фонди складали членські внески, пожертви приватних осіб, організацій і підприємств, дотації добродійних організацій, доходи з культурницької діяльності, зокрема, концертів, лекцій тощо. Заклали чотири філії Товариства в найбільших тоді скупченнях еміграції поза Варшавою (головне відділення припинило існування 1933 р.) – в Каліші, Ченстохові, Тарнові і, зокрема, у Львові в 1921 р. Початково, всупереч суспільному характеру організації, певні суми на її діяльність надходили з еміграційної державної каси, і філії складали перед центральним управлінням відповідні звіти [300, с. 46-47].

В 1930 р. у Львові виник Клуб українських емігрантів, який очолював О. Доценко, екс-ад'ютант С. Петлюри.

На Волині частина наддніпрянських емігрантів з допомогою воєводи Г. Юзевського інституювалася в 1930-х рр. в проурядову політичну партію – Волинське українське об'єднання (ВУО), очолюване П. Певним.

За приблизними підрахунками, загальна кількість української політичної еміграції в межах Польщі становила на 1 жовтня 1923 р. 30 тис. осіб [215, с. 1]. На 1927 р. – 15 тис. [217, с. 49]. У 1934 р. їх було лише 10 тис. осіб. Емігранти в Польщі творили один з найбільших й найважливіших центрів української

політичної еміграції на європейському континенті. Перейшовши на цивільне становище після закриття таборів для інтернованих, вони розселились як в місцевостях корінної Польщі, так і на західноукраїнських й західнобілоруських землях, що тоді входили до цієї держави. Налічувалось понад п'ятдесят осередків скупчення політичної еміграції. Найчисленніші з них в Західній Україні: Борислав, Камінь-Каширський, Луцьк, Рівне, Тернопіль, Львів, Станиславів [292, с. 47]. Політична еміграція в Польщі відзначалася високою консолідацією завдяки тому, що переважна її більшість стояла на платформі екзильного уряду УНР.

Своєрідну роль в об'єднанні еміграції відіграла і брошура С. Петлюри „Сучасна українська еміграція та її завдання” (1923), видана під псевдонімом „О. Ряст”. Він наголосив передусім на потребі згуртування еміграції навколо уряду УНР, послідовній маніфестації своїх вимог перед міжнародною громадськістю, пошуках прихильників української незалежності в кожній країні, участі в європейському пресовому, літературному житті, проведенні публічних лекцій, дискусій. Особливо підкреслювалася необхідність піклуватися й підтримувати інтернованих вояків армії УНР та українське студентство [210, с. 242 – 249, 262, 69].

Загалом, ця еміграція, незважаючи на важке матеріальне становище, намагалася виконувати свою історичну роль – бути речником ідеалу, за який боролася на Батьківщині, ідеалу самостійної й незалежної Української держави, а також проводити відповідну політичну, громадську, культурно-освітню і наукову діяльність. Політемігранти позитивно впливали на місцеве українство. Проте вони відзначали у своєму середовищі і такі негативні риси, як „взаємне поборювання, боротьба гуртків, дрібне партійництво, запобігання ласки в чужинців, що її притулили” [220, с. 3]. Еміграція не мала чисельних інтелектуальних сил, недостатньо розроблялися державно-політичні питання, відчувався брак зв'язків і впливів на чужині, тому вона і не стала надто потужною.

Однак заслугою українських емігрантів є те, що вони виявили внутрішні сили для самоорганізації, збереження себе як частини українського етносу. Цьому сприяла діяльність численних громадських установ, створених емігрантами.

Найсвідоміші з-поміж емігрантів не припинили політичної діяльності, спрямованої на відродження української державності. Така діяльність здійснювалась організовано – через екзильний уряд УНР (його головою спочатку був С. Петлюра, потім А. Лівіцький), а також – модифіковані старі (ще з України) чи створені нові партійні угруповання. Політична діяльність складала для емігрантів головну мету їхнього перебування за кордоном, котре розглядалось як тимчасове, що мусило змінитись поверненням на незалежну Батьківщину. Це й обумовило політичний статус багатьох емігрантів [292, с. 5].

Крім того, УЦК в Польщі в грудні 1926 р. зазначав, що „українська еміграція і досі... залишається вірною найвищому, національному ідеалові державної незалежності України... отже, роля української політичної еміграції є зараз історично необхідною... [вона – В. І.] полягає в тому, щоб бути втіленням протесту перед народами світу проти чужинецької окупаційної влади на Україні” [24, с. 1].

Важливе значення для з'ясування феномену міжвоєнної української політичної еміграції має питання про її соціальний склад і освіту. Осіб з середньою і вищою освітою в еміграції було не більше 5 відсотків. Еміграція була відбитком соціальної структури української нації. До активістів, які боролись за українську державність, належали передусім міська й сільська інтелігенція та робітництво. Інтелігенція була каталізатором політичного життя і за кордоном, в емігрантському робітництві сприяла підтриманню високого рівня суспільно-культурної активності [292, с. 51, 53].

З огляду права політемігранти підлягали обмеженням. Вони були поділені на дві категорії: тих, хто прибув у Польщу до 12 жовтня 1920 р. (дата підписання попереднього миру з радянською Росією), і тих, хто прибув пізніше. Тож було запроваджено два види особистих документів: червоні картки азилу й білі картки перебування. Останні були дійсні до 1 березня 1923 р., після чого їх власники зобов'язані були залишити Польщу. А це стосувалось основної маси українських емігрантів. Лише завдяки активним заходам УЦК у Варшаві вдалось припинити насильне виселення емігрантів й змінити підхід влади до їхніх проблем. З'явилася

можливість змінити картки перебування на картки азилію – за умови, якщо буде доведено, що особа є політемігрантом [217, с. 50 – 51].

Для всіх, без винятку, українських емігрантів у Польщі спочатку існували обмеження на вільне пересування та вибір місця замешкання у кордонах цієї держави. Так, емігранти були обмежені у праві перебування і руху у Львівському, Станіславському, Тернопільському, Поліському, Волинському, Новогрудському воєводствах, а також „на обшарі делегатури уряду” у Вільно [216, с. 37]. Щоправда, з часом чимало українських емігрантів змогли переселитись в Західну Україну. Але в 1927 р. польський уряд знову ускладнив умови для емігрантів. Особливо в Східній Галичині, про що свідчать сотні негативних рішень у таких справах. Так, наприклад, майже два роки (1. X. 1929 – 23. X. 1931) тривала справа сотника Армії УНР Івана Зубенка, якому МВС Польщі відмовило в поселенні в Коломиї. Підставою було обґрунтування керівника Відділу безпеки воєводської установи в Станіславові. Голова зазначеного відділу писав, що Зубенко поселився в Коломиї тимчасово, поведився донині під моральним оглядом – коректно, натомість його поведінка з огляду політичного – не давала гарантії щодо лояльності перед Польською державою. Працював він директором часопису „Жіноча доля”, редактором якого була сенаторка Ольга Кисилевська, відома своїми антидержавними виступами, перебував під впливом УНДО, часто бував в товаристві осіб, підозрюваних у приналежності до УВО, і навіть сам, очевидно, належав до цієї організації [300, с. 140].

Існували й значні обмеження політичних та економічних прав. Так, емігрантам заборонялось самотійно, без співучасті з поляками, займатися підприємництвом [292, с. 54]. Крім того, як зазначав в 1923 р. політемігрант О. Кармалюк, „польське суспільство, уряд, державні й громадські установи в кращому випадку ставляться до неї [еміграції. – В. І.] байдуже, а як звичайна річ, то підозріливо вороже” [156, с. 32 – 36].

Оскільки емігранти мусіли здобувати засоби для виживання, покладаючись лише на власні сили і свій заробіток, то це й спонукало багатьох під кінець 1920-

их рр. до натуралізації та набуття чужого громадянства. Хоча лідери політичної еміграції докладали зусилля, щоб перешкодити цьому.

Головна управа УЦК у Варшаві вважала, що наддніпрянці, які набули польського громадянства, не належать більше до емігрантів, а тому не можуть брати участь у зборах чи з'їздах еміграції у Польщі [22, арк. 33]. Проте прийнятним вважалося набуття емігрантом громадянства, якщо мотивом було бажання працювати культурно на користь українців у Польщі [23, арк. 2].

Як і за національним законодавством, правовий статус політичних емігрантів регламентувався і в рамках Ліги Націй – міжнародними угодами 1922, 1924 і 1928 рр., до яких приєдналась більшість європейських країн. Тож емігранти зі сходу Європи як бездержавні громадяни (апатриди) одержали можливість користуватись т. зв. нансенівськими паспортами (за прізвиськом Ф. Нансена, верховного комісара для біженців при Лізі Націй) [286, с. 404, 561 – 562]. Спеціальна конвенція 1933 р. прирівнювала „нансенівців” у правах на працю, навчання, соціальну опіку до громадян даної країни або до найбільш привілейованих чужинців. Хоча права емігрантів нерідко порушувались, нансенівськими паспортами користувалась й більшість українців, попри те, що вони не були визнані Лігою Націй як окрема категорія емігрантів [292, с. 59]. При цьому українцям в таких паспортах, термін дії яких не перевищував двох років, можна було робити позначку про право на політичний притулок (оскільки карти біженців вилучалися з обігу) [300, с. 131-139].

Політична праця, якою займалися наддніпрянські політемігранти в Польщі, саме й обумовила політичний статус багатьох із них. Серед еміграції діяли чотири основні українські політичні течії: 1) ліберально-демократична, уособлювана екзильним урядом УНР та його партійною надбудовою – Українською радикально-демократичною партією – колишні соціалісти-федералісти (серед її видатних діячів в Польщі були В. Прокопович, О. Лотоцький, О. Саліковський, член уряду УНР П. Холодний, який з 1921 р. перебував у Львові, де брав участь у місцевому культурному житті) [277, с. 48]; 2) соціалістична; 3) монархістська; 4) націоналістична [292, с. 61]. Останні дві течії виникли вже за кордоном. Голова

державного центру УНР А. Лівіцький зазначав: „Під політичним оглядом українська еміграція ділиться на партійні і політичні організації, але це зовсім не стоїть на перешкоді національної консолідації під прапорами УНР” [174, с. 7].

Виробити у загальних рисах політичну платформу, правові та соціально-економічні засади майбутнього суспільного устрою незалежної України – це було першим важливим напрямом діяльності державного центру УНР в екзилі та його прихильників-полонофілів. Політемігранти, які перебували у Польщі, були переважно його прихильниками та вважали С. Петлюру своїм лідером. Незважаючи на те, що серед емігрантів були прихильники різних ідеологічних течій, однак „ідеологія української державності була об’єднувальною засадою життєдіяльності” [286, с. 12 – 13, 403]. Одним із організаційних способів подальшого пролонгування діяльності державного центру й політичного міжпартійного порозуміння стала Рада республіки. До її складу входили та співпрацювали з урядом УНР упродовж березня-серпня 1921 року і політемігранти, які згодом опинилися у Східній Галичині, на Волині, наприклад, М. Корчинський (соціаліст-федераліст), Ю. Магалецький і С. Тимошенко (Спілка самоврядування) [286, с.404-405].

Екзильний уряд, вірний парламентарно-республіканським і демократичним традиціям УНР, засадничо не приймав реакційні, але модні у той час тоталітарні політичні концепції, мав чіткий державницький орієнтир, який, щоправда, не базувався на принципі соборництва [292, с. 97]. Щодо українських націоналістів, то вони відкидали співпрацю з цим урядом не з тактичних, а з принципових мотивів, маючи зовсім інші політичні програми [292, с. 82]. Військова й ідеологічна поразка українських сил під час революції 1917 – 1920-х рр. разом з тим дала поштовх до національного самоаналізу, пошуку нових шляхів та засобів у визвольній боротьбі. Політемігранти заклали основи відродження народу в організаційній та ідейно-світоглядній площинах. Було запропоновано ідейно-програмові засади української перспективи. Так, наприклад, розвинуто й удосконалено український націоналізм як ідейно-згуртувальну й наступальну ідеологію і тактику (головним ідеологом був Д. Донцов) [286, с. 562]. Відомо, що

прихильниками республіканського устрою України були політемігранти, які підтримували екзильний уряд УНР.

Емігранти спочатку були негативно налаштовані до уряду УНР – для них він був головним винуватцем у поразці української державності. З часом думка змінилася. Вбивство С. Петлюри переломило їхню позицію на підтримку державного центру УНР в екзилі. У боротьбі за політичні впливи в українському суспільстві уенерівський табір фактично не зміг вийти за межі політично активної наддніпрянської еміграції, тоді як чимала частина наддніпрянців потрапила під вплив ідеології УВО-ОУН. За висновком польського історика Я. Бруського, саме націоналізм „зламав устійнений на еміграції поділ на наддніпрянське і галицьке середовища, знаходячи прихильників в обох групах” [295, с. 480].

З інших політичних спектрів еміграції слід виділити партійне середовище українських соціал-демократів, що почало формуватись з службовців різного роду закордонних місій УНР або її представників на тих чи інших міжнародних форумах. Основна ж маса членів УСДРП вийшла на еміграцію в листопаді 1920 р. разом з державним центром УНР [292, с. 132]. Уже на еміграції цю партію залишила більшість її визначних діячів. Наприкінці 1920 р. відійшла закордонна група УСДРП на чолі з І. Мазепою (до неї входили також А. Лівіцький, В. Садовський, С. Тимошенко – згодом чільний діяч ВУО) [277, с. 48]. Вона, на відміну від Закордонної організації УПСР М. Шаповала, не ставила за мету поборювати екзильний уряд УНР (за Варшавський договір 1920 р.) [292, с. 133]. Група на чолі з М. Ковальським – діячем УЦК у Польщі, яка відкололася від закордонної групи УСДРП І. Мазепи, екзильний уряд УНР підтримувала беззастережно [277, с. 48].

Формулювання закордонними соціал-демократами власної політичної платформи йшло не як ревізія, а уточнення попередніх програмних принципів УСДРП. Це здійснювалося передовсім на сторінках соціал-демократичних видань: „Вільна Україна” (Львів), „Соціялістична думка” (Львів – Прага, до 1923 р.) тощо [312, с. 57]. На їх думку, об’єктивне завдання української революції полягало не в негайному запровадженні комунізму, а в знищенні залишків

феодалізму і в розчищенні шляху для розвитку капіталістичного виробництва [292, с. 142-143].

Загалом, активність закордонних українських соціалістів, як і їхні досить помітні впливи на частину еміграції, були цілком природними. Емігрантське партійно-політичне середовище, особливо на початку, було своєрідним зрізом партійно-політичного життя України в 1917 – 1921 рр. Значна роль закордонних осередків УПСР і УСДРП зумовлювалася вже тим, що вони були відламками найвпливовіших українських партій періоду визвольної боротьби. Водночас кожна з груп мала своє бачення того, як боротися за незалежну Україну та її майбутній суспільний устрій. Якщо есери головну ставку робили на нову національну і соціальну революцію в Україні, то соціал-демократи як альтернативу більшовизму висували загальнодемократичну парламентську республіку, виходили з доцільності тривалого розвитку самостійної України капіталістичним шляхом й надавали перевагу мирному переростанню капіталізму в соціалізм. Хоча емігрантські політичні течії ставили своєю метою – відродження української державності, їхні можливості посприяти в реалізації цієї мети були, однак, обмежені. Йдеться передовсім про пропаганду ідеї української державності у європейських країнах, критику політичних режимів, що панували на українських землях, та перешкоджання цим режимам в їхніх міжнародних акціях, а також про концептуально-теоретичні, прогностичні і моделюючі розробки проблем майбутнього суспільного ладу незалежної України [292, с. 142, 143, 233].

Зрозуміло, що хоч кількісно політичні емігранти не склали значного числа, проте вони все ж стали фактором інтелектуального життя українців у країнах проживання. Громадянська позиція українських політемігрантів чітко окреслилася у їхньому політичному виборі, що виявлявся у структурній консолідації навколо лідерів, розробці ідеології і стратегії подальшого розвитку, об'єднанні у країнах проживання навколо легальних громадських структур (УЦК у Польщі). Позиціонуючись у країнах проживання як українці (в Західній Україні саме як наддніпрянські українці), емігранти намагалися зберегти свою українську ідентичність і поширювати її через визнання окремими країнами українського

ідентитету і попередньої громадянської і державної незалежності, згуртування (за політичними, професійними ознаками) через видавничу справу [286, с. 560, 564].

Отже, наддніпрянська політична еміграція в міжвоєнній Польщі була зумовлена поразкою національно-визвольної боротьби в Україні 1917 – 1921 рр. Зазначена політеміграція складалася зі значної частини військових та цивільних (передусім інтелігенція) з УНР та була переважно соціалістичною за політичними переконаннями. Спільним для всієї наддніпрянської політичної еміграції, яка перебувала в краї, було і те, що вона фактично не мала можливостей реально впливати на становище в УСРР, де панувала комуністична диктатура. Крім того, вона мала обмежені матеріальні засоби, а в більшості випадків і не належний професійний і соціальний статус біженців, що особливо відчувалося у небагатій міжвоєнній Польщі, і зокрема на Західній Україні.

В Польщі політеміграція була зосереджена головним чином на Волині. В меншій мірі в Східній Галичині, на що впливало як офіційні заборони польської влади емігрантам селитися тут, так й існуючі наддніпрянсько-галицькі непорозуміння щодо державотворення. Таким чином, емігрантські громади функціонували на Західній Україні протягом усього міжвоєнного двадцятиріччя – навіть незважаючи на обмеження у правовому статусі наддніпрянських політемігрантів в Польщі (незважаючи на те, що цей статус регулювався міжнародними угодами в рамках Ліги Націй), що позбавляло еміграцію можливостей належно виконувати свої завдання, часто призводило до байдужості в національних справах.

Зважаючи на колишні союзницькі відносини між УНР та Польщею, співпраця наддніпрянців з польськими урядовими колами продовжувалась і на еміграції. Вона особливо пожвавилася після 1926 р., коли до влади у Польщі прийшов Ю. Пілсудський, з яким частина військової та цивільної еміграції з УНР мала давній досвід співпраці. У міжвоєнний період спостерігалася консолідація наддніпрянських політемігрантів, яка виражалася у створенні в Західній Україні відділів УЦК, Товариства допомоги емігрантам з України. Політемігранти були серед лідерів ВУО.

2.2. Місце надніпрянської політичної еміграції в громадсько-політичних процесах Східної Галичини і Волині

Для української еміграції засадниче значення мала кількість і вплив автохтонної української етнічної спільноти (5 млн.), яка опинилася у складі Польщі внаслідок рішення Ради послів Антанти, котра 15 березня 1923 р. визнала Східну Галичину частиною польської держави, підтвердивши статус-кво, що встановився внаслідок польсько-української війни [256, с. 369]. За умовами Ризького договору частина українських територій (Волинь та Полісся), які раніше входили до складу Російської імперії, стали частиною Польщі. В лютому 1921 р. ці землі стали частиною трьох воєводств: Волинського (м. Луцьк), Поліського й Новгородського [273, с. 283].

Найвпливовішими чинниками, які забезпечили українському народові в Західній Україні збереження національних ознак, були легальні партії, а також: українське представництво у польському сеймі – легітимні (законні) центри захисту інтересів народу; кооперативний рух – знаряддя самоврядування та економічного самозахисту; таємний Український університет, НТШ, товариство „Просвіта” – громадські осередки збереження і розвитку української культури, формування нової генерації національної еліти; греко-католицька та православна церкви – духовні посередники між владою і українським народом. У 1925 р. західні українці мали 12 політичних партій, що представляли дуже широкий політичний спектр. Головним чином, це – Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО), Українська соціал-радикальна партія (УСРП). Існувала також Українська соціал-демократична партія (УСДП), заборонена польською владою на початку 1924 р., яка після відновлення мала в 1930-х рр. лише кількост членів [256, с. 373]. Менш впливовими були Українська партія праці (УПП), Український народний союз (УНС), Українське селянсько-робітничє соціалістичне об’єднання „Сельроб”. На протилежному полюсі перебували політичні об’єднання на зразок Української католицької партії (згодом – Українська народна обнова), Волинське українське об’єднання, які були слабкими і схилилися до співпраці з польським

урядом. Та хоча єдності серед українських парламентарів не було, і вони, як і провідні західноукраїнські політичні партії, здебільшого дотримувалися однієї з трьох орієнтацій (пропольської, прорадянської та самостійницької), проте українське парламентське представництво було важливим і впливовим фактором політичного життя, не зважати на яке польський уряд не міг [256, с. 373]. Тому ситуація і настрої українського населення Польщі були об'єктивним фоном діяльності еміграції, що її часто називали „наддніпрянською” або „петлюрівською”.

Тож важливим фактором, який впливав на роль і місце наддніпрянської політеміграції як явища в Західній Україні, котра опинилася під Польщею, були саме взаємовідносини з місцевим населенням (оскільки у складному становищі опинився екзильний уряд УНР, коли йшлося про його взаємини з українським населенням в Польщі). Цей уряд прагнув зберегти приязні стосунки з державою, яку продовжував розглядати як можливу союзницю у боротьбі за незалежність Наддніпрянської України. До того ж, саме на території Польщі перебувала значна маса наддніпрянців та й більшість установ екзильного уряду. Діячі уряду УНР були безпосередніми свідками державної політики національних утисків щодо українців, передовсім, Східної Галичини, Волині. Екзильний уряд в одному з комунікатів (жовтень 1931 р.) зазначав: „Уряд У. Н. Р. і вся еміграція українська з під його проводу не брала і не бере на себе репрезентацію українських меншостей і у внутрішні справи сусідніх держав не втручається”. Незважаючи на це і на пом'якшення окупаційного режиму в Східній Галичині, екзильний уряд УНР прагнув вплинути також через тих діячів Польщі, які виявляли бажання до польсько-українського порозуміння. До них належали, зокрема, С. Стемповський, Т. Голувко, Л. Васілевський та ін. Однак після травневого (1926) перевороту Ю. Пілсудського цих політиків було відсунуто на другий план у державі [292, с. 95, 96].

Коректна критика деяких одіозних проявів польської політики в Східній Галичині не відбилась на загальному, лояльному, ставленні екзильного уряду до Польщі. З огляду на таку позицію екзильного уряду УНР, що засадничо

впливала ще з умов Варшавського договору, політичні кола Східної Галичини не виявляли особливого п'їтету до цього уряду [292, с. 96]. Можливою причиною такого бойкоту наддніпрянської політеміграції могла бути зацікавленість влади її представниками в Польщі. У редакційній статті „Дїла” від 7 серпня 1923 р. під назвою „Між двома огнями” сконстатовано, що „українська еміграція в Польщі – трагічний епізод у визвольній боротьбі України”. Редакція процитувала статтю А. Баб'янського в „Курері польським” за 2 серпня 1923 р. – „Про український рух”. В пошуках групи, з якою, на думку автора, найлегше було знайти контакт, виділено саме наддніпрянську політеміграцію [182, с. 1].

Однак ставлення Польщі до українських емігрантів мало певне підґрунття. Це впливало з багатьох причин, що їх свого часу задекларував М. Шаповал. „Польща, – стверджував він 1929 р., – одверто підтримує самостійницьку групу еміграції (петлюрівську), явно фаворизує лише цю одну групу, підтримує морально і матеріально, віддала в руки цій групі „право” регулювати інші групи... Політична цїль Польщі в цїм – утворити між українцями полонофільську ідеологію і відповідну організацію...” [292, с. 55]. Прикметною у цьому зв'язку є думка історика О. Субтельного, який вважав, що тоді „існувала разюча невідповідність між тим, що польський уряд підтримував східноукраїнський уряд на вигнанні у Варшаві (який міг знадобитися у разі війни з СРСР), та його небажанням визнавати політичні домагання західних українців” [290, с. 372]. Як стверджує В. Піскун, влади деяких європейських країн були зацікавлені у розпалюванні внутріукраїнського протистояння. За її словами, такими засобами користувалися поляки стосовно наддніпрянців і галичан та волинян [286, с. 560].

Тож у стосунках між наддніпрянцями і галичанами не все було просто. Дехто із галицького громадянства негативно сприймав полонофільську орієнтацію частини політеміграції в 1919 – 1920 рр. „Якийсь наркотик одурманив був наддніпрянську інтелігенцію, – відзначало „Дїло”, – і в тому дурмані роблено кроки, які до живого обурювали західно-українське громадянство. Справді „атавістично” складано деклярації і „трактати” в 1919 – 1920 рр.”. Стверджувалось, що після невдачі київського походу діячі т. з. „тарнівського

центру” втішали себе тим, що на просторах Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя буде створений „Український П’ємонт”, проте, коли „поляки почали будувати польський бастион від ферментуючого Сходу, штучно сконструйовану „ідеологію” в нівець повернуло само життя” [163, с. 1].

Слід зазначити, що ще з часу революційних змагань, перетину Збруча Українською галицькою армією, Варшавської угоди УНР з Польщею й перемир’я УГА з денікінцями між елітами „двох Україн” накопичилися упередження, розчарування й обопільні жалі. Найгостріше західноукраїнське суспільство і еліта сприйняли союз С. Петлюри з Ю. Пілсудським ціною відмови УНР від Східної Галичини [306, с. 54 – 80].

Юридична відмова УНР від претензій на Західну Україну на користь Польщі згідно із таємною Варшавською угодою від 22 квітня 1920 р. привела до того, що цей договір не тільки не дав бажаного, але й негативно позначився на моральному авторитеті уряду УНР та його репрезентантів – емігрантів серед галицького суспільства. Водночас лідери еміграції рішуче виступали проти партикуляризації українців за регіональним принципом, закликаючи „до найактивнішої участі в нашій боротьбі синів Галичини, Буковини і Підкарпаття”, зрозуміло, об’єднаних навколо урядового центру УНР [251, с. 20, 23].

Однак, незважаючи на згадані обставини, слід відзначити значний внесок наддніпрянських політичних емігрантів у суспільно-політичне життя на Волині та досвід контактів з громадсько-політичними силами Східної Галичини у міжвоєнний період.

В 1920-х рр. стосовно двох регіонів Західної України (Східної Галичини і Західної Волині) поляками, які адміністрували ці території, проводилась відособлена внутрішня політика. Вона мотивувалась тим, що, згідно з договорами із державами Антанти, волинським українцям було обіцяно міжнародний захист як „національної меншини”, а Східній Галичині – автономію. Проте правлячі кола Польщі з самого початку зайняття цих територій ігнорували міжнародні договірні зобов’язання, взяті щодо цих територій. У той час Волинь стала ареною польської колонізації, насадження військових осадників, передусім у прикордонних повітах.

У цьому зв'язку прикметним є факт, наведений польською дослідницею М. Папержинською-Турек. Так, кажучи про вибори 1922 р. у Польщі, вона стверджувала, що польська влада докладала максимум зусиль для розбиття Блоку національних меншин (Blok Mniejszosci Narodowych), який тоді брав участь у цих виборах, та куди входила певна частина місцевих українців Волині та Полісся. Для цього використовувались чисельні табори петлюрівської політеміграції, які також перебували на цих землях. Як приклад, дослідниця наводить імена таких петлюрівських отаманів, як Оскілко, Душенко, Волошин, Рябов, Горемикін та інших. Для протиставлення інтелігенції, яка об'єднувалась в БНМ, петлюрівці, співпрацюючи з польською адміністрацією, виставляли власних кандидатів до Сейму Польщі: Оскілка – колишнього члена Українського трудового конгресу у Києві, Мацюка – керівника т. з. Комісії оборони держави, Купчинського – колишнього працівника царської охорони. Будучи малопопулярними серед місцевого населення, вони зазнали поразки на цих виборах [298, с. 144 – 146].

Після приходу в 1926 р. до влади „санаційного” уряду Ю. Пілсудського попередня „інкорпораційна” політика народних демократів (ендеків) в українському питанні, що полягала в примусовій асиміляції поневолених народів та створенні однонаціональної польської держави, була змінена на „федералістичну” програму пілсудчиків [257, с. 201].

Як зазначав польський дослідник Р. Торжецький, після травневого перевороту 1926 р. санаційний уряд осаджував на Волині петлюрівців, прагнучи використати їх тут в антикомуністичній пропаганді, а в разі війни з СРСР у такий спосіб мати кадри керівництва для підготовки української дивізії. На Волині і Поліссі для них виділялися різноманітні концесії або давалися різні посади в державних та місцевих адміністраціях, господарчих, культурних і навіть церковних осередках, про що дбав УЦК у Варшаві. Перед цією петлюрівською політеміграцією ставилося завдання – нав'язати тісні контакти з місцевою громадою та працювати з ними над новим порядком життя українців на Волині для „спільного блага” [299, с. 249 – 251].

Волинь привертала особливу увагу емігрантів, бо тут вони потрапляли до українського середовища (до того ж – православного віровизнання), з яким не було в минулому політичних суперечок (як у випадку з галичанами). При тому, що чимало петлюрівців навіть походило з цих земель. Розпорошені емігранти швидко влилися в місцеву українську стихію, а, крім того, важливі для українців з Наддніпра справи, події і особи (С. Петлюра) мали такий же характер і для частини місцевого населення.

Інтеграція наддніпрянських емігрантів з місцевим українським населенням (Волинь, Полісся), проте, не була легкою. Певне розходження виникло на рівні емігрантських колективів в 1927 р. Редагована політемігрантом П. Певним газета „Українська нива” (Варшава, 1926 – 1928; Луцьк, 1928 – 1936) згодом „Волинське слово”) закидала місцевій волинській еліті, не дуже чисельній, але яка претендувала на керівництво місцевим національним життям, брак значущих досягнень в цій галузі і одночасно – небажання до поселення тут наддніпрянців та їх участі у місцевих громадсько-політичних процесах: „Не може бути сумніву, що протягом семи років еміграція склала суспільний іспит зрілості, а співпраця обох груп українців – це їх спільна справа” [213, с. 1]. Проте від 1928 р. в певній мірі цьому сприяла політика волинського воєводи Г. Юзевського, який для налагодження відносин з українцями шукав опору серед наддніпрянських емігрантів. Тому місцеві діячі закидали петлюрівцям, що створені ними громадські, політичні та кооперативні організації служать лише польській владі для урядової звітності. Ця лояльність емігрантів щодо II Речі Посполитої зумовлювалася спільною боротьбою з більшовицькою Росією 1920 р., однак, „переважно не поділялася і не могла поділятися українцями, які жили у східних районах Польської держави” [260, с. 94].

Еміграція, зокрема, на Волині, відігравала значну роль в житті місцевого українського суспільства, особливо в його громадському розвитку. Так, О. Вішка наводить дані про те, що наддніпрянські політемігранти брали участь в створенні близько 40% тамтешніх кооперативів (серед них були кредитні і споживчі кооперативи, книжкові магазини), а в більшості складали навіть 25% працівників.

Провідну роль еміграція відігравала також в справах православної церкви у регіоні [300, с. 179].

Зміцніла тенденція визнання політичного статусу-кво і необхідності співробітництва з владою з боку українських ділових кіл і тих політичних сил, котрі відображали і відстоювали їхні інтереси. Так, наприклад, на придбання землі та раціоналізацію виробництва українського фермерства Українбанку в Луцьку, очолюваному наддніпрянським політемігрантом О. Ковалевським, було видано 2,5 млн. злотих кредиту. Значну фінансову допомогу дістали також ряд кооперативів на Волині [257, с. 200].

Таким чином, у кінці 1920-х рр. в українському політичному таборі на Волині склалася група поміркованих діячів, які були готові до співпраці з владою. Це колишні прибічники уряду С. Петлюри, в основному наддніпрянські політемігранти: О. Ковалевський, М. Бура, М. Волков, С. Скрипник, М. Маслов, С. Тимошенко, котрі проживали на Волині [313, с. 303]. Вони належали до групи послів і сенаторів, що входила до Безпартійного блоку співпраці з урядом і складала Українську парламентарну репрезентацію Волині у парламенті Польщі після виборів 1922 р. [276, с. 21, 143].

На початку 1930-х рр. посол П. Певний – голова правління Українського кредитового банку на Волині (заснований 1928 р.) [241, с. 3]. У квітні 1931 р. в Луцьку створено Волинський союз працюючих (Zjednoczenie Pracy) для захисту професійних інтересів міського і сільського пролетаріату та соціальних інтересів і прав дрібних рільників Волині. На установчих зборах головою цієї організації обрали посла П. Певного [222, с. 1]. В травні 1931 р. у Луцьку П. Певний, С. Скрипник, а також Є. Богуславський, М. Тележинський виступили засновниками громадської організації – Українського товариства приятелів Ліги народів (очевидно, це було пов'язано із політемігрантським статусом декого з цієї групи діячів) [240, с. 1]. В цьому ж місяці 1931 р. згадана група політемігрантів, в контексті скликання Церковного собору православної церкви в Польщі та для вивчення православного церковного питання і представлення відповідних рекомендацій польській владі, заснувала у Луцьку Товариство прихильників

православної освіти та охорони традицій православної віри, розробила його статут [148, с. 1].

Нову урядову політику щодо національних меншин на Волині уособлював давній соратник Ю. Пілсудського – Г. Юзевський, якого 30 червня 1928 р. затвердили волинським воєводою. Г. Юзевський сформулював свою політику так: „...Не можна терпіти існування українських інституцій, відомих своїм ворожим ставленням до держави. Слід прагнути до створення вогнищ польсько-української співпраці. Треба створювати найкращі умови для організації українського життя, вільного від політичного впливу Східної Малополющі, які задовольняли б культурні запити українського населення” [257, с. 278]. Прикметно, що сам Г. Юзевський народився в Києві, в 1920 – 1921 рр. був заступником міністра внутрішніх справ уряду УНР [276, с. 375].

З метою штучної ізоляції Волині створили т. з. „сокальський кордон” (до революції відділяв українські землі Російської імперії від таких же земель Австро-Угорщини). За визначенням А. Хойновського, явище „сокальського кордону” було спрямоване саме на використання у такій боротьбі культурної різниці між населенням Східної Галичини і Волині [296, с. 112 – 115]. Дослідники І. Васюта, С. Кульчицький, В. Литвин також сходяться на думці, що причиною такого штучного поділу західних українців на етнічно-територіальні групи було прагнення польських властей не допустити впливу політично розвинутої галицької інтелігенції на українське населення Волині та Полісся [273, с. 283], [278, с. 56], [257, с. 200].

У здійсненні „волинської політики” Г. Юзевський, проте, знайшов підтримку в середовищі наддніпрянської еміграції, яка з ініціативи воєводи 29 червня 1931 р. утворила Волинське українське об’єднання (ВУО). Воно офіційно заявило про лояльність до польської держави і готовність співпрацювати з польською адміністрацією [276, с. 24 – 25]. У цей час група лояльних українців зосереджувалася навколо газети „Українська Нива”, яка з 1926 р. виходила у Варшаві [260, с. 84]. За задумом Г. Юзевського, редакцію „Української ниви”, колектив якої очолював емігрант П. Певний, у 1928 р. перенесли до Луцька,

оскільки тут мешкала більшість її читачів, і це видання стало центром формування вже згаданої нової пропольської партії [276, с. 25]. Одночасно у Рівному закрили український часопис „Дзвін” [260, с. 299 – 303]. Редагував видання до 1935 р. П. Певний. З 1937 р. газета змінила назву на „Волинське слово” та видавалось до вересня 1939 р. [322, с. 3374]. На сторінках збірника „Українське економічне бюро” (за 1933 р.) часопис визначили як „тижневик української групи Б. Б. В. Р [Безпартійний Блок Співпраці з Урядом. – В. І.]”. Тираж часопису становив близько 2 тис. (в 1929 р.) і 3 тис. (в 1936 р.). Серед багатьох авторів та співробітників газети були такі відомі діячі-політемігранти, як І. Огієнко, О. Ковалевський, В. Садовський, Л. Білецький, П. Крижанівський, М. Тележинський, А. Річинський і навіть Д. Донцов [260, с. 299 – 303].

Крім того, історик О. Постельжук підтверджує факт, що в соціальній базі, на яку згодом спиралося ВУО, значну роль відігравала чисельна група колишніх військових армії УНР, котрі, після поразки кампанії 1920 р. спільно з поляками, осіли в Західній Волині для боротьби з комуністичними впливами в цьому регіоні [287, с. 266 – 267]. Як приклад, можна навести факт вшанування десятиріччя загибелі С. Петлюри на Волині в червні 1936 р. Газета „Українська нива” стверджувала, що „свято С.Петлюри *по повітових осередках ВУО* у Володимирі, Горохові, Дубні, Кременці, Любомлі, Олиці, Сарнах *влаштували вояки УНР*” [200, с. 2].

На переконання І. Васюти, залучення поляками емігрантів УНР, які осіли на Волині, до роботи адміністрації, підтримка їх відособлених культурно-освітніх, кооперативно-господарських та політичних організацій, в тому числі створеного в 1931 р. ВУО на платформі „вірності ідеалам Пілсудського”, його федералістичної програми, створило з останнього, поряд з екзильним урядом УНР, другий полонофільський центр. Тим не менше, історик слушно зауважує, що хоча політемігранти УНР, які склали керівне ядро ВУО, згодом й згуртували навколо себе елементи заможних верств Волині, котрі найтісніше були пов’язані з низовим державним апаратом, підпорядкували своєму впливу чисельні місцеві

громадські організації, однак вони не здобули поважного впливу серед місцевого населення [257, с. 252, 278, 283].

Аналогічної думки дотримується і польський історик А. Хойновський, який вважає, що Г. Юзевський, прагнучи демонстративно створити з Волині „анклав ідеології 1920 року”, шукав партнерів серед діячів, які були позбавлені серйозної підтримки місцевого населення (галицькі політичні еліти вважали такими саме представників петлюрівської еміграції), а створені за їх участю громадські, згодом – політичні організації (ВУО), за визначенням А. Хойновського, були фіктивними та позбавлені реального впливу на місцеве населення [296, с. 112 – 115]. В той же час, на думку Р. Торжецького, залучення таких „поміrkованих націоналістів (петлюрівців)” як П. Певний, та груп петлюрівсько-польської співпраці, які знаходились під патронатом згаданого Безпартійного блоку і зосереджувались в тижневику „Українська нива”, було „успіхом санації, а зокрема Г. Юзевського” [299, с. 249 – 251].

На Установчому конгресі обрали Головну управу ВУО у складі 17 чоловік. Головою управи став Петро Певний, заступником – Сергій Тимошенко, генеральним секретарем – Микита Бура [169, с.2 – 3].

ВУО мало два основні програмні документи: Декларацію і Статут [43, арк. 1 – 10], проекти яких розробив відомий у той час громадський діяч, журналіст, наддніпрянський політемігрант П. Певний [90, с. 3], [230, с. 2 – 3]. Документи затвердили на Установчому з’їзді, і вони стали ідеологічною основою політичної діяльності об’єднання. Зокрема, Декларація підкреслювала, що „ВУО повстає як організація політична, яка має на меті охорону регіональних цінностей Волині”. Акцентувалася увага на лояльності до Конституції Речі Посполитої і на прагненні зміцнювати українсько-польську співпрацю [96, с. 2 – 4]. Створення власної Парламентарної репрезентації Волині розширювало можливості ВУО. Однак це негативно впливало на консолідацію українських політичних сил Західної України, оскільки існувала Українська парламентарна репрезентація галичан.

Одне з чільних місць автори Декларації відводили культурно-освітнім питанням. Зокрема, його культурно-освітня комісія займалася проблемами

шкільництва на Волині, організацією преси і видавництва, поширенням кооперативних знань, відкриттям фахових курсів [42, арк. 96]. Основними осередками такої роботи стали „Просвітянські хати”, „Рідні хати”, „Народні хори” [276, с. 67]. За сприяння лідерів ВУО створили Союз жінок громадської праці, Волинське видавниче товариство [42, арк. 41 – 43], Союз сільської молоді [276, с. 63]. Висувалася ідея відновлення соборності автокефальної православної церкви у Польщі – із національною ієрархією, веденням служби Божої українською мовою. У Декларації мовилося: „ВУО стоїть понад класами, захищає всі соціальні і національні права українського народу в Польщі” [96, с. 2 – 4]. В цілому, автори Декларації визначили основні програмні засади партії. Документ засвідчував, що ВУО є партією пропольського спрямування.

У кінці 1930-х рр. активні діячі об’єднання склали „Декларацію про політичне і економічне становище українського населення на Волині”, де відзначалося, що „майже цілковите усунення української інтелігенції від роботи у державних і самоурядових установах позбавляє українське громадянство можливості нормальної праці, насамперед у культурно-освітніх та господарських організаціях” [48, арк. 1 – 2].

Оскільки існував т. з. „сокальський кордон” як явище, то з 1928 по 1939 рр. на Волині ліквідували 630 осередків „Просвіти”, в яких нараховувалося 17700 чоловік [276, с. 80]. У цьому зв’язку лідер ВУО П. Певний звинувачував галицьку „Просвіту” у бездіяльності, безвідповідальності, відсутності „й натяку на просвітянську працю” [238, с. 3]. Підтримуючи у цьому польську адміністрацію, він зазначав: „ВУО переймає на себе чисту ідею просвітянського руху і буде її репрезентантом. Просвіта стане правдивою „Просвітянською хатою” і перестане бути політичною стайнею” [276, с. 81]. Г. Юзевський сприяв створенню при ВУО нової мережі подібного типу громадських організацій, якою стали „Просвітянські хати” на селі. Їхньою метою було поширення і підтримка культури і освіти серед українців Волині через публікацію шкільних підручників, створення книгарень, бібліотек, читалень [208, с. 1]. З часом маловпливові „Просвітянські хати” (на листопад 1937 р. їх було 145) почали більше уваги звертати на національне

виховання волинян, викликати інтерес до власної історії. Цьому сприяли урочистості, присвячені історичним особам і датам – Базар, Крути, універсали Центральної ради, С. Петлюра [276, с. 86].

У містах питаннями культурно-освітньої роботи займалися „Рідні хати”. Їх утворили у Ковелі, Луцьку та Володимирі. Також, згідно з рішенням УПР Волині від 23 листопада 1938 р., у Луцьку виникло видавниче товариство ім. К. Острозького, яке ставило за мету „піднесення культурно-освітнього рівня українського населення та популяризацію особливостей культури Волині” [276, с. 92]. Головна управа ВУО в особах С. Тимошенка і С. Скрипника свого часу склала меморандум до Г. Юзевського у справі видання української книги. Зазначалося, що, крім „науково-популярних книг, повинні видаватися соціально-політичні, економічні, природничі, книги з історії, географії” для розповсюдження серед мешканців волинського села [42, арк. 11 – 12, 14, 16].

Лідери ВУО намагалися впливати і на господарські проблеми краю. Так, при об’єднанні створили господарчу комісію, яку очолив голова ВУО. Діячі об’єднання розуміли роль і значення проблем кооперації. Вони заявляли: „Розвиток кооперації є найповнішим шляхом до господарського і культурного піднесення села” [42, арк.38]. Кооперація значно допомагала українцям розбудовувати економічну базу боротьби за національні права. Однак кількісне зростання української кооперації на Волині владою сприймалося негативно. Посилилося переслідування українських кооперативів, які підпорядковувалися галицькому РСУКу. До 1 жовтня 1931 р. на терені Волинського воєводства закрили 124 таких кооперативи [276, с. 99].

У 1933 р. з ініціативи Г. Юзевського на Волині з’явився новий кооператив - „Гурт”, який підтримував ідею польсько-української співпраці, однак був малоефективним.

Господарські проблеми обговорювалися на з’їздах ВУО. На крайовому з’їзді ВУО у 1937 р. підкреслювалася необхідність: „1) прискорення перебудови земельного устрою Волині; 2) прихильного ставлення уряду до упромисловлення цього краю; 3) ліквідації заборгованості селянських господарств; 4) поширення

мережі залізниць та доріг; 5) утворення Волинського ревізійного союзу мішаного характеру, що сприятиме всебічній самостійності всього волинського населення” [45, арк. 90]. Проте, загалом лідери ВУО мали мінімальний вплив на кооперативно-господарську діяльність об’єднання.

Русифікація і полонізація церкви (за офіційною польською статистикою, питома вага віруючих католицької церкви серед жителів воєводства зростає з 9,6% у 1897 р. до 11,5% у 1921 р. і 15,7% у 1931 р.) підштовхнула українських діячів і православних до боротьби за українізацію церкви на Волині. Відомо, що під тиском віруючих, Священний синод автокефальної православної церкви у Польщі ще у 1924 р. прийняв рішення про часткове запровадження української мови у функціонування церкви, але це впроваджувалося повільно, ігнорувалося церковною ієрархією [276, с. 111 – 112].

У цьому аспекті помітну роль в релігійному житті краю відіграло Товариство імені митрополита П. Могили, установчі збори якого відбулися 19 листопада 1931 р. Головою товариства обрали політемігранта, інж. С. Тимошенко, генеральним секретарем – І. Власовського, а скарбником – М. Тележинського [243, с. 1]. Тісний взаємозв’язок ВУО з Товариством імені П. Могили дав добрі наслідки у плані незалежності Волинської єпархії [44, арк. 152]. 9 квітня 1932 р. відбулося урочисте наречення архімандрита Полікарпа на єпископа Луцького [46, арк. 13].

Призначили і окремого єпископа Волинської кафедри. Ним став архієпископ Олексій. 10 вересня 1933 р. відбулася маніфестація віруючих в Почаєві, які протестували проти російських впливів у церкві й вимагали незалежності Волинської кафедри. Голова ВУО П. Певний зазначав, що „лише з 10 вересня 1933 року ми можемо говорити по свідоме прагнення українського народу відродити соборний устрій і мати Автокефальну православну церкву як церкву єдності на землі Речіпосполитої” [276, с. 124 – 126]. Після цього віруючі зібралися на посольське віче, де виступили відомі діячі ВУО – посли М. Бура, С. Скрипник, М. Тележинський. Всі вони говорили про необхідність дерусифікації

православної церкви на Волині, виступали за українську мову в Богослужінні [46, арк. 14].

Внаслідок сприятливих політичних умов, дій членів ВУО, релігійних товариств, зусиль частини духовенства і віруючих зростала кількість православних храмів, в яких Богослужіння проводилося українською мовою. В червні 1935 р. із 680 парафій українізували 108, а в листопаді цього ж року винятково українською відправили Богослужіння у 124 храмах, а церковно-слов'янською – у 40; у 126 храмах українська мова як літургійна використовувалася частково [276, с. 130 – 131, 136].

Разом з тим, процес українізації церкви призупинився. Причиною цього стала зміна польської внутрішньої політики. 31 жовтня 1936 р. митрополита Діонісія відвідали голова УПР Волині посол С. Тимошенко і посол М. Волков, перед яким порушили різні питання церковного життя Волині, зокрема тогочасну ухвалу Синоду в справі введення польської мови у Богослужіння, що занепокоїло українське громадянство [214, с. 1].

30 травня 1930 р. було опубліковано грамоту президента Речі Посполитої про скликання Помісного собору православної церкви [276, с. 116 – 117]. Але скликання Собору відкладалося на невизначений час. Посол С. Скрипник, активний діяч ВУО, 10 липня 1938 р. склав „Інтерпеляцію Голові Ради міністрів у справі нерегульованого дотепер правного становища православної церкви в Польщі”. У ній посол порушив проблему церковно-релігійного життя на Волині. „Серед місцевого населення православної віри, – писав він у згадуваній „Інтерпеляції”, – виникає переконання, що акція навернення у римо-католицизм є акцією державною, і що змінювати віру вимагає держава. У такій обстановці, зауважив С. Скрипник, належало б пояснити стурбованому населенню, що зміна віри у Польщі може бути лише добровільною”. Він прагнув з'ясувати, „чи має намір уряд і, якщо має, то коли саме, приступити до врегулювання законодавчим шляхом правного становища православної церкви в Польщі”, однак прийшов до висновку, що „уряд не має наміру спрямовувати проект Статуту на законотворчий шлях” [49, арк.1 – 6]. Скликання Помісного собору не відбулося. Згодом, 30

грудня 1938 р. було офіційно оприлюднено затверджений Радою міністрів Польщі внутрішній статут Православної церкви, в основу якого поклали декрет Президента Речі Посполитої про відносини держави і Православної церкви [89, с. 3].

Загалом наддніпрянці внесли вагомий внесок у розбудову православної церкви на Волині.

В той же час слід зазначити, що такі наддніпрянські політемігранти, як П. Певний, свого часу боляче та вороже сприймали поширення греко-католицизму на Волинь, в чому вони вбачали експансію галицьких впливів і цінностей, з якими вони боролись. Ще в травні 1931 р. він заявляв, що „Волинь стоїть перед небезпекою унії”, а тому закликав допомагати Товариству прихильників православної освіти та охорони традицій православної віри у боротьбі проти неї [204, с. 2 – 3]. Окрім того, П. Певний висловлював своє негативне ставлення до греко-католицького діяча М. Чарнецького [205, с. 2], якого саме в той час іменували „Апостольським візитатором для слов'ян візантійського обряду поза руськими єпархіями в Польщі” і хіротинізували на єпископа з осідком у Варшаві, а потім у Ковелі [320, с. 3694 – 3695].

Перемагаючи на виборах від ВУО, його лідери-наддніпрянці мали змогу впливати як на діяльність об'єднання, так і на внутрішнє життя Волині, частіше порушувати проблеми українців. Так, вибори 1935 р. до парламенту Польщі принесли успіх ВУО як угодовській партії: всі п'ять послів – українців були не лише членами об'єднання, а й входили до Головної управи. П. Певний набрав 119619 голосів, С. Скрипник – 101077, М. Бура – 98289, С. Тимошенко – 88678, а М. Волков – 84811. Представники ВУО були прихильниками Безпартійного блоку співпраці з урядом, а П. Певний – Головою Української парламентарної репрезентації. Усього до парламенту Польщі у результаті виборів 1935 р. потрапило від Волині 19 послів і 6 сенаторів, серед них – і члени ВУО. Посли-українці прагнули захищати права своїх земляків під час обговорення бюджету в комісії Сейму, проводили спеціальний День Волині у Сеймі і Сенаті, порушували справи шкільництва, освіти, церкви. ВУО та його лідери взяли участь у виборах і

до парламенту останнього скликання (1938 – 1939), одержавши разом з УНДО 14 місць у Сеймі і 5 – в Сенаті [276, с. 46 – 48].

Таким чином, участь в законодавчих і самоврядних органах була важливою складовою частиною політичної діяльності ВУО та його лідерів. Але ця робота постійно обмежувалася польською адміністрацією. Тому більшість проблем, які ставилися лідерами ВУО, так і залишилися невиконаними.

Смерть Ю. Пілсудського зменшила шанси на нормалізацію українсько-польських стосунків. Почали лунаєти голоси про необхідність надати більше незалежності ВУО і розширити суспільно-культурні форми життя українців. Укладання у 1935 р. угоди про співпрацю з УНДО [276, с. 53] – із партією, яка своєю метою вважала утвердження незалежності українських земель, призвело до кризи українського угодовського табору, яка проявилася у важливих персональних змінах у керівництві об'єднання.

У червні 1936 р. з посади голови УПР Волині та голови ВУО усунули П. Певного, засудили його одноосібний стиль керівництва [170, с. 1], а в листопаді цього ж року його виключили з партії [249, с. 3]. Посади секретаря головної управи позбавили М. Буру. Новим керівником ВУО і головою УПРВ обрали С. Тимошенка, а головним редактором „Української ниви” – О. Ковалевського. На зборах Головної управи об'єднання 20 червня 1936 р. генеральним секретарем об'єднання обрали С. Скрипника [276, с. 53 – 54].

Актуальні політичні проблеми, насамперед українське питання, докладно обговорювалося під час наради Української парламентарної репрезентації Волині 31 серпня 1937 р., на якій були присутні активні діячі об'єднання. УПРВ вирішила разом з ВУО провести конференцію з волинським воєводою для розв'язання низки справ, пов'язаних з політикою державної адміністрації щодо українського населення, і складання меморіалу Міністрові внутрішніх справ про становище українського народу на Волині. У зв'язку з реорганізацією ВУО зазнала змін і „трибуна” партії – газета „Українська нива”. З 1 січня 1937 р. часопис об'єднання почав виходити під назвою „Волинське слово”. Пропольські тенденції нового

видання послабилися, гаслом став „захист українських національних інтересів у межах Конституції Другої Речіпосполитої” [276, с. 55, 56].

7 листопада 1937 р. в Рівному розпочав роботу надзвичайний крайовий з'їзд ВУО. С. Тимошенко виступив з полонофільською доповіддю „Про політичне становище на Волині після 1935 року”, вказав, що в нових умовах „завданням Волинського українського об'єднання є гармонізація інтересів держави з інтересами її українських громадян... ВУО повстало на ідеології, одержаній нами в спадщину від найбільших і найкращих людей нашого віку – маршала Пілсудського й головного отамана Петлюри” [45, арк. 53, 51 – 56].

Разом з тим, останній відрізок діяльності ВУО у 1938 – 1939 рр. був ще складнішим з точки зору стосунків з владою і у внутрішньому житті партії. Особливо загострилася ситуація на Волині у квітні 1938 р. після переведення воєводи Г. Юзевського до Лодзі, а після усунення Г. Юзевського з польського уряду його наступники почали проводити жорстку політику „з'єднання Волині з рештою Польщі” [296, с. 113]. Втративши підтримку волинського адміністратора, провідні діячі ВУО зіткнулися зі складними проблемами.

6 червня 1938 р. на пропозицію посла С. Скрипника прийняли „Декларацію про політичне і економічне становище українського населення на Волині” [48, арк. 1]. Автор Декларації підкреслював: „Позбавлення самоуряду громадського характеру зводить нанівець можливість налагодження цілої низки справ, що впливають з потреб місцевого характеру” [48, арк. 1]. У документі зазначалося, що українці не в силі спокійно спостерігати, як нищаться їхні права, зневажається їхня гідність, національна свідомість.

С. Скрипник не погоджувався з угодовською тактикою президії об'єднання. Адже ще в грудні 1936 р., виступаючи в Сеймі Польщі, він задекларував своє поміркованіше полонофільство (у порівнянні з іншими лідерами ВУО): „В процесі консолідації здорових елементів українського суспільства досить виразне місце займає усвідомлення ролі польської держави в житті українського народу. Але консолідація всіх суспільних сил держави є в нас не рівнозначна стиранню власної індивідуальності”. Ці протиріччя з керівництвом об'єднання згодом і

спричинили вихід С. Скрипника із нього. Зрештою, 9 грудня 1938 р. С. Скрипник вийшов зі складу УПР Волині. Його, а також В. Онуфрійчука та М. Книша, виключили зі складу партії, позбавили членських прав. Ці діячі вступили до УНДО, яке після переведення Г. Юзевського до Лодзі наважилося на тіснішу співпрацю з ВУО [276, с. 60, 297].

Щодо стосунків ВУО і його лідерів-наддніпрянців з іншими політичними партіями, то вони склалися досить проблематично. Поява на Волині у 1931 р. ВУО викликала непорозуміння політичних сил регіону. Створення об'єднання дратувало насамперед українських націоналістів Східної Галичини. Після ліквідації „Сельробу” у 1932 р. інші українські східногалицькі партії прагнули посилити свій вплив на Волинь, а нове політичне об'єднання, підтримане польською адміністрацією, ускладнювало здійснення цих намірів [275, с. 28], [276, с. 40]. Політемігрантська „Українська нива” з цією метою намагалася сформувати в свідомості волинян їх відмінність від галичан та їх цінностей, антагонізм до всього галицького, стверджуючи про „велику різницю в психіці нашого народу в Галичині та на Волині, в його національній свідомості, в почутті громадськості та розумінні солідарности, аби можна було підходити до нього з тими самими вимогами, що й в Галичині” [192, с. 3]. Акцентувалося на „хуторянській політиці”, яку проводили галичани, та на мовних відмінностях між ними та волиняними через те, що „лише коректори, що складаються з наддніпрянської еміграції, і виправляють галичанам мову в газетах і книжках” [91, с. 1].

Непросто склалися і стосунки об'єднання та його лідерів-наддніпрянців з місцевим населенням і найбільшою галицькою партією центристського спрямування – УНДО. Утворене згуртованими у Безпартійному блоці волинськими українськими представниками, ВУО розпочало боротьбу з УНДО за впливи на Волині.

Поразка ВУО пояснюється відносно слабким впливом і авторитетом українських послів Безпартійного блоку на людей краю. Крім того, як зазначав у липні 1933 р. православний капелан Округу корпусу II, священник Федоренко у

доповідній записці шефу бюро некатолицьких віросповідувань Міністерства військових справ про суспільно-політичну і релігійну ситуацію у воєводстві, „провідник згаданих послів (П. Певний), як і деякі інші, походять не з Волині і презентують швидше петлюрівський рух, який на Волині мало популярний” [276, с.42 – 43]. Про це свідчить і лист від 9 січня 1936 р. головної управи клерикальної партії УНО до адвоката та редактора її часопису „Нова зоря” О. Назарука. В листі головної управи УНО зазначалося: „Тим не менше є незаперечним фактом, що Петро Певний і його колеги, як... послухні оруддя волинського воєводи Юзефського... найменшого зв'язку з місцевим волинським громадянством не мають” [7, арк. 53]. Про причини сервілістської [прислужницької. – В. І.] поведінки волинських парламентарів з ВУО може свідчити інформація посла УНО в польському парламенті д-ра Волянського, яка відображена в протоколі засідання головної управи УНО ще від 1 грудня 1935 р. Там, зокрема, стверджувалося, що вони цілковито підпорядковані диктатові П. Певного, хоч як особистості відрізняються від нього. Проте в ситуації, в якій знаходилися, вони були змушені так поводитися, оскільки перебували під постійною загрозою видворення за межі Польщі до СРСР через перевірку їх прав на польське громадянство, оскільки були наддніпрянськими політичними емігрантами, через що могли лише користуватися правом азилу (політичного притулку) [7, арк. 40 – 41].

Очевидно, що непопулярним на Волині було полонофільство петлюрівців-емігрантів. Так, стаття в „Українській ниві” авторства П. Певного, повна лояльності до польської держави, з'явилася з нагоди приїзду на Волинь президента І. Мосціцького в 1929 р. Період II Речі Посполитої на цій землі П. Певний зображує як час „згідного”, майже зразкового, культурного розвитку українського й польського народів. У період російського панування тут було навпаки, – продовжує П. Певний, – українська інтелігенція підлягала денаціоналізації [203, с. 1].

Слушною у цьому контексті є думка О. Вішки, який вважає, що саме у таких позиціях провідних наддніпрянських політемігрантів і треба шукати відповіді на

запитання: чому такою важкою була інтеграція емігрантів з Наддніпрянщини з місцевими українцями? На переконання цього польського дослідника, лояльність наддніпрянських політемігрантів, петлюрівців до II Речі Посполитої винесена зі спільних змагань з більшовицькою Росією 1920 р., не могла і переважно не була підтримувана тими другими [260, с. 302].

Крім того, ще на початку створення ВУО П. Певний, який був автором її Декларації, опосередковано заявляв про свою боротьбу з УНДО. Він стверджував, що ВУО та його лідери будуть запобігати, „аби всі культурні та господарчі українські установи чи самоуряди було охоронено від внесення до них політичного ферменту, що розкладає життя установ і викликає в них поділення на політикуючі групи чи класи” [96, с. 2 – 4].

Намагаючись дискредитувати галицький провід серед волинян та гіпертрофувати роль об'єднання, П. Певний демагогічно заявляв про „шкідливу роллю галицького партійництва” [206, с. 1]. Більше того, 23 червня 1933 р. він заявив, що волинським українцям, які мають власні організації, не по дорозі з галицьким проводом [276, с. 43].

3 березня 1935 р. в Рівному відбувся окружний з'їзд ВУО Рівненщини, який зібрав майже сто представників цієї організації. Виступ голови об'єднання, посла П. Певного на цьому заході підтвердив ціннісну конфронтацію між ВУО та галицькими політичними силами. П. Певний ствердив лояльність ВУО до польської адміністрації. На противагу цьому він вважав, що негачія (невизнання) польської державності галицькими політиками негативно вплинуло на польсько-українські стосунки. У цьому зв'язку П. Певний заперечував також провідну роль Львова та Східної Галичини як „українського П'ємонту” в боротьбі за Українську державність і стверджував, що така роль належить Києву та Великій Україні. Далі провідний діяч ВУО звинуватив галицький політикум і лідера УНДО Д. Левицького у політичному опортунізмі, негачії польської державності і симпатіях до большевизму. Шкідливими визнавав П. Певний також вимоги УНДО про територіальну автономію для українців в Польщі. На думку П. Певного, це свідчило про „політичне банкрутство” УНДО [47, арк. 41 – 48].

30 березня 1935 р. в Луцьку відбувся II з'їзд ВУО. Виступаючи на ньому, посол П. Певний продовжував і далі публічно конфронтувати з галицькими політичними силами. П. Певний негативно ставився до скликання ВНК, метою якого мала стати консолідація місцевого та еміграційного українства. У цьому зв'язку П. Певний також публічно окреслив існуючі тоді антагонізми між ВУО та галицькими політичними силами. П. Певний наголосив на ціннісних відмінностях між Галичиною та Волинню: „Оця різниця двох українських світів, що є сьогодні діючими силами у Польщі, в життєвій інтерпретації з'являються тим, що творять так званий сокальський кордон” [44, арк. 156 – 181]. П. Певний публічно виступав проти політичної та культурної експансії галицьких цінностей на Волинь, заявив, що „творчої програми українська репрезентація Галичини не мала і не має, і що відсутність її відбивається й на психічному стані суспільства, на розпорошеності сил” [44, арк. 156 – 181].

Взявши до уваги політичний реферат голови ВУО П. Певного, виголошений ним на II крайовому з'їзді ВУО в Луцьку 31 березня 1935 р., з'їзд одностайно ухвалив декларацію, у якій засудив т. з. національний опортунізм, осередками ідей якого назвали УНДО та галицьких соціалістів-радикалів, які „негували польську політичну державну дійсність” [44, арк. 144 – 152].

Таким чином, постійні сутички між ВУО в особах її лідерів-наддніпрянців та УНДО на сторінках преси, так само, як і непорозуміння з іншими галицькими політичними силами та групами, свідчили: між ними було багато протиріч. Обопільні звинувачення лише сприяли роз'єднанню західноукраїнського громадського руху.

Із середини 1930-х рр., у зв'язку із персональними змінами у керівництві ВУО і зміною політичного курсу УНДО, в процесі „нормалізації” відбулося деяке зближення вуовців з ундовцями. Щоб зберегти Парламентарну репрезентацію, УНДО пішло на укладання виборчої угоди з Безпартійним блоком. Аналогічну домовленість здійснили з боку ВУО. Напередодні виборів до Сейму 1935 р. між керівництвом УНДО і ВУО було укладено угоду про співпрацю, хоча в наступні роки конструктивна співпраця між ними так і не налагодилася [276, с. 43 – 44].

Як вже відзначалося, лідери ВУО в другій половині 1930-х рр. приходили до розуміння необхідності співробітництва, але не союзу з провідною галицькою політичною силою – УНДО.

Так, на початку січня 1937 р. на сторінках „Волинського слова” з’явилася стаття, яка засвідчила наміри редакції певним чином послабити протистояння галицьким культурним цінностям і політичному проводу Східної Галичини. Прикладом цього може бути ставлення лідерів ВУО до твердження „Діла” (ч. 284 за 1936 р.) про неможливість „вести гідної української політики на якому небудь клаптику української землі в Польщі в повному відірванні від Галичини, без жадного зв’язку з нею, без зв’язку з галицько-українською культурною працею”. Редакція „Волинського слова” заявила: „Визнаємо очевидний факт культурної переваги Львова, у зв’язку тимчасовою втратою тоді Києвом статусу центру української культури, в якій тоді там не було національних моментів”. Проте редактор „Волинського слова” закликав галичан відмежовувати у взаємовідносинах культурні зв’язки та політичні наміри, та будувати їх на засадах взаємності [211, с. 2].

Разом з тим, тогочасні лідери ВУО на сторінках „Волинського слова” в січні 1937 р. визнали, що налагодження політичного зв’язку між Волинню та Галичиною не було простою справою. Стверджувалося, що свого часу цьому перешкождали демагогічна політика деяких лідерів ВУО [тут мали на увазі П. Певного. – В. І.]. Тим не менше, наддніпрянці з ВУО вважали, що в сучасний їм момент відбулося злиття політичного і культурного проводу Волині з установами, які „покликали до життя українські національно-громадські потреби волинського терену”. Тому було заявлено, що, незалежно від політичних обставин, на Волині „правдою є, що галицький політичний провід, ніколи не був одночасно проводом Волинським, а значить – не був (хоч і намагався) всеукраїнським”. Тож у цьому зв’язку наддніпрянці з ВУО задекларували обстоювану ними головну позицію у ставленні до Східної Галичини: „Заявляємо, що, признаючи авторитет Львова, як культурного осередка, не бачимо жадних об’єктивних підстав для признання за ним політичної гегемонії” [211, с. 2].

На початку 1939 р. відносини політемігрантського проводу ВУО та УНДО характеризувались тертями та різнорозумінням питання про статус українських земель в складі Польщі. „Волинське слово” висловило сподівання, що „здоровіші громадські елементи зуміють належно оцінити розбіжність поміж твердженням безвідповідальної демагогії й наказами реальної політики” [239, с. 1].

Отже, на сторінках „Волинського слова” його редакція схвально відгукувалася про позицію посла, члена УНДО В. Целевича, який на бюджетних дебатах в Сеймі заявив про те, щоб „уряд виступив з програмою своєї політики в українській справі у великім стилі в тому чи іншому напрямку”. Оскільки це було співзвучно з позицією лідерів ВУО, які вважали, що Польща повинна взяти активну участь в „творчих процесах на Сході Європи до повстання української держави включно [мається на увазі державність Наддніпрянської України, яку обстоювала петлюрівська політеміграція. – В. І.]”. Провід ВУО вважав це конструктивною програмою, яка „не розминається з польською державною рацією й що не пов’язує себе з позадержавними впливами” [239, с. 1].

Але вуовці засуджували автономістські прагнення В. Мудрого, який висловив їх у своїй декларації під час зазначених сеймових дебатів, а саме вимогу автономії для земель заселених українським народом [239, с. 1]. На їх думку, така позиція не могла сприяти „правдивій нормалізації”, хоча, за визначенням вуовців, це становило головний зміст політичної тактики тогочасного УНДО [242, с. 3].

В лютому 1939 р. на сторінках „Волинського слова” його редактор О. Ковалевський (один із соратників С. Петлюри, з 1921 р. – голова правління „Українбанку” в Луцьку) своє бачення вищезазначених питань щодо змісту української національної політики в Польщі, національної свідомості місцевого українства, ролі національного проводу (лідерів) в національній політиці та боротьбі за досягнення ідеалу Української державності виклав у серії статей „Розумовий і емоціональний елементи в політиці” [166, с. 2], [167, с. 3]. Він вважав, що народ, який не має своєї державності, має очолювати національне об’єднання. Для того, щоб вести суспільство, слід було мати „добрий, політично вироблений провід”, спиратися на свідоме і відповідальне громадянство, дивитися

на перспективу. Провідний вуовець таким чином вважав, що участь у суспільному житті повинен брати кожен українець, оскільки так наказує йому його національний обов'язок. Однак проводити національну політику, формувати політичні цінності та реалізовувати їх мусить все-таки еліта суспільства, її лідери [166, с. 2].

На думку О. Ковалевського, справа національного визволення – це „справа усвідомлених, організованих і динамічних верств даного народу... у цьому розумінні роля нашої інтелігенції завжди була, є й буде винятково важливою, як носія й борця за національну ідею – в її більшому чи меншому обсязі” [166, с. 2]. Хоча, на його переконання, мізерна кількість політичної та культурної еліти була однією з причин поразки державотворчих змагань 1917 – 1921 рр. Більше того, О. Ковалевський вважав, що тогочасна українська інтелігенція не розуміла свого завдання. Може, саме тому він неоднозначно фаворизував еліті з авторитарним характером, коли заявляв про те, що „наші покоління жили в пересвідченні, що ці великі люди й ідеї не вкладаються у форми „демократичного світогляду””. Ці думки на сторінках преси ВУО О. Ковалевський розвивав ще з 1936 р. [165, с. 1]. Він вважав, що для недержавного народу, яким тоді були українці, „найголовнішим ідеалом є здобуття державної незалежності”. Проте, на думку О. Ковалевського, існували суттєві непорозуміння щодо того, хто є носієм цього ідеалу. За його словами, „розуміння національного ідеалу над Дніпром значно різниться від такого розуміння галицьких чи волинських українців... що українські маси на Закарпатті лише тепер починають розуміти своє національне „я” ” [166, с. 2].

Більше того, всередині гілки українського народу, що жив у Польщі, на переконання О. Ковалевського, також існували суттєві різниці в національній свідомості та менталітеті, „різна температура національної свідомости від галицьких українців до поліщуків або лемків”. На його думку, історично склалося так, що українські маси Польщі були втягнені у вир визвольних змагань 1917 – 1921 рр., і що „вони несли на Велику Україну й там боронили з наддніпрянськими братами ідею державної незалежності”. Проте після остаточної поразки, на думку

О. Ковалевського, вони прийняли на себе обов'язок „морального носія, опікуна й виразника цього загально-національного українського ідеалу”. Може видатися парадоксальним, але О. Ковалевський вважав, що в українців Східної Галичини й Волині є лише вищезазначений обов'язок перед всеукраїнським ідеалом і обов'язок „боротьби за національні, культурні й господарчі інтереси українського народу в Річпосполитій”. Більше того, він зазначав, що саме ці два аспекти мусіла мати українська національна політика в Польщі [166, с. 2].

Отже, виходило, що О. Ковалевський, замість того, щоб шукати цінності для консолідації усіх гілок українства, вважав, що тільки наддніпрянці можуть претендувати на участь у боротьбі за державність Наддніпрянської України, а галичани і волиняни повинні змиритися з перебуванням у складі Польщі і лише претендувати на краще задоволення своїх прав у цій державі, при цьому не вимагаючи автономії Західної України у складі цієї держави.

Продовжуючи аналізувати українську національну політику в Польщі, О. Ковалевський наголошував, що її провідна мета в польській державі мала два аспекти: зовнішній – завжди антиросійський, ціль якого полягає у всебічній допомозі поневоленому народові на Великій Україні аж до „осягнення цілковитої державної незалежності”; внутрішній – метою якого було лише досягнення „найповнішого національно-політичного, культурного й господарського розвитку українських громадян Речіпосполитої” [167, с. 3]. Ці ідеї він також розвивав та популяризував серед волинян з часу, коли став редактором друкованого органу ВУО в 1936 р. [183, с. 1].

Тож можна стверджувати, що бачення політемігрантом О. Ковалевським української національної політики в міжвоєнній Речі Посполитій було виразно пропопольським та немало нічого спільного з соборністю усіх гілок українства.

Напружена міжнародно-політична обстановка на початку 1939 р. вплинула і на бачення провідними вуовцями майбутнього місця України в Європі за таких умов. О. Ковалевський заявляв, що „повстання незалежної України є історичною konieczністю”. Разом з тим, на його думку, якби могло статися так, що „німецька армія, абстрагуючись наразі від питання, якими шляхами, помаршувала на

Україну й отаборилася по деякому часі на цілому її просторі” було б сумнівно „чи таким чином визволена Україна є й буде суверенною, незалежною державою?” [164, с. 2]. Таким чином, О. Ковалевський не підтримував германофільську орієнтацію для досягнення ідеалу державної незалежної України, однак опосередковано не відкидав орієнтації на зовнішні сили, якщо казати про співпрацю з відповідними чинниками Польщі.

Трохи інакше складалося в Східній Галичині. Відмінності у так званих „українсько-українських відносинах” проявлялися неоднозначно, особливо в політичних справах. Як уже зазначалося, еміграція, за невеликими винятками, ставилася лояльно до польської держави. А галицькі українці, навіть угодовськи налаштовані щодо Польщі, співпрацюючи з державою, декларували, що їхньою метою є незалежність на власній землі. Радикальні частини українського суспільства намагалися реалізувати декларації про незалежність. У цій ситуації лояльні люди з Наддніпра видавалися як свого роду колишні колабораціоністи. Більше того, провід української еміграції рішуче заперечував ідею асиміляції з українцями Східної Галичини і Волині, вважаючи, що майбутнє еміграції пов’язане з землями, які вона змушена була залишити [300, с. 179 – 180].

Слід сказати, що у 1928 р. офіційні кола УНДО ще не здійснювали контактів з представниками державного центру УНР в екзилі. Про це свідчить заява УНДО від 28 жовтня 1928 р., підписана д-р Д. Левицьким, В. Целевичем. Справа в тому, що днем раніше у „Ділі” з’явився передрук з харківського часопису „Комуніст” листа А. Лівіцького до міністра закордонних справ УНР. Представники УНДО припустили, що цей лист був фальсифікатом, та заявили: інформація в ньому про переговори між А. Лівіцьким з УНДО „є зовсім звичайною провокацією та видумкою, заявляємо, що ані з п. А. Лівіцьким, ані з ніким з кругів УНР, чи то в справах зовнішньої чи внутрішньої політики клябу чи взагалі в політичних справах ми ніяких балачок ані переговорів не вели” [57, арк. 35].

Один з відомих націоналістів, активний учасник створення ОУН В. Мартинець наводив факти тактичної співпраці з уенерівцями у Львові наприкінці 1920-х рр.: „Настав червоний терор на Україні: націоналісти у Львові роблять

протибільшовицькі демонстрації... все таки спільний фронт проти большевиків повстав: од гетьманців, через уенерівців, ундистів, різні соціалістичні групи аж до націоналістів...". Цей же автор стверджував, що коли в 1928 р. у Львові були подібні протестні маніфестації проти поляків (тут очевидно мається на увазі виступ 1 листопада 1928 р., коли студенти – члени УВО на відзначення 10-річчя ЗУНР вивісили на львівській ратуші синьо-жовтий прапор і провели демонстрацію, в ході якої відбулися сутички з поліцією [270, с. 179], також утворився спільний фронт – партій, груп, місцевого громадянства, то у ньому „не було польонофілів [мається на увазі місцевих уенерівців. – В. І.], бо цей фронт був також і проти них звернений” [180, с. 9].

Слід, однак, підкреслити, що В. Мартинець в 1930-х рр. гостро засуджував уенерівців, заявляючи, що між „соборницьким безкомпромісовим націоналізмом” та „уенерівським не-соборницьким табором, зв’язаним із нашим національним ворогом”, не може бути жодної співпраці, бо це послабило б націоналістичний табір та сприяло б „скріпленню уенерівського розсадника польонофільства, зневіри у власні сили та надій на поміч ворога” [180, с. 1]. Таким чином, можна стверджувати, що націоналістичні сили в Західній Україні засуджували полонофільську орієнтацію представників петлюрівської наддніпрянської політеміграції, яка тут перебувала.

Складне міжнародне становище спонукало УНДО виступити і з осудом тих еміграційних наддніпрянських діячів, які „на спілку з заінтересованими у фактичному поневоленні нашого народу чинниками [очевидно, польськими, оскільки після приходу до влади в 1926 р. Ю. Пілсудського реально з’явилася можливість реанімації воєнно-політичного союзу з ним петлюрівців у Польщі. – В. І.] підготовляють збройну інтервенцію на Україну”. На думку УНДО, інтервенція під гаслом визволення Наддніпрянщини закріпила б іноземне панування в Західній Україні, „могла б довести до руїни всю Україну”. Тож під час III з’їзду партії (1928 р.) було висловлено протест проти „всякої інтервенційної політики чужих, непокликаних чинників та їм протиставитися”. Разом з цим, у своїх резолюціях з’їзд тоді підтримав внутрішню

антибільшовицьку боротьбу українських національних сил на Наддніпрянщині, сподіваючись на їх перемогу [271, с. 433].

Але, як йдеться у листі Д. Донцова до М. Гікавого ще від 29 травня 1926 р., в той час в Галичину у справах приїхав Н. Григорійв (екс-керівник прес-служби армії УНР, член ЦК УПСР, з 1921 р. – емігрант у Празі, де був одним з діячів Українського громадського комітету). Зі слів Д. Донцова, метою приїзду Н. Григорійва було залучити декого з галицьких громадських діячів „для якоїсь спільної антисовітської акції”. Невідомо про результати переговорів, однак, як стверджував Д. Донцов, Н. Григорійв мав намір „порозумітися з ППС і навіть з офіціальними кругами... от тобі і „ес-ер”” [59, арк. 59].

Контакти наддніпрянської політичної еміграції з західноукраїнськими політсилами, як стверджував діяч уряду УНР М. Лівіцький, впливали із завдань цього уряду, які передбачали і „зв’язки з представниками українського населення під польською займанщиною” [277, с. 23]. Контакти публічно не афішувались західноукраїнськими політичними елітами, навіть заперечувались – при одночасному неоднозначному негативному сприйнятті (негації) у енерівщини в мас-медіа. Факти свідчать про певну тактичну співпрацю між чільними представниками уряду УНР і їх представниками на місцях і галицькими політичними діячами.

Як відомо, уряд УНР в екзилі, включно з президентом УНР, негласно був підзвітний організації – Братству української державності (БУД), яку створили ще до еміграції і яка була квазіпарламентом. Із 10 осередків цієї структури в різних країнах Європи один знаходився у Львові, й, очевидно, це дозволяло через його членів поширювати позиції екзильного уряду УНР та контактувати з місцевими політичними та культурними елітами [277, с. 50 – 52].

Як стверджував М. Лівіцький, зв’язки між представниками уряду УНР та українцями, які перебували під польською окупацією, ускладнювалися тим, що уряд Польщі неприхильно сприймав діяльність у енерівців серед місцевих українців. Тож суперечливою є теза М. Лівіцького про те, що відносини між урядом УНР і галичанами покращали, починаючи від 1926 р., коли українське

громадянство і українська преса в Східній Галичині „дуже живо відгукнулися на вбивство Головного Отамана С.Петлюри”. На його думку, цьому сприяла також та обставина, що президент УНР в екзилі був особисто у добрих відносинах з багатьма визначними діячами у Східній Галичині. Це в першу чергу стосувалося митрополита А. Шептицького, якого А. Лівіцький не один раз відвідував у Львові. Добрі відносини в екзильного президента склалися з галицькими послами Луцьким, Загайкевичем, Галущинським, Бараном, Витвицьким, а також головою Української парламентарної репрезентації в парламенті Польщі Д. Левицьким (свого часу той був послом УНР в Данії, до 1922 р.), послом М. Рудницькою та редактором „Діла” В. Мудрим. Як стверджував М. Лівіцький, був час, коли уряд УНР через А. Лівіцького надав субсидії на публікацію „Діла”, коли газета перебувала у фінансових труднощах, що засвідчено відповідними розписками [277, с. 53 – 54].

Як повідомляє М. Лівіцький, в міжвоєнний період існувала негласна домовленість між представниками уряду УНР та УНДО: „Уряд УНР заступає українську визвольну справу в цілому на міжнародному форумі, а УНДО й інші українські партії захищають інтереси українського населення в Польщі”. Тим не менше, останнє було нелегкою справою, бо відомо про досить жорстку польську політику проти українців в Східній Галичині. Як стверджував той же М. Лівіцький, уряд УНР робив численні інтервенції в польських політичних колах щодо зміни політики в Східній Галичині, на Волині тощо, однак вони були малорезультативними (особливо з приводу „пацифікації” в Східній Галичині) [277, с. 54 – 55].

Повертаючись до взаємин представників уряду УНР з українцями у Польщі, М. Лівіцький писав, що серед українців у Львові певним авторитетом користувався колишній член уряду і його представник у Львові П. Холодний (був також членом БУДу), після його смерті ці функції виконували полковник О. Кузьминський, підполковник О. Доценко, який товаришував з визначними галицькими діячами. У Львові також перебували члени БУДу – колишній міністр УНР М. Корчинський і В. Дорошенко. Зі слів М. Лівіцького, з Українською

парламентарною репрезентацією Волині, що належала до офіційного польського Безпартійного блоку співпраці з урядом, уряд УНР свого часу не підтримував якихось політичних взаємин. Особисті добрі взаємини представників УНР, включно з президентом А. Лівичким, підтримували лише з кількома особами цієї групи, а саме з послом С. Скрипником та сенатором С. Тимошенком. Під час судового процесу над С. Бандерою та його групою тісно контактував А. Лівичкий із адвокатами Ганкевичем та Старосольським [277, с. 56 – 58].

Тобто, контакти між представниками екзильного уряду УНР та його репрезентантами в Західній Україні та місцевою політичною та культурною елітою все-таки були і мали тактичний характер. Контактували переважно з представниками провідної галицької політичної сили – УНДО, яка сповідувала ліберально-демократичну ідеологію – схожу з тією, якої дотримувався екзильний уряд УНР, а також із деякими галицькими соціал-демократами.

Щодо інших наддніпрянсько-галицьких контактів. Політемігрант М. Гікавий, соратник Д. Донцова, згодом адміністратор „Вістника”, в цей період також спілкувався із діячами з УНДО, до якого був опозиційний. Як свідчать документи, в червні 1928 р. М. Гікавий мав розмову з представником УНДО В. Мудрим у справі позиції видавничої спілки ЛНВ щодо Д. Донцова [60, арк. 707]. Під час цієї ж розмови М. Гікавий дізнався від В. Мудрого, що „Діло” мало намір скоро виступити проти державного центру УНР, який, як заявив останній, „шкодить справі”, на що М. Гікавий, стверджуючи, що „у галицьких патріотів все в орбіті інтерес і з цього пункту... вони роблять кожний „крок”, заявив В. Мудрому, що „Діло” до цього часу опосередковано навіть толерувало уенерівщину і „дало їй загіздитися і організуватись закладом „Українська громада” Волинського повіту... навіть реклямувало УНР” [60, арк. 707].

З листа до Д. Донцова (червень 1928 р.) з’ясовуємо, що М. Гікавий негативно ставився до галицької політичної еліти, виходячи зі своїх дещо ідеалістичних націоналістичних позицій. Він заявив: „...Не можна не помітити, що галицька національна репрезентація по вуха погрузла в щоденну суєту, оперуючи тільки словами, які розбиваються об мур і не сниться їм прийнятися за підготовку

українських мас до грядучих подій, немовби забувають, що мандати се річ тимчасова, а національні ідеали укр[аїнського] народу є вічно невмирущі, а тому то... і у нашій історії будуючи агресивний націоналізм мусить відіграти домінуючу роль і... укр[аїнська] національна незалежна і соборна держава тепер повсякденно фігурує на словах”. М. Гікавий категорично не сприймав політики УНДО. За такої ціннісної конфронтації між цими емігрантами-націоналістами і представниками УНДО співпраці не могло бути [60, арк. 725].

Політемігрант М. Гікавий дав свого часу оцінку галичанам і його лідерам, зокрема їхній, на його думку, конформістській, без національних ідеалів політичній поведінці: „Хто серед цих мас живе і мав з ними стичність, то з певністю може ствердити, що 95% з них в Українську державність і незалежність свого народу не вірять, а головним чином воліють мати свого урядника русина в старостві на посаді, та дістати якусь позичку, щоб купити клаптик землі”. М. Гікавий вважав, що галицькі політичні лідери мають керуватися майбутніми ідеалами української нації, жертвуючи заради цього своїми „шкурними інтересами” [60, арк. 691]. У квітні 1928 р. в листі до Д. Донцова він гостро розкритикував подвійні стандарти у діяльності УНДО, її угодовську, ліберальну ідеологію та їх деструктивний, на його думку, вплив на місцеве громадянство в контексті реалізації націоналістичної української державницької ідеології: „А чи не комедія, а разом і велика іронія і деморалізація українських мас, коли з сеймової трибуни виголошується про укр[аїнську] національну державу і одноразово між самі поза кулісами виторговувати автономію і цим самим притуплюють боротьбу за найвищі українські національні ідеали і цим вносять зневіру – в державність українську” [60, арк. 691]. Можливо, тому М. Гікавий пропонував Д. Донцову і надалі готувати „серед своїх ближчих і дальших знайомих антиундовські і проти „Діла” настрої, освітлюванням і підкреслюванням фактів і чину, які йдуть на згубу ідеї українського націоналізму і державности” [60, арк. 710].

Слід сказати і про контакти наддніпрянської політеміграції та галицьких політичних сил в рамках діяльності Українського комітету рятунку України у

Львові. З ініціативи Української парламентарної репрезентації (посли УНДО) 16 липня 1933 р. відбулася вступна нарада представників львівських центральних установ і організацій у справі відносин на Великій Україні. На цій нараді вирішили створити громадський комітет з представників усіх центральних, наукових, культурних, професійних, економічних та інших товариств і організацій. З цією метою обрали окрему комісію. Після закінчення роботи комісії президія Української парламентарної репрезентації 25 липня 1933 р. скликала другу нараду, в якій взяло участь 48 представників, котрі представляли 44 львівські установи, в тому числі і Товариство допомоги емігрантам з України, місцеві філії УЦК та Союзу українок-емігранток [223, с. 8].

На основі виступу діяча УНДО В. Мудрого нарада прийняла такі постанови: 1) розпочати негайно будь-яку можливу роботу по захисту мас українського населення, яке перебуває в небезпеці на Великій Україні; 2) організуватися в „Український громадський комітет рятунку України”; 3) обрати Діловий комітет для започаткування роботи. Головою ширшого Громадського комітету було обрано д-ра Д. Левицького, заступниками голови – др. А. Горбачевського, о. прал. Л. Куницького, наддніпрянського політемігранта М. Корчинського, д-ра І. Раковського, секретарями – З. Пеленського і д-ра І. Гижу. До Ділового Комітету увійшли: В. Мудрий – голова, М. Рудницька й політемігрант В. Дорошенко – заступники голови, секретарями стали секретарі ширшого комітету – З. Пеленський, д-р І. Гижа, В. Кузьмович, В. Целевич, політемігрант А. Жук, Ю. Дзерович, о. д-р І. Лаба, дир. Радловський [223, с. 8].

Першим актом діяльності Ділового комітету було опрацювання і прийняття відозви до українського народу, яка з'явилася в пресі 30 серпня 1933 р. Під відозвою підписалися заступники 35 львівських товариств і організацій. Вважаючи себе за центральну організацію у справах Великої України, львівський комітет у відозві виступив із закликом до українців всього світу „станути до спільної протестаційної й допомогової акції з приводу голоду на Україні”. Крім того, окремим закликом Діловий комітет закликав населення краю до заснування повітових комітетів рятунку України. Ще одним повідомленням у пресі від 7

вересня 1933 р. Діловий комітет звернувся до громади краю із закликом „збирати й надсилати до комітету листи з Великої України з описами тяжкого положення тамошнього населення, голоду, тощо”. Крім того, як стверджував Діловий комітет в Західній Україні, в той час спорадично відбувалися протестаційні віча з приводу голоду на Україні. 29 жовтня 1933 р. з ініціативи Львівського комітету рятунку України мав відбутися День національної жалоби – у формі віч і зборів на всіх українських землях поза СРСР та на еміграції з протестами проти репресивної політики більшовиків проти українського народу [223, с. 8].

Бачення емігрантських організацій на завдання Комітету рятунку було викладено у заяві їх представника на першому засіданні Ділового комітету 28 липня 1933 р. У заяві висловили побажання, щоб „в комітеті були заступлені по змозі всі українські суспільні чинники західних українських земель, аби діяльність комітету мала всенародній характер”. На думку наддніпрянських політемігрантів, предметом діяльності Комітету мали бути винятково справи Великої України й становище українського населення в СРСР загалом [195, с. 9].

На думку політемігрантів, сама діяльність Комітету мала бути обмежена: а) до протестів у краї та закордоном проти репресивної політики радянської влади проти українського народу та порушення його права на самостійне державне життя; б) до формування зацікавлення міжнародної спільноти справами Великої України та долею українського населення в СРСР; в) до надання моральної та матеріальної підтримки голодуючому населенню України; г) до збирання засобів на втілення в життя завдань Комітету [195, с. 9].

Крім того, наддніпрянські політемігранти, які входили до Комітету рятунку України у Львові, декларували і ширші політичні завдання згаданої структури та заявили, що Комітет також „застановиться над порушеною в пресі справою скликання Всеукраїнського національного конгресу”. Передбачалося також, що Комітет буде існувати „так довго, як довго не зміниться на краще положення українського народу в Радянському Союзі”, а у випадку неможливості діяльності він мав передати свої функції закордонному Комітету, який мав подібні завдання [195, с. 9].

Делегати наддніпрянських емігрантських організацій у Діловому комітеті зазначали, що робили тоді заходи, спрямовані на об'єднання розбитої на кілька осередків рятункової акції для Великої України у Львові (наприклад, окремішність спільного комітету галицьких соціалістичних партій – УСРП та УСДП, які планували проводити інформаційні протестні акції проти голоду на Україні), які проте тоді не увінчались успіхом. Крім того, згадані делегати зазначили, що справі „об'єднання й консолідації всіх суспільних сил у рятунковій акції” і мав служити часопис „За Україну!”, появу якого і викликала саме ця акція [195, с. 9].

Слід підкреслити, що на сторінках часопису „За Україну!”, який почав виходити з ініціативи наддніпрянських політемігрантів у Львові, відбулася дискусія з приводу необхідності скликання Всеукраїнського національного конгресу, яка тоді широко обговорювалася. В листопаді 1933 р. у такий спосіб І. Мазепа зазначив, що вирішальним для утворення центрального контактного органу (завданням якого мала бути „організація правильної інформації світу про українську справу, а також авторитетна репрезентація українських інтересів на міжнародньому форумі”), який мав передувати ВНК, повинно було бути створення двох основних органів місцевого контактного об'єднання: на українських землях – у Польщі й серед української еміграції – у Європі. Важливим свідченням контактів наддніпрянських політемігрантів та галицьких політичних сил може бути заява І. Мазепа про те, що представники політичних партій і організацій у Львові разом з представниками політичних угруповань на еміграції в Європі „повинні якнайшвидше подбати про уложення та переведення в життя реального плану консолідації українських національних сил” [179, с. 5 – 6]. За таку ж форму української національної консолідації на сторінках часопису „За Україну!” виступав і діяч УНДО Д. Левицький [171, с. 7]. О. Луцький вважав, що саме представники Західної України повинні „дати почин до скликання загально-українського національного конгресу та вибору загально-українського національного проводу”. З ним погоджувався А. Жук, який закликав у цій справі відкинути „дрібні ріжниці, які ділять нас... забути” і „всенародне об'єднання в

себе перевести” для пропагандистської боротьби з більшовизмом на Україні [177, с. 9].

Відчуження і протистояння політичних сил в українському таборі, викликані важкими внутрішніми і зовнішніми обставинами, вихід з яких кожна партія бачила по-своєму, і далі стояли на перешкоді їх консолідації. Певною мірою це проявилось і під час підготовки Всеукраїнського національного конгресу (ВНК), ідея якого виникла в емігрантських колах у 1933 р. Влітку 1934 р. у Львові було утворено Тимчасовий ініціативний комітет, до якого увійшли Д. Левицький (УНДО), М. Стахів (УСРП), О. Назарук (УНО). Участь у ВНК могли взяти організації, які зобов'язувалися боротися за соборну самостійну Українську державу, визнавали суверенність народу щодо вибору конституційного ладу, а також свою політику погоджувать з членами ВНК [270, с. 187]. Як стверджував С. Баран, українська ліберальна політична течія на еміграції, яку представляла Українська радикально-демократична партія (колишні соціалісти-федералісти) і котра була опорою екзильного уряду УНР, підтримувала деякі особисті зв'язки з УНДО в Східній Галичині [312, с. 573].

Засідання підготовчої комісії ВНК відбулися 20, 24 вересня 1934 р. [7, арк. 14]. Є відомості про те, що з приводу участі у ВНК з деякими представниками наддніпрянської політеміграції в Східній Галичині у вересні контактували провідні діячі місцевого політикуму. Про це свідчить таємний лист від 8 жовтня 1934 р. майбутнього керівника КУЕ, ад'ютанта С. Петлюри і підполковника армії УНР О. Доценка до голови УНДО Д. Левицького. Очевидно, що О. Доценко виконував роль посередника між державним центром УНР та місцевими політичними силами в Східній Галичині.

Із цього листа стає відомо, що 27 вересня 1934 р. Д. Левицький провів з О. Доценком переговори щодо скликання Передконгресової комісії та участі в них О. Доценка і близької до нього групи наддніпрянських політемігрантів. О. Доценко зазначив у листі, що після цих переговорів він мав розмову зі своїм урядом та з різноманітними політично-громадськими угрупованнями. Тож він

тезово сформулював Д. Левицькому свої політичні позиції та необхідні умови участі в Передконгресовій комісії з підготовки ВНК.

По-перше, представники партій та громадських організацій, що підтримують уряд УНР, заявили про свою участь у роботі Передконгресової комісії при умові, що до участі в роботі комісії не будуть допущені представники т. з. Українського союзу хліборобів–державників чи ради присяжних цього союзу, які підтримували гетьмана П. Скоропадського, і який, на думку представників цих партій та організацій, виступав „речником москвофільських протисамостійницьких тенденцій в українській політиці”. По-друге, О. Доценко повідомив Д. Левицького, що державний центр, як і всі політично-громадські угруповання, які його підтримували, виступає за те, що в Передконгресовій комісії і самому ВНК могли і повинні були брати участь всі політично-громадські організації від правих до лівих, які „стоять на яскравих державно-самостійницьких позиціях у нашій визвольній боротьбі” [7, арк. 21].

Мабуть, дізнавшись про позицію груп, які представляли державний центр уряду УНР і яку висловив емігрант О. Доценко, Українська народна обнова, лідери якої розділяли монархічні позиції, склала проект заяви на випадок недопущення гетьманської групи Українського союзу хліборобів-державників (УСХД) до Передконгресової конференції Всеукраїнського національного конгресу. В заяві зазначалося, що у випадку недопущення до участі в Передконгресовій конференції католицька група УНО рішуче не візьме участі у підготовчій роботі до Всеукраїнського національного конгресу, а відповідальність за це нестимуть ті сили і групи, котрі унеможливають участь у Конгресі консервативних партій [7, арк.85]. Галицькі клерикали також стверджували, що провідники групи уряду УНР в екзилі та його прихильники побоювалися створення після ВНК будь-якої інституції політичного характеру, котра почала б набувати самостійного впливу, оскільки це могло би зменшити „монополію державного центру уряду УНР у представництві та вирішенні „української справи”” [7, арк. 16].

Лист до А. Жука від Підготовчого комітету закордоном для скликання ВНК (П. Григорійв, І. Мазепа, К. Мацієвич, С. Русова. М. Славінський, В. Приходько) від 27 грудня 1935 р. дає можливість з'ясувати фактичну участь ряду наддніпрянських політемігрантів в конференції, яка відбулася у Львові в грудні 1934 р. та створила т. з. Підготовчий конгресовий комітет. Конференція ухвалила скликати ВНК „для проголошення волі Українського народу до відновлення власної державности, вияснення становища Українського народу на Українських землях і намічення шляхів національної організації й праці”. Як наслідок, створили два відділи: Львівський та Закордонний, які мали вирішувати як всі підготовчі справи, так і власне завдання ВНК, на засадах порозуміння між собою. Львівський відділ складався з представників 4-х крайових політичних партій, які брали участь у згаданій Львівській конференції (УНДО, Українська соціал-радикальна партія, Українська соціал-демократична партія, УНО). Закордонний – з представників 3-х політичних наддніпрянських партій, котрі, як було письмово зафіксовано у зверненні до А. Жука, „брали участь у Львівській конференції” (Українська радикально-демократична партія, Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська соціал-демократична партія). До нього входили і кооптовані представники від організованого позапартійного громадянства.

Як свідчить зміст звернення, у конгресі (планувався на початок 1936 р. в одній з нейтральних держав) разом з представниками політичних партій та організацій, представниками громадських організацій, що базувалися на „засаді самостійности, соборности та правового характеру Української держави”, всіма послами до законодавчих установ від тих політичних партій, що також мали взяти участь у ВНК, мали взяти участь і „члени Української Центральної Ради, Трудового Конгресу і Національної Ради західних земель України, що стоять на засадах скликання конгресу і відповідатимуть усім іншим вимогам участі в конгресі” та окремі визначні діячі з різних сфер національного життя (на підставі окремої постанови Підготовчого Конгресового Комітету). Можна припустити, що до участі у ВНК могли запросити і політемігрантів, які жили в Західній Україні [55, арк. 118 – 119].

У контексті підготовки ВНК на галицькій землі відбувалось зближення і налагодження контактів між представниками місцевих та еміграційних соціалістичних партій. Як видно з повідомлень часопису „За Україну!” (жовтень 1933 р.), в серпні 1933 р. у Львові відбулося спільне підписання відозви українських соціалістичних партій до соціалістичних організацій усіх країн. Головне її гасло: „Ми, українські соціалісти, протестуємо перед цілим культурним світом проти варварського винищування українського трудового народу большевицькою диктатурою”. Закордонна делегація Української соціал-демократичної робітничої партії, очевидно, була представлена І. Мазепою, П. Феденком, Українська соціал-демократична партія – Л. Ганкевичем, І. Квасницею, Українська соціалістично-радикальна партія – І. Макухом, М. Стахівим [88, с. 17].

Відомо, що першою акцією, під час якої було реалізовано діловий контакт між колись ворогуючими українськими закордонними соціалістами (соціал-демократами і есерами), стала публікація в січні 1934 р. спільної заяви про становище в Україні. В контексті виявлення зв'язків між наддніпрянською політичною еміграцією та місцевими політичними силами характерно, що, крім Н. Григориїва, М. Скидана, І. Мазепи і П. Феденка, цю заяву підписали також Г. Макух і М. Стахів – від імені Української соціалістично-радикальної партії Галичини (яка, як стверджував С. Баран, перебувала у зв'язках із закордонною групою УСДРП І. Мазепи [312, с. 573]), і Л. Ганкевич з І. Квасницею – від імені Української соціал-демократичної партії Галичини. Документ спрямовувався на викриття злочинів сталінського режиму в Україні, який „послідовно відновлює стару, дореволюційну політику русифікації” [292, с. 138 – 139].

В процесі підготовки ВНК також відбулося зближення крайових і еміграційних соціалістичних партій. За участю галицьких УСРП, УСДП та Української партії соціалістів-революціонерів та Української соціал-демократичної робітничої партії 29 – 30 грудня 1934 р. у Львові на спільному з'їзді вперше у міжвоєнний період сформулювали ідею Українського соціалістичного блоку. Провідну роль у блоці відіграла УСРП, яка на той час

вже стала чисельною політичною організацією на Західній Україні (понад 20 тис. членів) [270, с. 188], [288, с. 81]. Представники чотирьох партій ухвалили на цьому зібранні постанову. Один із її центральних пунктів проголошував: „Для координації визвольних змагань всього українського соціалістичного руху та спільної боротьби з чужинецькими режимами насильства й „рідною” реакцією, фашизмом, клерикалізмом за створення Укр. самостійної соборної республіки трудового люду – об’єднати всі укр. соціалістичні партії в соціалістичний блок” [292, с. 139]. Однак якогось організаційного оформлення ця ідея, висунута на львівському конгресі, у діяльності українських соціалістів не одержала.

Вже згодом, 8 травня 1936 р., часопис „Діло” опублікував статтю „Що чувати з Всеукраїнським Національним Конгресом”. На думку журналістів, ідея Всеукраїнського національного конгресу тоді „всім національним колективом сколихнула однаково сильно” [253, с. 1]. Та, як відомо, консолідацію сил, підготовку ВНК перекреслила угодовська акція нового керівництва УНДО.

Про негативне ставлення до частини наддніпрянської політеміграції свідчить і зміст розмови між О. Назаруком та особою під аббревіатурою М. М. [у записнику О. Назарука. – В. І.]. Розмова дає можливість зрозуміти, хто з галицьких діячів симпатизував наддніпрянській політеміграції, і з ким вона напевне співпрацювала. О. Назарук заявив: „Верелом впливу УНР в Галичині був і є др. В. Старосольський і г-н Донцов. Головно Старосольський, бо він голова с[соціал]д[емократичної] партії, лівий, відомий, освічений, люблений, а се шкідник, що затроїв уенерівщиною всю Галичину. Кедрин зв’язаний з А. Л. [А. Лівницький - голова державного центру УНР. – В. І.]. Уенерівщину можна знищити тільки знищивши вплив В. Старосольського” [5, арк. 71].

Щодо участі представників наддніпрянської політичної еміграції в громадській та культурно-освітній діяльності в Західній Україні в 1920 – 1930-х рр., то тут також можна навести ряд прикладів. Так, з 1922 р. і до смерті 7 жовтня 1937 р. в Східній Галичині перебував наддніпрянський політемігрант, адвокат М. Корчинський. Свого часу він був членом Центральної Ради, державним секретарем в уряді УНР, головою Національної ради в Кам’янці-Подільському,

членом Ради республіки в Тарнові. Не маючи можливості брати практичної участі в політичному житті Східної Галичини, в силу обмежень, які накладались польськими законами на політичних емігрантів, він працював начальником правничого відділу РСУК, однак брав участь у місцевому громадському, економічному та культурному житті, був значним меценатом. Окрім того, він належав до числа професорів в Кураторії Українських високих шкіл, разом з іншим визначним політемігрантом, хіміком та малярем П. Холодним. М. Корчинський брав також участь у роботі товариства „Просвіта”, статистичної комісії НТШ, був почесним членом Товариства допомоги емігрантам з України [189, с. 132].

В книгарні „Просвіти” працював наддніпрянський політемігрант М. Таранович, в центральному правлінні „Просвіти” – А. Петренко (працював у дипломатичній місії УНР в Грузії), певний час у „Просвіті” працював Г. Мінченко-Сіятовський, який при читальнях „Просвіти” в краї заснував театральні-аматорські гуртки та керував їхньою роботою [135, с. 33].

З 1921 р. у Львові перебував генерал-хорунжий Генерального штабу Армії УНР М. Пересада-Суходольський, який брав участь у діяльності Повстансько-партизанського штабу, виконував роль посередника між С. Петлюрою та повстанцями. Після поразки походу повстанців в Україну закінчив школу молочарства у Львові та працював в українській кооперації у Львівському воєводстві, брав активну участь у діяльності місцевого відділу УЦК як член правління [266, с. 168]. Він також був членом Товариства допомоги емігрантам, помер у Львові 29 липня 1938 р. [189, с. 132]. З 1923 р. у Львові перебував генерал-полковник АУНР О. Галкин, який працював у маєтках митрополита А. Шептицького та брав участь у діяльності УЦК у Львові, згодом у Станиславові [266, с. 108 – 109]. В кінці 1921 р. у Львові також оселився міністр освіти УНР П. Холодний, який брав участь у мистецькому житті – розмальовував церкви, малював пейзажі і портрети (серед них українських політичних діячів і греко-католицького духовенства) [266, с. 196]. У 1922 – 1923 рр. у Винниках біля Львова проживав І. Липа, який свого часу був міністром віровизнань УНР. Там

він займався лікарською практикою і співпрацював з „Літературно-науковим вісником” [266, с. 144].

Наддніпрянська політеміграція в Східній Галичині міжвоєнного періоду намагалася зробити внесок й у місцеве культурне та освітнє життя. Так, хорунжий армії УНР П. Ковжун (1896 – 1939) розкрив себе в Східній Галичині як відомий маляр (займався графікою, церковною поліхромією і публіцистикою), значно вплинув на місцевий художній процес. Колишній начальник відділу міністерства народного господарства часів Центральної Ради С. Закрасняний (1880 – 1939), який з 1919 р. проживав на Волині, де займався підприємницькою діяльністю, залишив спадщину, понад 20 тис. злотих, українському університетові в Києві на той час, коли Україна стане незалежною. Відсотки з цих коштів призначались на стипендії бідним українським студентам. А поки Україна стане незалежною, розпорядником цих коштів мало бути галицьке товариство „Просвіта”, яке відсотки з коштів повинно було спрямовувати на стипендії для місцевої талановитої, але бідної молоді. Політемігрант С. Закрасняний пожертвував по 500 злотих українському шпиталю „Народна Лічниця” та Товариству допомоги емігрантам з України у Львові [190, с. 131]. Як приклад наддніпрянсько-галицьких контактів, можна навести співпрацю емігрантського Українського наукового інституту (негласною метою якого було вивчення тогочасного становища в УРСР) у Варшаві на чолі з урядовцем УНР проф. О. Лотоцьким і НТШ у Львові [277, с. 33 – 34].

На Волині проживало ряд наддніпрянських політичних емігрантів з числа військових, які були офіцерами колишньої Армії УНР (АУНР), і які брали участь у місцевому громадському та господарському житті. Серед них – генерал-хорунжий О. Алмазов (певний час працював в окружному повітовому управлінні в Луцьку, брав активну участь у діяльності місцевого відділу УЦК, Товариства ім. Л. Українки, для допомоги дітям емігрантів заснував дві стипендії – ім. С. Петлюри та ім. ген. О. Алмазова), Є. Білецький (брав активну участь у діяльності відділу УЦК у Рівному, залучав до організованого громадського життя місцевих емігрантів-робітників) [266, с. 96, 100]. Сотник АУНР Л. Маркович в 1922 р. за

списком Блоку національних меншин став сенатором парламенту Польщі з Волинського воєводства і увійшов до складу Українського кола. Після закінчення каденції був головним директором Українського кооперативного банку в Острозі [266, с. 153 – 154]. В 1921 р. у Рівному оселився генерал-хорунжий АУНР В. Оскілко. Тут він видавав газету „Дзвін” і – всупереч національному Українському виборчому блоку – організував Українську народну партію. У 1922 р. вона вела самостійну, але невдалу кампанію виборів до Сейму Польщі, що викликало несприйняття його українськими діячами [266, с. 162 – 164]. З 1927 р. у Луцьку проживав колишній міністр охорони здоров'я УНР М. Левицький, де мав лікарську практику і викладав у школі українську мову [266, с. 141 – 142].

У контакті з першим відділом штабу військового ресорту (підрозділу) екзильного уряду УНР (займався реєстрацією, вишколом і підготовкою до майбутніх завдань українського вояцтва в намічених військових одиницях) перебувала і молодіжна воєнізована спортивна організація в Східній Галичині „Луг”, очолювана полковником армії УНР Р. Дашкевичем. З польськими чинниками була домовленість, яка проте не зовсім дотримувалася, щоб не перешкоджати цій організації у військово-спортивних заняттях, звичайно, без зброї. З огляду на природній процес старіння українських емігрантів, „Луг”, що нараховував загалом у 1938 р. близько 50 тис. членів, розглядався екзильним урядом УНР як головний резерв для створення у певний час власного збройного формування. У першому відділі штабу, крім його начальника – полковника А. Кмети, були підполковник О. Доценко і сотники В. Шевченко та І. Зваричук. Як стверджував М. Лівіцький, полк. Р. Дашкевич часто бував у Варшаві для переговорів з президентом УНР А. Лівіцьким, ген. В. Сальським і зобов'язувався вжити свого впливу, щоб молоді спортсмени з „Лугу” пішли, в разі потреби, до армії УНР. Домовленості між полковником Р. Дашкевичем та екзильним урядом УНР були негласними, але про неї знали провідні діячі УНДО [277, с. 23 – 27].

Місце політеміграції в іншому суспільному середовищі визначається і тим, наскільки вона виконує свої функції, притаманну кожній політичній еміграції: функцію протесту проти політики влади на території, яку через інші переконання

довелось покинути примусово. В досліджуваний період цю комунікативну функцію еміграція могла реалізувати передусім через видавничу діяльність та пресу, де, поряд з протестною інформаційною кампанією, також могла пропагувати свої цінності (політичні, культурні) в іншому суспільному середовищі для налагодження взаємних контактів, для того, щоб це середовище цікавилось справами краю, звідки вийшла еміграція.

Наприклад, О. Вішка підрахував, що хоча наддніпрянська політеміграція у міжвоєнний період і становила незначний відсоток українців, які проживали в Польщі, проте промовистим є такий факт: у 1930-х рр. один часопис припадав майже на 40 тис. українців; у той же час один еміграційний часопис (хоч і менший за тиражем) припадав приблизно на тисячу осіб з цієї групи. На думку дослідника, причини такого стану – також у структурі обох груп. Українці – громадяни II Речі Посполитої – мали нечисленну верству інтелігенції, а значний відсоток здебільшого сільського населення був зовсім неписьменним. Натомість серед емігрантів значну групу становили освічені люди – вчені, старшини, партійні діячі, урядовці, лікарі, вчителі, артисти, студенти. Дискусійною видається позиція О. Вішки про те, що ця група мала більший, ніж би це виникало з чисельних пропорцій, однак чітко не встановлений вплив на політику держави супроти української національної меншини [260, с. 121].

Відомо, що українська цивільна преса підлягала наглядові польської влади. Репресії держави проти української, зокрема галицької, преси, як правило, проти неї як опозиційної або навіть ворожої, особливо дошкуляли. Число конфіскацій було високе і з різною інтенсивністю здійснювалося протягом всього міжвоєнного періоду. Проте, за даними О. Вішки, по-іншому було з еміграційною пресою (принаймні на початок 1920-х рр. головно соціалістичною як і емігрантський державний центр). Вона відзначалася антирадянським спрямуванням, і, за малими винятками, лояльністю до Польщі як свого колишнього союзника, тому ці часописи рідше конфіскували чи забороняли їх друк. Інколи польська влада навіть підтримувала їх матеріально. Проте характерно, що обіг преси між окремими регіонами, в яких проживали українці, теж був ускладнений: наприклад, влада

Волині закрила свої кордони для преси, зокрема галицької, із-за меж цього регіону. Натомість розповсюдження еміграційної преси не наштовхувалося на перепони – вона розходилася по всій Польщі, а також її надсилали і до інших країн [260, с. 82 – 83, 92, 122 – 123].

Таким чином, першими виданнями наддніпрянської політеміграції, які виходили у Львові, були громадсько-політичне „Визволення” (1921) та партійні часописи „Вільна спілка” (Львів, 1921; Прага, 1923) і „Соціалістична думка” (Львів, 1921; Прага, 1922 – 1924). Перше було прикладом співробітництва наддніпрянських і галицьких українців у видавничій сфері. Короткий час проіснував літературний журнал „Мамай” (Львів, 1923). Більш тривалий час виходив у Львові інший, перенесений з Варшави 1937 р., літературний часопис „Ми” (Варшава, 1933 – 1937; Львів, 1937 – 1939). Його видавало літературне угруповання „Ми”, яке зосереджувалося у Варшаві, та львівська літературна молодь, яка відійшла від ЛНВ [260, с. 225 – 226]. У деяких часописах Львів як місце видання фігурує поруч із Варшавою, Прагою або Тарновом, наприклад, „Наша культура” І. Огієнка (Варшава; Львів, 1935 – 1937), „До зброї” (Тарнів; Львів, 1921) і раніше зазначена „Вільна спілка” (Прага; Львів). Восени 1933 р. політемігрантське товариство „Хортиця” видало два номери безпартійного часопису „За Україну!”. В 1921 р. у Львові перебував також військовий еміграційний видавець, перенесений туди з Тарнова, – Партизансько-повстанський штаб (ППШ) генерала Ю. Тютюнника. Агендою штабу був Пресовий реферат, який шапірографним способом тиражував бюлетні, повідомлення і звіти, які висвітлювали ситуацію в Україні. ППШ був також видавцем „Повстанця” [260, с. 114].

Наддніпрянська політеміграція видавала альманах Товариства допомоги емігрантам з України – „Дніпро” (Львів, 1922 – 1924, 1926 – 1940), часопис „Українська нива” („Волинське слово”) (Луцьк, 1928 – 1939), „Літературно-науковий вістник” („Вістник”) (Львів, 1922 – 1932, 1932 – 1939).

Про деякі видання скажемо детальніше. Так, часопис „Визволення” був суспільно-політичним, економічним та літературним тижневиком – органом

вільної громадсько-політичної думки. В середині 1921 р. з друкарні Ставропігійського інституту у Львові вийшло загалом 9 чисел цього пропетлюрівського та протибільшовицького двотижневика (згодом місячника). Львівський щоденник „Український вістник” у червні 1921 р. в замітці писав: „„Визволення” – орган найкращих елементів з-поміж наддніпрянців, скупчених в „Об’єднанню”. Активну участь у видавництві візьмуть і Галичане, котрі стоять у близьких зносинах з „Об’єднанням” [через відсутність документів про цю організацію більше нічого не відомо, за винятком того, що в березні 1921 р. політемігрантом В. Краснопільським (згодом входив до правління УЦК у Варшаві) в Тарнові була зроблена спроба зареєструвати часопис під назвою такою ж, як і організація. – В. І.]” [260, с. 163 – 164]. Разом з тим, наприкінці 1921 р. польська влада заборонила видавати цей часопис. У „Визволенні” опубліковано статті, в яких йдеться, зокрема, про необхідність побудови майбутнього економічного устрою України на засадах капіталістичного ладу, наслідки мирних переговорів у Ризі, про організацію допомоги політичним біженцям з Наддніпрянської України у Східній Галичині. Крім того, тут вміщено спомини про деякі важливі події боротьби 1917 – 1921 рр. Серед авторів видання був його головний редактор Є. Архипенко, а також Л. Білецький, В. Целевич, О. Ейхельман, В. Квасницький, Р. Лащенко, М. Омелянович-Павленко, К. Поліщук, Р. Савойко, В. Самійленко, В. Степовий [260, с. 163 – 164].

Неперіодичний орган літератури, науки та громадського життя „Вільна спілка” був соціалістичним, протипетлюрівським (засуджувалася буржуазно-демократична концепція УНР) політемігрантським журналом. Він видавався представниками Української партії соціалістів-революціонерів. Перше його число вийшло у Львові в 1921 р. На його сторінках публікувалися Н. Григоріїв, А. Животко, М. Мандрика, М. Шаповал [260, с. 167 – 168]. Часопис „Соціалістична думка”, який з липня 1921 р. у Львові видавали представники Української соціал-демократичної робітничої партії для висвітлення питань і подій „сучасного моменту”, був закритий польською владою під приводом поширення комуністичної ідеології [260, с. 82 – 83, 285]

В 1921 р. вийшло лише одне число органу аполітичної військово-державної думки „До зброї” (обсяг 82 сторінки). Публікувалося воно у видавничій спілці „Діло”, редактором і видавцем у Львові був І. Шандрук, співробітники – В. Сальський, П. Опаренко – від генштабу УНР. Часопис був протибільшовицьким, намагався викристалізувати тогочасну українську військову доктрину [260, с. 186 – 187].

У жовтні 1933 р. видавництво наддніпрянських політемігрантів „Хортиця” у Львові розпочало випуск періодичного безпартійного часопису „За Україну!”, який, за визначенням редакції, мав „служити справі боротьби за державну самостійність України”. Перше подвійне число (до речі, наступний третій номер цього часопису став останнім, а його перший тираж було конфісковано польською владою), незважаючи на обмеженість коштів, вийшло тиражем 10 тис. примірників. „Хортиця” розіслала його за умови післяплати як приватним особам, так і просвітнім, економічним та іншим громадським організаціям у краю та на еміграції. Перше число часопису містило позиції цілої низки визначних представників українського політичного й літературного світу про становище на Радянській Україні, деякий фактичний матеріал про місцеві відносини та про рятункову акцію, започатковану в той час в краї й на еміграції з огляду на голод в Україні. Як зазначало саме видавництво, часопис „За Україну!” мало послужити „інформаційним та агітаційним засобом при плянованій із кінцем жовтня й початком листопаду масовій протестній акції проти поневолення, грабунку й виморювання голодом України большевицькою Москвою” [85, с. 2].

У першому числі часопису „За Україну!” за жовтень 1933 р. його редакція (складалася з таких наддніпрянських політемігрантів як В. Дорошенко, А. Жук, галицького діяча В. Темницького) задекларувала і основні напрямки, яких буде дотримуватися видавництво при публікації газети. Зазначалося, зокрема, що „наш орган має служити справі боротьби за державну самостійність України й буде вільною трибуною задля обговорювання всіляких питань, що торкаються життєвих потреб українського народу, не зв’язуючи й не звужуючи підходу до тих питань ніякими партійними рамцями”. Члени редакції заявляли, що стоять на

становищі національної єдності українського народу й будуть „поборювати всякі партикуляризми [очевидно мали на увазі т. з. галицький партикуляризм. – В. І.]”. Справу державної самостійності України наддніпрянські політемігранти обіцяли трактувати з „загально-національного становища, як необхідну передумову належного розвитку українського народу під оглядом культурним, господарським та суспільно-політичним” [86, с. 2].

Крім того, вони задекларували своє бачення політико-державної моделі майбутньої Української держави – демократичної та соціально-правової за своїм характером, зазначивши при цьому: „Визнаючи основні принципи демократії та народоправства, вважаємо, що господарем в Українській державі має бути народ український, що в тій державі має творитися його воля”. На думку згаданих наддніпрянських політемігрантів, політичний устрій Української держави „має забезпечувати свобідний розвиток суспільного та культурного життя народу, а устрій соціально-економічний має сприяти зростові національного багатства й добробуту населення держави, як матеріальної підстави для духового росту й досконалення нації”. Політемігранти, які гуртувалися в редакції часопису „За Україну!”, вважали також, що здобуття державної самостійності України є „найвищим завданням національної політики і вимагає найбільшого напруження всіх сил нації”, а тому обіцяли робити усе можливе для об’єднання усіх творчих сил українського суспільства у боротьбі за виконання цього завдання [86, с. 2].

Тому боротьбу „проти большевицької московщини, за відірвання українських земель від неї” згадані політемігранти вважали за своє невідкладне завдання, а сторінки часопису „За Україну!”, на їх думку, саме мали і служити докладному висвітленню цієї боротьби в усіх її проявах (в тому числі інформаційному). В. Дорошенко, А. Жук, В. Темницький заявили, що сподіваються на об’єднання навколо часопису широких кіл українських політичних, економічних та культурних діячів, як постійних співробітників. Про першу спробу такого згуртування може свідчити список авторів статей, які належали до таких кіл: Б. Лепкий, І. Мазепа, М. Омелянович-Павленко, д-р М. Галаган, К. Коберський, д-р Д. Левицький, проф. С. Смаль-Стоцький, О. Луцький, В. Левинський, д-р В.

Старосольський, О. Бочковський, В. Садовський, П. Феденко, Ф. Дудко, І. Лоський [86, с. 2].

Отже, важливим фактором, який впливав на роль і місце наддніпрянської політеміграції як явища в Західній Україні, котра опинилася під Польщею, були непрості взаємовідносини з місцевим населенням через полонофільство переважної більшості наддніпрянців. Фактично ця еміграція не робила нічого для пом'якшення національних утисків українців Східної Галичини та Волині, оскільки вважала це внутрішньою справою Польщі.

Слід зауважити, що між політеміграцією та польською владою існувало двостороннє прагнення до компромісу. Польська влада не могла миритися з тим, щоб на її території велася діяльність угруповань, яка була спрямована на підірив державності відродженої Речі Посполитої, щонайменше – на рівні публічних висловлювань. Тому можна стверджувати, що полонофільство переважної частини наддніпрянських політичних емігрантів в Західній Україні та їхніх громадських організацій було вимушеним, якщо вони не хотіли бути видвореними за межі Польщі в УСРР, де неминуче були б репресовані.

Польський уряд, заперечуючи єдність української національної спільноти, намагався розчленити її на окремі частини за соціально – політичними, етнічно – регіональними та релігійними особливостями та реалізувати політику державної асиміляції та полонізації місцевого населення. Для цього між Галичиною і Волинню був встановлений т. зв. „сокальський кордон”, завданням якого було припинення політичних і культурних зв'язків між цими українськими територіями: з метою боротьби з поширенням галицьких політичних, культурних та релігійних цінностей. Цьому сприяла угодовська діяльність Волинського українського об'єднання та його керівного ядра, яке складалося з наддніпрянських політемігрантів УНР, щодо польської влади.

Тим не менше, спираючись на сильну економічну базу своїх покровителів, ВУО проводило свою політику через православну церкву, товариства імені Чесного Хреста, ім. П. Могили, „Рідної хати”, а також друковані органи: „Українська нива” та „Волинське слово”. Наддніпрянські політемігранти

вимагали від уряду розбудови культурного й господарського життя та задоволення духовних потреб українського населення на Волині, про що свідчать їхні численні заяви. Всю їхню політичну діяльність, як керівників об'єднання, визначав основоположний принцип: „українське питання в Польщі є виключно внутрішнім питанням держави”. Займаючи такі полонофільські позиції, тогочасні лідери ВУО свого часу не підтримували ідею територіальної автономії Західної України у складі Польщі.

Політична конфронтація ВУО та його лідерів-наддніпрянців з іншими західноукраїнськими партіями шкодила консолідації галичан та волинян для захисту їхніх національних прав. Протягом 1930-х рр. стосунки ВУО та його лідерів з іншими партіями пережили еволюцію від повного ціннісного несприйняття до розуміння необхідності співробітництва.

Можна також стверджувати, що окремі представники наддніпрянської політеміграції, які були серед лідерів ВУО, визнавали проблему відмінного менталітету та ставлення до національного ідеалу – незалежності України в різних гілок українства (галичан та наддніпрянців), однак не намагались подолати її, а навіть прагнули пролонгувати та консервувати, що не сприяло консолідації усього українства. Фактично, вони визнавали лише майбутню державність Великої України, без Східної Галичини та Волині. В справі досягнення національного ідеалу – незалежності України, вони були проти орієнтації на зовнішні сили, але можна припускати, що така їхня позиція могла мати винятки, якщо говорити про співпрацю з відповідними чинниками Польщі.

Контакти наддніпрянської політеміграції із західноукраїнськими політичними силами, у порівнянні із окремо висвітленими контактами наддніпрянських політемігрантів в рамках ВУО, які зумовлювалися необхідністю участі у політично – парламентській діяльності цієї структури, були скоріше тактичними (несистематичними) (які, до того ж, не особливо афішувалися), ніж стратегічними (постійними) контактами із провідними західноукраїнськими політичними силами (участь політемігрантів в Передконгресовій конференції ВНК). Зважаючи на те, що певна частина представників наддніпрянської

політеміграції в той же час переважно дистанціювалася від активної усвідомленої участі в діяльності галицьких політичних партій, все це в комплексі створювало суперечливу, неоднозначну ситуацію, яка, за великим рахунком, не могла сприяти ціннісній консолідації національно-державницьких сил двох частин українства задля поступу у досягненні ідеалу Української державності (галичани в досягненні цього ідеалу стояли переважно на позиціях соборності усіх українських земель, наддніпрянці – переважно державності частини українських земель). Тісніші та продуктивніші зв'язки представників наддніпрянської політеміграції із західноукраїнськими елітами можна відзначити в рамках їх культурно-освітньої, громадської діяльності, участі в роботі місцевих економічних інституцій.

Видавнича діяльність представників наддніпрянської політеміграції в Західній Україні була досить активною, з її допомогою еміграція у такий спосіб пропагувала свої цінності (політичні, культурні), що сприяло налагодженню взаємних контактів з місцевою громадськістю. Вона мала особливо важливе значення в організації політичного життя емігрантів і була засобом впливу на оточення. В порівнянні з обмеженою умовно „політичною” діяльністю емігрантських установ, політемігрантські видання створювали альтернативний і більш ефективний механізм розповсюдження ідей і уявлень про життя емігрантського середовища серед населення Західної України. Друковані видання наддніпрянської політичної еміграції в Західній Україні виділялися пропольськими поглядами їх авторів – відкритими і прихованими. У крайньому разі, не було гострої критики на адресу уряду та адміністрації II Речі Посполитої.

2.3. Проблема взаємосприйняття у стосунках між галичанами та наддніпрянською політичною еміграцією на публічному рівні та її причини

Міжвоєнний період української історії був надзвичайно важливим етапом, знаковим у кристалізації національної ідентичності. Він свідчить про спробу осмислення та подолання на публічному рівні (до уваги береться міжвоєнна західноукраїнська публіцистика) проблеми Сходу і Заходу (тоді ця парадигма виглядала як Галичина-Наддніпрянина), про активний, хоч і болісний, пошук спільного. Ця парадигма залишається дискусійною для нових інтерпретацій.

З. Величко зазначає, що тема „Схід-Захід” проходить через усю публіцистику міжвоєнтя (тобто публічний рівень). Прикметно, що чи не найголовнішою його проблемою, своєрідною точкою відліку є „Галичина”. Адже, на думку науковця, йшлося, зрештою, не так про „Схід-Захід”, як радше про „Галичину” та „не-Галичину”. Галичину – як самобутній духовний і національний феномен, як мірило національної самосвідомості, як джерело українського національного духу. В контексті осмислення причин поразки державності і девальвації ідеї соборності галицькі публіцисти (І. Кедрин, О. Назарук) щораз більше входили в орбіту теми Сходу і Заходу України [259, с. 12 – 20].

Так, певні політичні цінності політеміграції в Східній Галичині не сприймалися і частиною місцевої еліти. В. Дорошенко у листі до А. Жука від 27 січня 1923 р. писав про відзначення свята української державності у Львові – у залі Музичного інституту ім. М. Лисенка, про зацікавленість політичною акцією громадянством та відносно індіферентною, за окремими винятками, частиною місцевої культурної і політичної еліти: „Саля Лисенка була повна вкрай. Все здебільшого плебс. „Патріоти” патентовані відтягнулись [усунулись. – В. І.] від „петлюрівського” свята. Ідіоти! Чи це не скандал, що не було навіть голови Наукового Тов[ариства] і ректора [університету], голови Просвіти etc. Був тільки Влодко Б[ачинський], о. Д. Лопатинський, др. В. Охримович, др. І. Копач, о. Л. Куницький, проф. Д. Коренець, др. І. Крип’якевич, проф. О. Терлецький, Левко Ганкевич, М. Возняк і врешті молодша братія. Христ[иянські]-суспільники були

відсутні (крім д-р Я. Гординського). Ред[акція] „Гр[омадського] Вістника” була ціла, крім хорого Федорціва. Емігрантська кольонія була майже поголовно вся” [65, с. 15].

Як відомо, політичні кроки С. Петлюри, спрямовані на те, щоб урятувати українську державність коштом Східної Галичини, жертвуючи ідеєю соборності і власне соборністю, територіальною цілісністю, не знайшли підтримки в галицьких українців. До проблеми соборності повертався у своїй публіцистиці і С. Петлюра. Він вважав: „Етнографічно-територіального принципу нації здійснити не можна, то було би божевіллям на угоду територіальному максималізму відмовлятися від самостійності там, де цю самостійність можна зберегти; шлях до української державності стелеться через Київ, а не через Львів; тільки тоді, коли українська державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, можна буде думати, як про реальну річ, про збирання українських земель, захоплених сусідами” [209, с. 452].

Свого часу і УЦК наголошував, що політична еміграція як еміграція народу, що боровся за державну незалежність своєї Батьківщини, не може не вважати найвищим національним ідеалом державну незалежність України [однак не було жодної згадки про її соборність. – В. І.]. Оскільки лише незалежність України, на думку цієї частини наддніпрянських політичних емігрантів, може дати змогу вільного розвитку всіх сил українського народу, його національної культури [95, с. 6 – 8].

„Українська політична еміграція повинна розуміти, що коли в боротьбі за осягнення найбільшого ідеалу – незалежності України „єдиним шляхом до цього осягнення є порозуміння з сусідніми народами, хоч би й ціною деяких компромісів, то на це порозуміння треба йти... бо без цього українському народові не осягнути державної незалежності” [95, с. 6 – 8].

Характер взаємospрийняття у стосунках між галичанами та наддніпрянською політеміграцією на публічному рівні на різних етапах був неоднаковим. Галицько-наддніпрянські взаємини до першої пол. 1930-х рр. не були однозначно позитивними. У статті „Пасивність нашої еміграції” („Діло”, 2 квітня 1924 р.)

сконстатовано загалом слабку роль еміграції – як галицької так і наддніпрянської – в обороні національних прав українства в цілому. Підкреслювалося, що „закордонні земляки витрачають безмежну скількість енергії на взаємні особисті суперечки та наскрізь абстрактні дискусії на тему: „як повинен виглядати наш майбутній державний устрій... є... багато боротьби з вітряками”. Далі зазначалося, що земляки-емігранти, де б вони не знаходились, „є дуже слабо організовані і часто виявляють якнайбільше енергії тоді, коли треба якусь існуючу рідну організацію знищити”, тож вважали, що еміграція не підготовлена до ролі посередника між рідним краєм і чужиною [202, с. 1].

Однак відомий політемігрант В. Садовський не погоджувався з позицією часопису та вважав, що основною заслугою наддніпрянської політеміграції, належне значення якої можна буде оцінити лише в майбутньому; що еміграція – єдина група, яка весь час послідовно й уперто боронила і пропагувала гасла української державности, заповіджені українською революцією: вона висловлювала й заховувала традиції української визвольної боротьби, ставила своїм завданням передати їх новим поколінням” [224, с. 12].

В. Садовський був переконаний, що політеміграція мала виконувати важливу історичну роль як щодо окупованої радянською владою України, так і серед громадян інших окупованих українських земель. В. Садовський визначав ці землі як такі, що перебувають в „атмосфері вузького парохіяльного [в політології існує таке поняття як паройкіальний патріотизм. – В. І.] сепаратизму, який панує на інших українських землях, традиції української революції і української державности без еміграції навряд чи лишилися б живими й непорушними, навряд чи були б вони чинником, який становить небезпеку для окупантів”. На думку автора, організаційний хист, що його виявляла тоді еміграція, було одним з доказів того, що українська нація „в майбутньому виявить такий самий хист в організації... державного життя,.. неминуче піде по лінії... тіснішого контакту з Західною Європою й перейняття духом західно-європейської культури” [224, с. 12].

Тим не менше, у статті „До десятилітнього білянсу (1919 – 1929)” (журнал-альманах „Дніпро” на 1929 рік) В. Садовський стверджував: „Лишається фактом, що й тут про еміграцію згадують лише тоді, коли на її адресу уважається потрібним вилити зайве відро помий або кинути на неї чергову інсинуацію”. Цей політемігрант стверджував, що в цьому брали участь навіть деякі місцеві політичні сили: „Бували періоди і випадки, коли певні особи і певні політичні групи на цих землях пробували на цькуванні еміграції здобути певний політичний капітал і, при тих сумних відносинах, які тут існують, очевидно, такі випадки й такі періоди будуть повторюватися і в майбутньому” [220, с. 7]. Все це застосовувалося автором як до усієї зазначеної політеміграції того часу, так і до тієї її частини, яка перебувала тоді власне на Західній Україні.

Так, як стверджував у своїй книзі „Життя-Події-Люди” галицький журналіст І. Кедрин, який після війни перебував на еміграції в США, свого часу працівники редакції „Діла” влаштували страйк проти В. Панейка (у 1925 р. певний час він був головним редактором цієї газети). Журналіст згадував, що „той публіцист-політик, один з найбільш освічених наших людей, вихований на культурі Заходу, *день-удень опоганював усе надніпрянське*, зокрема й особливо період української революції за Центральної Ради і Директорії” [157, с. 313].

На початку 1927 р. в Парижі відбулося дискусійне зібрання наддніпрянської політичної еміграції, на якому член управи УЦК в Польщі генерал В. Сальський виступив з доповіддю: „Перспективи збройної боротьби за незалежність України”. На що гостро зреагувало „Діло”: „Генерал В. Сальський заявив, що із гасла „незалежність і соборність України” – актуальною повинна бути тільки перша частина, тобто боротьба за незалежну Українську державу”. Засуджуючи таку полонофільську позицію, часопис писав, що „...ніякий українець, якщо він є справді українцем..., не сміє голосити таких „ідей”. ...Незалежність частини української території, хоч би й більшої, без природних границь, під протекторатом... сусіда [Польщі. – В. І.], до тогож державця другої частини українських земель, не є ніякою незалежністю, тільки фантомом... коли б була

етапність реалізації природних прав української нації, то скорше можна дійти від соборності до незалежності, як навпаки” [87, с. 1].

Варто наголосити на тому, що проблема взаємин та співвідношення обох частин України рухалась у тому ж дискурсі, що й ідея соборності, тобто зазнавала гострих динамічних трансформацій, включно – до самозаперечення. Найбільш показовою в цьому сенсі є спадщина О. Назарука, який залишив нам на цю тему багато важливих думок (у статтях, мемуарах, приватних листах). Маємо на увазі його трактат „Галичина й Велика Україна” (1936), який, попри авторську суб’єктивність, є цінним документом епохи міжвоєнтя. Автор здійснив компаративістичний аналіз етнопсихологічних особливостей українства з обох боків Збруча та запропонував читачеві власну концепцію і бачення майбутнього розвитку української нації. Відразу ж наголосимо, що його текст, наскрізь просякнутий ідеєю месіанства Східної Галичини, демонструє зворотний бік у східно-західних взаєминах. Книга може слугувати своєрідною відповіддю на ті думки та настрої, з якими звертались до Східної Галичини наддніпрянці, та влучним документом у тогочасній „галицько-наддніпрянській гризні” [185, с. 25].

Погляди О. Назарука з огляду на їх радикальність, висловлювані доволі гучно та публічно, набули широкого резонансу, особливо серед наддніпрянської інтелігенції. Хоча він і завжди наголошував на тому, що галичани та наддніпрянці є частинами однієї нації, а тому спрямовував свою енергію винятково на подолання суперечностей і кордонів між ними [185, с. 30]. Загальні положення цього трактату можна звести до того, що Східній Галичині належить першість у побудові нації та держави. Однак треба підкреслити, що місію Східної Галичини О. Назарук розумів не як привілей, а винятково як обов’язок. Він справедливо твердив, що гординя, „на яку очевидно занедужала провідна верства українського народу – по обидвох боках Збруча” [185, с. 35], стоїть на перепоні правдивому об’єднанню нації.

О. Назарук, базуючись на історичних аргументах, мав усі підстави стверджувати, що гідні наслідування приклади з минулого є для галичан міцним ґрунтом до збереження власної, галицької ідентичності, а, отже, для національної

праці на благо цілої України. Йти попереду, вести за собою, жертвуючи на вівтарі батьківщини, – таким змістом наповнював поняття галицької, „найвищої національно-моральної місії” [185, с. 42] На думку публіциста, аби здійснити цю місію, галичани мусять вберегти свою ідентичність перед впливами зі Сходу і тимчасово відмежувати себе від них. Автор твердив, що сила галичан у їхній „суцільності”, бо, розсипавшись, „їх в скорім часі всмоктала б в себе надзвичайно вітальна і жива наддніпрянська маса” [185, с. 42]. З. Величко вважає, що поняття „суцільність”, яке у роздумах О. Назарука набуває концептуального значення, частково можна сприймати також і в контексті регіоналізму [259, с. 12 – 20].

О. Назарук пропонував єдино можливий, на його думку, спосіб до органічного з’єднання України – „щоб солідніший галицький елемент приготувався заздалегідь психічно – упорядкувати Велику Україну в відповідній історичній хвилі” [185, с. 57]. Без цього упорядкування галицьким духовним елементом стихійного національно-культурного життя наддніпрянців Велика Україна буде змушена назавжди залишитись частиною, маргінесом тих сил, які правитимуть у Москві. Отож, галицький генотип, як це стверджував О. Назарук, мусив стати фундаментом до нової об’єднаної української нації, а Галичина – „хребетним стовпом” [185, с. 57] для нової Української держави.

Дистанціювання від наддніпрянців помітне й в інших публічних висловлюваннях представників галицького політикуму. З. Пеленський у статті „Схід чи Захід України?”, опублікованій у редактованому ним галицькому місячнику української національної політики і громадського життя „Шлях нації” від 1 червня 1935 р., висловив негативне ставлення до наддніпрянської політеміграції, її організованих структур та на загал її полонофільських політорієнтацій: „Не еміграція, не „центри”, не „суверени”, не „революційне” визволення українства при „помочі” такої чи іншої „заінтересованої” нами чужої держави є важне, але важний є край, нині власне Західні землі і тільки наша на цій землі життєва організованість і сила!”. Він вважав за необхідне, щоб західноукраїнська еліта зосередила в руках свого проводу всю „місцеву українську національну політичну силу”. З. Пеленський наголошував: коли

західні українці „зуміють свою політичну волю накинути й українській політичній еміграції”, вони створять передумови для виконання Західними Землями України свого „всеукраїнського регенеративного завдання” [207, с. 7].

Дослідник С. Кость вважає, що галицький патріотизм З. Пеленського (стаття „Схід чи Захід України?” у ч. 2 журналу „Шлях нації” за 1935 р.), а особливо О. Назарука „Галичина й Велика Україна: Трактат присвячений українським жінкам і військовим” (розділи цієї книги друкувала „Нова зоря” у 1936 р.) зумовлений тим, що радянська Україна не могла виконувати свого всеукраїнського призначення [268, с. 84].

Провідні галицькі політики категорично не сприймали незалежницьку позицію переважної частини петлюрівської наддніпрянської політеміграції і були конфронтаційно налаштовані до неї. Політичний діяч і публіцист І. Кедрин спробував дати дефініцію тодішнього галицького політичного сепаратизму. У статті „Українці чи галичани? (радянофільство чи москвофільство – відродження галицького сепаратизму)” він дав оцінку представникам тодішнього галицького сепаратизму: „Характеристичною рисою їх ментальности є: оперування категоріями провінціального галицького партикуляризму... категорії всеукраїнської політичної думки для них цілком чужі, незрозумілі...”. Публіцист стверджував: „Коли ці наддніпрянці-полонофіли оперують все-таки категоріями державними, наші галичани-неомосквофіли оперують категоріями партикулярними... категорій національних нема в одних ані других” [162, с. 3 – 4].

Окрім переважно полонофільських орієнтацій, наддніпрянській політеміграції приписувалося і те, що „наддніпрянська еміграція – в основному протибільшовицька, сильнорозгалужена, з ясно зазначеним політично-соціальним світоглядом” [149, с. 1].

Партикуляризм, „провансальство”, як відомо, критикував і Д. Донцов. Але він критикував „провансальців” (за його словами, членів не нації, а племені) за відсутність державницької ідеї, за нелюбов до державності, за відстоювання права особистості, а не нації, за небажання стати політичною (і владною) нацією. Оскільки йдеться про західноукраїнські терени, то треба зауважити, що Д. Донцов

різко критикував партикуляризм (регіональність), а галицький – зокрема: „Особливо помітний цей партикуляризм у галичан..., але хорують на нього так само й великоукраїнці” [108, с. 74].

Прикметною в контексті теми про партикуляризм є і стаття І. Кедрин „„Ми” наддніпрянці і „ви” галичани” [160, с. 1 – 2]. Він порушує проблему, яка протягом багатьох десятиліть хвилювала українське громадянство, до якої неодноразово зверталися політики й публіцисти, яка ще й сьогодні залишається актуальною. Це проблема стосунків між українцями галицькими й наддніпрянськими у контексті всеукраїнської ідеї. І. Кедрин критикував тих емігрантів із Наддніпрянщини, які підтримували поділ українського народу на ці два відлами і культивували різницю між двома гілками українського народу [160, с. 1 – 2].

І. Кедрин глибше розумів суть проблеми і писав, що галичани не вважають наддніпрянських українців емігрантами, оскільки вони перебувають на українській землі, хоча і в межах чужої держави. Ось чому не треба підносити своє емігрантство на ступінь почесного фаху. І. Кедрин виступив проти спроб з будь-якого боку узурпувати право репрезентувати весь український народ (такі спроби були і з боку галицьких публіцистів). З огляду на ідею соборності І. Кедрин стверджував, що нема галичан і наддніпрянців, а є українці – думка, яку ще на початку століття пропагували І. Франко і М. Грушевський [160, с. 1 – 2].

Однак про стійке негативне сприйняття наддніпрянців серед галичан може свідчити і зміст листа публіциста В. Левинського до А. Жука (не пізніше 30 грудня 1933 р.). В. Левинський надіслав А. Жуку статтю, присвячену М. Грушевському, яку просив через В. Мудрого опублікувати в святковому номері „Діла”. В. Левинський вважав, що „треба цією статтею реабілітувати Грушевського в очах гал[ицько]-укр[аїнського]. суспільства, що є просто нашим обов’язком”. Тобто це також може свідчити про існування негативних стереотипів щодо деяких наддніпрянських політдіячів в галицькому середовищі і які не сприяли галицько-наддніпрянській консолідації [54, арк. 44]. Та з іншого листа В. Левинського до А. Жука випливає, що стаття не була опублікована [54, арк. 46].

Конфронтація між визначними діячами наддніпрянської політеміграції в Польщі та західноукраїнською політичною елітою та інтелігенцією яскраво відобразилась і у т. з. „мовній проблемі”, до якої був причетний політемігрант І. Огієнко. Ще 22 вересня 1922 р. І. Огієнко з сім'єю опинився у Винниках біля Львова [291, с. 88].

Вчений, громадсько-політичний, державний і релігійний діяч І. Огієнко відстоював створення незалежної національної церкви, став одним з ініціаторів та активних поборників надання православної церкві в Польщі статусу автокефалії. Він також намагався запровадити єдиний для західної і східної України правопис, затверджений правописною комісією в Києві у 1929 р., і який учений вважав запорукою формування соборної літературної мови. І. Огієнко прагнув через утвердження єдиної всеукраїнської мови подолати політичну роз'єднаність нації. Учений виробив навіть т. зв. Мовний катехізис, розглядаючи мову з позицій державницької ідеології. Відверті критичні виступи часопису „Рідна мова”, який редагував І. Огієнко, з проблем розвитку української мови як мови всенациональної та її значення у формуванні національної свідомості викликали гострі дискусії не лише з мовознавчих, а й із суспільно-політичних питань. „Рідна мова” та її редактор зазнали особливо гострих нападок з боку противників мовних реформ. На сторінках газети „Діло”, журналу „Назустріч” та ін. точилася довга і непримиренна дискусія з приводу доцільності впровадження єдиного для всіх українців правопису [309, с. 161].

Запровадження в Західній Україні всеукраїнської літературної мови І. Огієнко розглядав як справу історичної ваги, як важливий крок недержавного народу в його боротьбі за державу. Ще в листі до А. Кримського від 8 січня 1926 р. вчений писав: „Завзятих ворогів нашого правопису ще багато, бажання огаличанити *нашу* Україну тут ще велике, але Ваше слово відразу зробило б дуже багато, бо тут Ви єдиний авторитет. Я тут працюю, щоби Галичина прийняла цілий наш правопис” [309, с. 162].

Однак І. Огієнка звинувачували в самоправстві, „академічній премудрості”, баламутстві галичан та у їх залякуванні, що без апострофа українська нація

розпадеться на дві [250, с. 5]. Таким чином, І. Огієнко значно випередив своїх сучасників у філософському розумінні значення всеукраїнської мови для формування нації [309, с. 163]. Мовні та релігійні відмінності, як свідчення певних ціннісних міжкультурних непорозумінь, слабкої національної консолідації між деякими представниками політичної еміграції та представниками близьких до УНДО галицьких мас-медіа – „Діла”, „Шляху нації”, окреслені у листі (від 12 травня 1935 р.) редактора науково-літературного місячника „Наша культура” І. Огієнка до редактора „Шляху нації” З. Пеленського. Вчений висунув одну з необхідних умов творення єдиної української нації: „Коли б Галичина нарешті перейшла на літературну мову, це була б найбільша історична подія нашого народу, бо це було б справжнє перетворення народу в націю, бо від того часу Галичина творила б те, що було б своїм і в метрополії” [3, арк. 59 – 60].

Взаємовідносини між галичанами та наддніпрянською політеміграцією протягом 1920-х першої половини 1930-х рр. носили суперечливий, упереджений характер. Принаймні на публічному рівні галичани закидали наддніпрянським політемігрантам полонофільство, менш розвинуту політичну культуру, натомість наддніпрянці закидали галичанам національний сепаратизм. Тож, зважаючи на проблеми зі взаємною толерантністю, такий стан речей, природно, в той час не міг сприяти формуванню єдиної національної свідомості українства.

Тим не менше час поступово заліковував рани галичансько-наддніпрянського розбрату. І під кінець 1930-х рр. вже не було того різкого протистояння, яке спостерігалось на завершальному етапі визвольної боротьби та в перший період після її поразки.

У цьому контексті показовими можуть бути публічні щорічні вшанування загибелі С. Петлюри у формі панахид, академій – наддніпрянською політичною еміграцією з відділів УЦК у Східній Галичині. Це фактично перетворювалося на своєрідний культ пропагування ідей УНР та, опосередковано, польсько-українського порозуміння серед місцевого населення. Такі заходи проводилися із залученням місцевої влади і навіть певної частини місцевого населення та громадських організацій (наприклад, „Луг”), присутність яких свідчила про

позитивну переорієнтацію поглядів галицьких українців на постать С. Петлюри. Акції відбувалися у Станиславові [168, с. 41 – 45], [193, с. 51], Тернополі [201, с. 46], [247, с. 12 – 13], [300, с. 618 – 619], Львові [75, с. 28 – 29], [142, с. 17 – 18].

Історичним фактом є укладення в 1935 р. обмеженої угоди між польським урядом та УНДО, котра, серед ряду взаємних умов, закликала українців офіційно визнати примат інтересів польської держави. Даний договір згодом став відомий як „нормалізація” [290, с. 374]. Цікавим є те, що згодом УНДО розпочало через свої мас-медійні ресурси кампанію реабілітації усього наддніпрянського, зокрема, ідей петлюрівщини, хоча раніше ставилася до усього цього досить упереджено та неоднозначно.

Так, оцінюючи Акт злуки 22 січня 1919 р., редакція „Діла” у статті „Єдність нації” (22 січня 1936 р.) після тривалого упередженого ставлення до всього наддніпрянського в Східній Галичині спробувала виправити ситуацію, декларуючи перед галицьким суспільством об’єднавчу, трохи ідеалістичну риторику: „Але дві частини народу почали перетоплюватись в одну націю... Не тільки не стає галичан і наддніпрянців, але й буковинців та закарпатців – усі вони тільки уродженці різних частин одної української етнічної території і члени одної української свідомої нації... слово „соборність” перестало бути пустим звуком...”. Визнавалась незавершеність процесу: „Ріжні частини української нації стоять ще на ріжному рівні культури та свідомости своєї політичної особовости, може довгі роки прийдеться ще пережити у ролі, міжнароднього предмету, а не підмету, український нарід... став раз на все підметом при кристалізації свого національного „я” (політсуб’єктність нації. – В. І.)” [136, с. 1].

Переоцінюючи Українську революцію 1917 р., публіцист І. Кедрин у статті „Роковини української революції” спробував публічно реабілітувати все „наддніпрянське” в очах галицького суспільства [161, с. 1]. Публіцист закликав галицьке суспільство не звинувачувати тих наддніпрянських революціонерів, які були тільки „піонерами національного відродження і в ході революції вчилися ставати державними діячами... не кидаймо каменем на ту частину української

нації, яка поверх 200 літ була предметом культурної та матеріальної експлуатації північним сусідом...” [161, с. 1].

Позитивним в послабленні галицько-наддніпрянської конфронтації, хоч все-таки і не зовсім однозначно, стало відзначення в Східній Галичині у травні 1936 р. десятих роковин загибелі С. Петлюри, котре також було використане як інформаційний привід у т. з. „реабілітаційній” кампанії.

Симпатії і антипатії галицьких українців розкривалися на сторінках місцевої української преси, особливо в 1936 р., під час обходів 10 роковин смерті Головного отамана. Часописи: „Діло” (особливо популяризував ідеї С. Петлюри І. Кедрин, який намагався через пресу сформувати в галицькому суспільстві образ С. Петлюри та петлюрівців як осіб, які відіграли свою історичну роль та пов’язані з ідеями „культу збройної сили, впертості боротьби з Московщиною, безперервності державницької традиції” [158, с. 1 – 2], [159, с. 2]), „Свобода”, „Неділя”, „Нове село”, „Народня справа”, „Літопис Червоної калини”, „Шлях молоді” загалом сходились на думці, що ця дата має загальнонаціональне значення. Видання „Батьківщина”, „Мета”, „Дзвони” присвятили короткі замітки, підкреслили заслуги С. Петлюри і одночасно виражали критичні застереження щодо його постаті. „Церква й Нарід” займала полонофільську позицію. Видання писало, що „імена Маршала Пілсудського й Головного Отамана Петлюри навіки сполучені для українського народу в ідеї розв’язання політичної проблеми Сходу Європи через незалежнення Великої України за допомогою вільної Польщі” [199, с. 4]. Частина преси, проте, зайняла перед постаттю Отамана позицію не тільки критичну, але й відверто ворожу. Не було дивним, що таку позицію виражала прокомуністична преса. Вражала католицька преса, така як „Український бескид”, „Нова зоря”, які дискредитували визвольну боротьбу наддніпрянських українців, а також С. Петлюру. Особливо відзначався цим редактор „Нової Зорі” О. Назарук, який сам був колишнім міністром преси та інформації в уряді УНР.

Стаття „Про Книгу Голубину (значіння культу героїв, і чи Симона Петлюру можна уважати національним героєм?)” [187, с. 3 – 7] О. Назарука збурила

місцеве середовище наддніпрянської еміграції і, як можна припустити, напевно формувала у галичан не найкращий образ С. Петлюри та стереотипи щодо представників політеміграції. Асоціативний ряд, вибудований О. Назаруком в пресі, опосередковано вказував на те, що усі петлюрівці – наддніпрянці. Таке упереджене вороже налаштування шкодило консолідації галичан та наддніпрянців. Адже у масовій свідомості публічне негативне окреслення одної особи як представника якоїсь спільноти створювало передумови до формування у масах негативного стереотипу щодо цілої групи. Тож 24 травня 1936 р. в газеті „Діло” три львівські громадські організації наддніпрянських політичних емігрантів в Східній Галичині – філія Союзу українок-емігранток, філія УЦК та Клуб українських емігрантів опублікували протест на виступи О. Назарука проти вшанування пам’яті С. Петлюри у Східній Галичині [219, с. 7].

Можна висунути гіпотезу і про те, що така наполеглива дискредитація у Східній Галичині С. Петлюри та петлюрівщини О. Назаруком могла бути елементом боротьби між гетьманцями-монархістами, до яких належав зазначений політичний діяч, та уенерівцями. Адже, як стверджує Д. Колісник, наприкінці 1930-х рр. спецслужба уряду УНР в екзилі отримала наказ розпочати кампанію із дискредитації гетьманців. Серед визначених завдань була нейтралізація гетьманської преси тощо [265, с. 316 – 322].

31 травня 1936 р. у Львівській опері відбулася Академія з нагоди 10-річчя смерті С. Петлюри, про яку С. Гайдучок писав до І. Боберського: „Великий шум вчинили „емігранти” (так себе називають у Львові (!) українці, що виїхали перед большевиками з Великої України) довкола 10-ліття святкування смерті Петлюри. Дались до цього втягнути і галицькі старшини, забуваючи про військову честь, бо ще й тепер той сам пан Доценко, що організовував обхід, плюнув їм в лице, видрукувавши тому рік в своїй книзі „Зимовий похід”, що галичани це бувші зрадники” [8, арк. 44]. Таким чином, хоча ставлення західноукраїнської еліти до особи С. Петлюри все ж зазнало певних змін, однак погляди у суспільстві на цю історичну постать були неоднозначним.

Зазначимо, що, незважаючи на протистояння з боку деяких галицьких політичних діячів, заходи із вшанування С. Петлюри все-таки відбулися і були досить широко висвітлені на сторінках „Діла”. Так, 23 травня 1936 р. відбулася панахида по С. Петлюрі у православної церкви у Львові при вул. Францишканській, яку відправив о. архимандрит Філотей. Почесну варту в церкві тримали колишні старшини армії УНР та УГА. На панахиду прибули представники польського війська під проводом команданта Львівської військової округи ген. Литвиновича, представники воєводства та гродського староства. Були представники Української парламентарної репрезентації і делегати всіх центральних культурно-освітніх економічних та руханково-спортивних установ [68, с. 5].

Із нагоди 10 роковин смерті С. Петлюри в залі Міського театру в Львові відбулася академія, в програмі якої виступив сенатор О. Луцький і підполковник О. Доценко, а також виступив симфонічний оркестр під керівництвом М. Колесси і чоловічого хору під керівництвом Д. Котка [300, с. 432]. Свято в пам'ять С. Петлюри влаштувала 24 травня 1936 р. також і місцева Лугова організація. Після цього в Луговому городі відбулося відкриття символічного пам'ятника на честь С. Петлюри з відповідним пропам'ятним написом. Пам'ятник відкрив голова „Великого Лугу” Р. Дашкевич, який виголосив промову, а згодом акція закінчилася виконанням національного гімну. Свято на честь С. Петлюри в травні 1936 р. відбулося також в Кременецькому повіті, яке організувало Українське добродійне товариство [68, с. 5]. 30 травня 1937 р. в церкві святого Юра відбулася панахида на честь С. Петлюри, яку здійснив українською мовою о. К. Семашко і коротко охарактеризував Отамана [300, с. 432].

В травні 1936 р. вшанування пам'яті С. Петлюри відбулося також і в Городку, (хоча, як йшлося в повідомленні в газеті „Діло” з цього приводу, *„наше [мається на увазі греко-католицьке. – В. І.] духовенство не всюди поставилось з належним розумінням до цих роковин”*, що може все-таки свідчити про певні упередження стосовно персони С. Петлюри, і ширше, петлюрівців серед галицького католицького духовенства загалом), в Сколе, Теробовлі [70, с. 5], Старому

Самборі [71, с. 5], в Сокалі, де громадський діяч Є. Гриньків публічно зачитав заповіт отамана [73, с. 5].

В Тернополі також відбулася урочиста панахида. Владу репрезентував віце-воєвода Нєпокульчицький, керівник суспільно-політичного відділу Белецький, тернопільський староста Маліцький, президент міста Відацький, представники польського війська. Привертає увагу участь в святі місцевих українських жителів. Серед представників українських організацій був посол С. Баран. Організовано, в повному складі прибули учні і вчителі Української гімназії з директором О. Бачинським. „Вся урочистість мала характер маніфестації і була доказом щирої поваги для Того, який віддав своє життя для здійснення наших державних прагнень”, – записав свідок того заходу [92, с. 2 – 3], [69, с. 5]. 24 травня 1936 р. панахида за С. Петлюрою також відбулася у Скалаті, де її організувала місцева філія Товариства воєнних могил [72, с. 5].

Щодо вшанувань постаті С. Петлюри в 1936 р., то проглядаються деякі зв'язки наддніпрянської політичної еміграції з галицькими політичними силами та сприйняття петлюрівців галицьким громадянством. Як приклад, можна навести спільну зустріч О. Доценка, А. Жука, П. Панченка, М. Тарановича з політичним діячем В. Мудрим, який з 1935 р. був головою УНДО і речником т. з. „нормалізації” українсько-польських відносин. Тож полонофільська орієнтація наддніпрянської політеміграції, очевидно, була йому співзвучна. Зустріч відбулася на початку червня 1936 р. (відомо, що 2 червня 1936 р. КУЕ провів у Львові академію на честь С. Петлюри [41, арк. 1]).

На думку П. Панченка, в свідомості частини галицького громадянства відбувся „перелом в оцінці Петлюри”. Академія за С. Петлюрою на провінції отримала певну „моральну сатисфакцію”, на відміну від цілком протилежної у Львові (лакмусом цього була невисока явка громадянства на дану акцію). Місцева преса зовсім не зреагувала на виступ О. Назарука у „Новій зорі” проти вшанування С. Петлюри. О. Доценко також відзначав, що у провінції в Східній Галичині спостерігалось певне захоплення С. Петлюрою.

Під час розмови В. Мудрий зауважив, що на тлі досить песимістичного настрою щодо С. Петлюри на львівському терені зокрема, за великим рахунком – загалом в Східній Галичині, згадана академія була все-таки моральним успіхом. Політик стверджував, що „пропасть була 1926 року... по смерті Петлюри - переміни...”. Він говорив також про те, що слід було „аналізувати і узгляднити минуле... наставлення політ[ичні] в Гал[ичині] покращуються з ідеал[ами] Петлюри... соборництво духове скріплюється” [53, арк. 51, 59].

Як можна довідатися з виступу В. Мудрого, академію по С. Петлюрі планувалося провести спільно з руханково-спортивною організацією „Луг”, з приводу чого навіть провели нараду, однак керівник „Лугу” Р. Дашкевич відмовився спільно проводити дану акцію [53, арк. 52].

Отже, не виключено, що кампанію реабілітації ідей петлюрівщини, можливо, зробила проундовська преса в рамках реалізації якогось політтехнологічного ходу, наприклад, для того, щоб заручитися підтримкою партійних груп та політичних організацій наддніпрянської політеміграції в Західній Україні в контексті „нормалізації”. Остання, як відомо, переважно підтримувала державний центр УНР в екзилі, який в свою чергу під т. з. „орієнтацією на Західну Європу” тримався полонофільської орієнтації.

Цікаво, що така гіпотеза знаходить своє підтвердження у позиції, висловленій в 1937 р. журналістом „Волинського слова” Н. Лотоцьким. Він зазначав, що популяризація „нормалізації” серед галичан і навіть у рядах УНДО забирала багато зусиль, були сумніви у її доцільності. Під кутом „нормалізації” журналіст розглядав і зміну політичних настроїв в самому УНДО, яка виявилася, на його думку, у факті масового святкування 10-х роковин смерті Головного Отамана С. Петлюри, що мало загальнонаціональний характер. Н. Лотоцький наводить цікаву думку: „Коли зважити, що Симон Петлюра являється шляхетним носієм ідеї польсько-української згоди і що, власне, тому не був популярний серед галицького громадянства, довершені зміни в психіці останнього треба вважати за явище першорядної ваги, що, безумовно, зтяжить позитивно на укладі польсько-

українських взаємовідносин, незалежно від того, – чи теперішній нормалізаційний курс утримається, чи також – ні” [175, с. 4].

Разом з тим, вищезазначені кроки проундовської преси, так само, як і наміри груп наддніпрянської політеміграції у Східній Галичині популяризувати постать та ідеї С. Петлюри, стали конфліктогенними. Оскільки, по-перше, спричинили гостре несприйняття їх представниками деяких інших політичних сил Східної Галичини, а по-друге, збурили місцеве політемігрантське середовище.

Все це свідчило про те, що місцеве суспільство, очевидно, через сформовані раніше стереотипи, все ще певним чином дистанціювалося від присутньої тут наддніпрянської політеміграції.

Підтверджують це і думки самих наддніпрянських політемігрантів. У 1938 р. один з керівників емігрантської видавничої кооперативи „Хортиця” А. Жук у передмові до книги О. Лотоцького „На ріках вавилонських” стверджував: „Українська суспільність в межах польської держави досить слабо поінформована про те, чим живе політична еміграція з Наддніпрянщини, як оцінює відносини в большевії та які прогнози ставить щодо здійснення національно-політичних цілей, яким вона служить на чужині” [176, с. 1, 70].

Констатація такого стану речей певним чином може свідчити про слабку зацікавленість суспільності Західної України наддніпрянцями-емігрантами та про певну анклавність цієї соціальної групи в місцевому суспільному середовищі. Додатковим підтвердженням різного взаємного сприйняття галичан та наддніпрянської еміграції може бути позиція політемігранта О. Лотоцького, висловлена ним у 1938 р. з приводу питання т. з. „зміновіхівства” (поворотницька течія на еміграції): „Появилось було кілька десятків сменовіхівців, але решта еміграції, коли не брати на увагу галичан, яких щодо Великої України треба вважати не за емігрантів, а за імігрантів,...не використовує формальних можливостей повороту....загальної амнесії” [176, с. 1, 70].

Отже, політично-репрезентативна діяльність наддніпрянської політичної еміграції була спрямована на декларування своїх незалежницьких позицій щодо майбутнього розвитку Наддніпрянської України, нехтуючи проте її соборністю,

якої прагнули галичани (генеза такої позиції сягала ще у квітневу польсько-українську угоду 1920 р.).

Слід також відзначити досить упереджене ставлення до петлюрівської політеміграції загалом як явища в Західній Україні – до першої половини 1930-х рр. (що відображалося на сторінках місцевої преси, конфліктогенними стали ініціативи політемігранта І. Огієнка з приводу запровадження в Західній Україні єдиного українського правопису). Тоді відносини між місцевим українським суспільством Західної України – з одного боку, та наддніпрянськими політичними емігрантами – з іншого, були напруженими і значною мірою обумовлені негативно. Це відбувалося насамперед у силу історичного „багажу”. Для цього було кілька причин. Головну роль відіграло існування взаємних негативних стереотипів і травм, які виникли після Варшавської угоди С. Петлюри з поляками у квітні 1920 року. Очевидно, що політична співпраця з Польщею вважалося в колах наддніпрянської політичної еміграції припустимою через сумісність українських (наддніпрянських) та польських державних інтересів, які впливали з ключових ідей цієї угоди. Слід відзначити і фактичну відсутність серйозних публічних дискусій в ідейному житті політемігрантської громади. В середовищі військової і цивільної політичної еміграції в Західній Україні не сперечалися щодо таких питань, як полонофільство, державність Наддніпрянської України, бачення минулих історичних подій.

На моє переконання, в основі взаємної неприязні лежало саме це принципове розходження (незгода) між галицько-волинськими і наддніпрянськими (в тому вигляді, як їх розуміли емігранти) інтересами та позиціями щодо можливої Української державності.

Оскільки серед наддніпрянців у Польщі в ставленні до СРСР спостерігалася єдність, то антибільшовицьку орієнтацію цієї еміграції об'єднувала ідея створення незалежної Української держави на території Наддніпрянщини, без будь-якого чужоземного панування. Витоки цього лежали в українській державності 1918 – 1921 рр. Крім того, для переважної більшості політичних емігрантів прийнятним було те, що у майбутньому Західна Україна мала залишитись у складі Польщі,

щоб досягла державності хоча б Наддніпрянська Україна – за допомогою II Речі Посполитої як союзника екзильного уряду УНР. А це суперечило інтересам західноукраїнських політичних верхів та місцевого українства.

Згодом на публічному рівні ставлення до наддніпрянських політемігрантів дещо покращилося, проте не було однозначним в другій половині 1930-х рр. під час т. з. „нормалізації”, про що може свідчити резонансний конфлікт щодо вшанування чи невшанування десятих роковин загибелі С. Петлюри у Східній Галичині. У Східній Галичині через ментальні та інші різниці політемігранти почували себе скоріше гостями, на Волині вони були ближчими до місцевого населення.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІЙНА ТА ПЕРСОНАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАДДНІПРЯНЦІВ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ

3.1. Громадські організації політичних емігрантів у Східній Галичині

Для допомоги наддніпрянським політичним емігрантам у Східній Галичині, залучення їх до громадського життя та адаптації до місцевих умов тогочасна галицька громадська інституція – Український горожанський комітет (УГК) – на початку червня 1921 р. утворила у своєму складі т. з. „Наддніпрянську секцію”, яка мала сприяти емігрантам з Наддніпрянської України. Секція діяла аж до розпуску УГК владою у жовтні цього ж року [283, с. 108]. У секцію запросили відомих УГК українців-наддніпрянців. Допомога емігрантам проводилася систематично. 14 червня 1921 р. голова секції УГК Р. Лащенко видав розпорядження до окружних та місцевих осередків УГК тих місцевостей, де перебували емігранти: утворити за львівським зразком відповідні наддніпрянські секції. У роботі мали взяти участь громадсько активні емігранти [15, арк. 4]. Секції при окружних УГК, за участю самих емігрантів, були утворені в Тернополі, Тереховлі, Снятині, Копичинцях, Зборові, Збаражі, Скалі-Подільській та Гусятині [18, арк. 8]. 27 червня 1921 р. утворена секція при УГК у Снятині. Головою став В. Левицький, секретарем – С. Черняк, членами управи – В. Сімович, Є. Добрчинська, Р. Сімович [16, арк. 96].

Про приблизну кількість наддніпрянських емігрантів у деяких населених пунктах Східної Галичини, їхній склад свідчить лист секції допомоги наддніпрянським емігрантам УГК до виконуючого відділу УГК у Львові від 9 липня 1921 р. Так, у Львові на той момент відомості про себе Українському комітету біженців (УКБ) та Наддніпрянській секції УГК подали 174 особи. Багато емігрантів тоді ще не зголосилися до згаданих структур. За соціальним статусом, серед згаданої кількості було 60% інтелігенції, 25% робітників та 15% селян.

Зазначалося, що емігранти перебували у скрутному матеріальному становищі через безробіття, особливо важко було знайти роботу інтелігенції [15, арк. 11].

14 жовтня 1921 р. в Музичному інституті ім. М. Лисенка на користь допомоги Наддніпрянській секції УГК влаштували концерт галицькими мистецькими товариствами „Боян” і „Бандурист” під директуванням М. Гайворонського [17, арк. 4]. Для отримання допомоги емігрантам у Східній Галичині Наддніпрянська секція УГК 25 липня 1921 р. надіслала відповідні меморіали Генеральному делегату організації Американської християнської молоді (YMCA) в Кракові, представництву американського Червоного хреста (ARC) у Варшаві, які містили інформацію про важке матеріальне та правове становище політемігрантів, їх кількість, соціальний статус. Згадані організації надали посильну допомогу [15, арк. 31].

Протягом червня 1921 р. на розгляд Наддніпрянської секції УГК внесли 32 заяви про видачу допомоги, з яких задовольнили 20. Надійшло 73 заяви про пошук роботи, від підприємств та поодиноких осіб надійшли пропозиції на адресу Наддніпрянської секції УГК про працевлаштування 33 кваліфікованих та 2 некваліфікованих робітників [14, арк. 3].

22 липня 1921 року відбулося пленарне засідання Наддніпрянської секції УГК (секцію склали, с. В. Дорошенко, Л. Білецький, І. Мазепа, М. Таранович, М. Садовський, П. Гомріков, Р. Лащенко – голова секції, экс-голова апеляційного суду УНР; емігрантів Струтинського, Средака, Раковського). Звітувала президія про початкову діяльність секції. Розглянуто меморіал про становище українців-емігрантів. Вирішено матеріально допомогти емігрантам, їхнім родинам, організувати помешкання, надати культурно-освітню та правову допомогу. Також розглянуто ряд організаційних питань діяльності секції, зокрема, щодо налагодження взаємовідносин з іншими громадськими організаціями, які опікувалися емігрантами [14, арк. 7, 28]. У серпні 1921 р. секція УГК матеріально посприяла 16 членам комітету допомоги правникам при Українському правничому товаристві [16, арк. 49].

Як свідчить звернення УГК у Львові до уряду УНР в екзилі у Тарнові, на 27 лютого 1921 р. в Тернополі перебувало 400-500 наддніпрянських біженців [16, арк.96]. Вони проживали у досить важких моральних та матеріальних умовах. Тому місцевим УГК та ініціативною групою тамтешньої наддніпрянської еміграції було утворено Тимчасову допомогову секцію при УГК для опіки над східноукраїнськими емігрантами. До складу цієї секції увійшли відомі в місті громадські діячі: від УГК – д-р Брикович, п. Конрадова, п. Дрогобицький. Також три делегати від ініціативної групи наддніпрянців – В. Поплавський, В. Павловський та емігрант Шкурат – були кооптовані до складу допомогової секції. Згодом до неї були залучені і такі наддніпрянські емігранти, як Є. Тиравський, М. Пележинський, А. Давиденко [16, арк. 111]. Власне, сама діюча допомогова секція наддніпрянським емігрантам при окружному УГК в Тернополі мала таку структуру: 1) Харчовий відділ; 2) Відділ праці (майстерня кустарних виробів, організація артілів); 3) Відділ збільшення засобів (організація комерційних закладів для реалізації власних виробів); 4) Культурно-освітній (книгозбірня-читальня, лекційні курси); 5) Правничий відділ; 6) Санітарно-медичний відділ [16, арк. 101].

Обсяги допомогової діяльності окружного УГК у м. Тернополі відображає статистичний звіт за період з 8 лютого по 8 травня 1921 р. Так, емігрантам було видано 925 безкоштовних обідів на 32 тис. марок польських, видано допомоги речами 37 емігрантам на 13,3 тис. марок польських [16, арк. 106]. За цей же період окружний УГК в Тернополі витратив на допомогу емігрантам 79236 марок польських. Кошти на заходи (Шевченкове свято, Великдень для емігрантів) УГК в Тернополі здобував від УГК у Львові, власної господарської діяльності, а також завдяки пожертвам тернопільської громади [16, арк. 106].

У червні 1921 р. в Тернополі перебувало вже понад 200 емігрантів (лише про 148 із них були детальні відомості), у Копичинцях – 158, а крім них, ще 92 тамтешніх емігранти не подали про себе відомостей, в Снятині – 100, Скалі-Подільській – 200, Гусятині – 150 емігрантів. Як стверджувалось в доповіді секції допомоги емігрантам з Наддніпрянської України УГК, на червень 1921 р. у

Східній Галичині було 1004 політичних емігрантів, які перебували у важкому матеріальному становищі [15, арк. 13].

Окрім матеріальної допомоги, самоорганізовані при галицьких громадських організаціях емігранти потребували і правового захисту, тому вони і відстоювали свої права. 15 липня 1921 р. було оголошено розпорядження МВС Польщі, за яким всі емігранти з Росії та України, які прибули в Польщу після 12 жовтня 1920 р., повинні були протягом двох місяців здобути закордонні паспорти для виїзду до радянських країн. Цим емігрантам заборонялося перебувати в усіх повітах Волині, п'яти прикордонних з Радянською Україною повітах Східної Галичини, воєводських містах – Львів, Тернопіль, Станиславів. Виняток складала особи, яких на батьківщині переслідували за політичні переконання. Це поставило емігрантів у скрутне становище [15, арк. 20].

Наддніпрянська секція УГК вважала, що політичні емігранти в Польщі, згідно з міжнародним правом, мають право азилу, оскільки радянська влада вважала їх політичними злочинцями, частина з них зі зброєю в руках боролася проти большевицької окупації УНР. Це змусило наддніпрянців емігрувати до Польщі [15, арк. 26]. Щоб практично захистити політичних емігрантів від видворення за межі Польщі, Наддніпрянська секція УГК звернулася до президії намісництва у Львові за захистом [15, арк. 19]. У зверненні стверджувалося, що українці-емігранти, які перейшли Збруч та опинилися на території Східної Галичини (зокрема, службовці уряду УНР, що перейшли кордон разом з урядом, який евакуювався на захід), безумовно, залишили рідний край під примусом загрози фізичної розправи над ними – як з ворогами комуністичного ладу [15, арк. 20].

Можна припустити, що негласною причиною такого розпорядження могла бути і спроба польської влади в такий спосіб позбутися посилення українських самостійницьких прагнень в Східній Галичині, які могли б виникнути при співпраці політично активних груп наддніпрянців та галичан, або, принаймні, контролювати чи нейтралізувати цей процес. Захищаючи емігрантів від примусового виселення, Наддніпрянська секція УГК 13 вересня 1921 р. направила

також петицію до воєводства у Львові, де просила дозволити політичним емігрантам і надалі перебувати на території Східної Галичини і навела аргументи на користь свого прохання. Було зазначено, що до секції входять визначні наддніпрянські громадські та урядові діячі, які є емігрантами і були змушені з політичних причин покинути територію УНР. До них належали професор Кам'янець-Подільського університету Л. Білецький та його дружина Н. Білецька, колишній прем'єр-міністр УНР І. Мазепа, экс-голова одного з повітових судів УНР Г. Мінченко, экс-президент апеляційного суду УНР Р. Лащенко (він був головою Наддніпрянської секції УГК) та його дружина М. Лащенко, архітектор В. Сіцинський, колишній повітові комісари УНР Г. Денисенко та М. Таранович з дружиною М. Таранович, урядовець В. Дорошенко з сестрою Н. Дорошенко [16, арк. 66]. У зверненні стверджувалося, що секція УГК виконує відповідальну роботу в справі допомоги (матеріальної, правової, культурної та моральної) наддніпрянським емігрантам не тільки у Львові, а також через аналогічні секції при окружних відділеннях УГК і в усій Східній Галичині [14, арк. 29].

Наддніпрянська секція УГК також декларувала і свої суспільно-політичні позиції. Так, 1 жовтня 1921 р. на адресу президії З'їзду волинського православного духовенства в м. Почаєві надіслала свої вітання. У ньому політичні емігранти висловили свою точку зору на актуальні тоді питання релігійного життя на Україні. В контексті ідеї незалежності України вони вважали необхідним і церковну конфесійну незалежність від будь-яких зовнішніх чинників, яку окреслили так: „автокефалія української церкви народньої, виборність духовенства паствою, служба на рідній народіві українській мові, наближення обряду церковного і культів релігійних до традицій і звичаїв давньої української церкви...” [14, арк. 26].

Отже, участь наддніпрянських політичних емігрантів в діяльності Українського горожанського комітету фактично зводилася до самопомоги шляхом самоорганізації і, за незначним винятком, не мала виразного політичного характеру. Співпраця з галицьким громадянством давала їм можливість

адаптуватися до місцевих умов та обмінюватися своїми політичними та культурними цінностями.

Після багатьох невдалих спроб зорганізуватися наддніпрянська політична еміграція у Східній Галичині 7 червня 1921 р. зібралася в приміщенні львівського товариства „Воля”. На збори, що проходили під гаслом „установчих загальних зборів біженців із Великої України”, з’явилося 72 емігранти й по кілька запрошених від Українського горожанського комітету у Львові (установа, що утворилася 1920 р. у Львові для матеріальної, моральної та правничої допомоги місцевому населенню, котре потерпіло під час I світової війни) та від Єврейського комітету біженців з України. Збори утворили Тимчасовий комітет біженців у Львові (в документах зустрічається і назва – Український комітет біженців”), що мав виробити статут Комітету, провести реєстрацію політичних біженців у Львові, відшукати засоби для поліпшення їх матеріального становища, встановити контакти з Українським горожанським комітетом і поклагодити інші справи. До Комітету було обрано наддніпрянців-емігрантів, – М. Варчука (голова), Л. Янушевича, С. Вовнянського, О. Соловйова, Я. Ворону, У. Бабич і Г. Симбірську [178, с. 116].

Як свідчить протокол засідання Комітету від 12 червня 1921 р., серед галицького громадянства були і такі, хто вороже ставився до організованого громадського життя наддніпрянської еміграції. Доповідалося про випад місцевої преси проти Комітету: статті в „Українському вістнику” (ч. 113 за 1921 р., газета УНТП, виходила замість „Діла”). Комітет прийняв запропоновану С. Вовнянським резолюцію, де зазначалась незалежна громадянська позиція наддніпрянських політичних біженців: „Комітет... оголошує, що його прапором є самостійність біженців в меті самопомоги... Комітет... з цього шляху не зійде і не дозволить затягнути себе в bagno політично-громадської сварки, аби бути зняряддям в руках якої небудь групи тутешнього населення” [34, арк. 6-7].

Далі Комітет увагу приділяв пошукам праці для безробітних емігрантів і поліпшенню їх фінансового становища. Комітет клопотався перед владою про легалізацію емігрантів у Львові й про здобуття перепусток для їх виїзду в різні

місцевості Східної Галичини й за кордон для навчання, пошуку роботи. Матеріальну підтримку надавала наддніпрянська секція в УГК [178, с. 117].

Як зазначав один з керівників філії Товариства допомоги емігрантам з України у Львові Ю. Магалецький, праця Тимчасового комітету ускладнювалася ще й тим, що поміж емігрантами, особливо тими, що були скупчені в „Юрських бараках”, існували незгоди, які впливали з „ріжниць національних характерів, світоглядів, звичаїв і участі в минулих подіях, а найбільше з безвиглядного сучасного стану. Відіграла тут немаловажну роль й провокація – як з боку білих, так і червоних. Галицьке громадянство, з болючими ранами після щойно пережитих гірких подій, поставилося до спроби організації біженців з недовір’ям, а то й отверто вороже”. З його слів тоді лише одна місцева газета „Вперед” (орган місцевої Української соціал-демократичної партії) певний час підтримувала організацію наддніпрянських політичних емігрантів [178, с. 117].

Разом з тим, 1 липня 1921 р. Тимчасовий комітет провів реєстрацію наддніпрянських біженців у Львові, а 3 липня на Загальних Зборах еміграції виникло питання про створення об’єднаної організації для всіх біженців у Польщі. Реалізувати це доручили новообраному Комітетові. Тоді було прийнято статут товариства під назвою Український біженецький комітет у Львові та його околицях”. Від 3 липня 1921 р. Біженецький комітет м. Львова функціонував вже не як тимчасова, а постійна організація зі статутом [178, с. 118].

17 вересня 1921 р. Український біженецький комітет подав до Львівського воєводства прохання затвердити статут, при чому назву було змінено на Українське товариство допомоги емігрантам з України у Львові. 17 листопада 1922 р. дирекція поліції у Львові повідомила Комітет про його легалізацію й затвердження статуту. Відтоді й почало існувати у Львові Українське товариство допомоги емігрантам з України. З самого початку Товариство визнавало лінію УЦК в Польщі – в 1922 р. Товариство звернулося до Комітету з проханням взяти над ним протекцію та фінансово допомогати. До Товариства приєдналися деякі діячі еміграційної секції забороненого УГК, згодом тут зосередилася українська еміграція, яка перебувала в львівському районі, та значне число галицьких

українців. Вони підтримували емігрантів незалежно від їх політичних переконань, головним критерієм було визнання ідеї відродження Української держави [300, с. 426, 428].

Статут Українського товариства допомоги емігрантам з України у Варшаві, який був зареєстрований у Міністерстві внутрішніх справ Польщі 9 серпня 1921 р., голова УКБ Л. Янушевич та заступник М. Варчук взяли його за основу Статуту львівської філії Товариства, про що свідчать їхні особисті підписи та печатка Львівської філії Товариства допомоги збігцям з України та їх родинам. Метою товариства було надання моральної, матеріальної та санітарної допомоги, так само як і надання правової допомоги емігрантам з України та їх родинам; закладення і утримання різноманітних інституцій та закладів для виконання поставлених цілей; захист інтересів емігрантів з України перед урядом Польщі та різними польськими інституціями та суспільними інституціями держави [28, арк. 1].

На 28 вересня 1921 р. правління Львівської філії Товариства допомоги збігцям з України було таким: І. Волосевич – голова, Л. Янушевич – заступник, С. Вовнянський – скарбник, Ф. Сидоренко – секретар [16, арк. 69].

Для економічної самопомоги емігрантам на початку 1922 р. заснували швейну майстерню – під керівництвом Г. Одайника, й кравецьку майстерню – під керівництвом О. Цариківни, яку, однак, через брак робітниць-емігранток закрили. Із тієї ж причини ліквідували і швейну майстерню. В 1922 р. член організації Мартинюк зробив невдалу спробу заснувати робітничу артіль. В кінці 1922 р. емігранти заснували споживчий й театральний (під керівництвом М. Орла-Степанюка) кооперативи, що проіснували рік. Вживалися й інші заходи щодо подолання безробіття серед емігрантів та задоволення їхніх матеріальних та духовних потреб. Заснували рекламне підприємницьке товариство „Мотор”. Під керівництвом наддніпрянця д-ра І. Липи у Винниках, під Львовом, було відкрито амбулаторію для хворих емігрантів. Допомога Товариства не обмежувалася лише львівським емігрантським осередком, допомагали і студентам-українцям у

Східній Галичині та за кордоном (Господарська академія в Подебрадах) [178, с. 118 – 120].

Кошти на благодійну діяльність Товариства збирали: танцювальні вечори митця В. Аврааменка, виступи хору наддніпрянця Д. Котка, колективу „Сурми” під управлінням І. Охримовича, виступи професора Львівського музичного інституту О. Москвичева, артистів Гребінецької, Бесарабової, І. Туркевичівної, Г. Левицької-Крушельницької. Крім УГК, на допомогу Товариству приходили також інші галицькі організації – Комітет голодної України, Добродійний комітет українських інституцій, а також ряд відомих галицьких громадських діячів: мит. А. Шептицький, д-р С. Федак, український католицький прелат о. В. Лициняк, В. Бачинський, О. Барвінський, д-р Л. Ганкевич тощо [178, с. 120].

Товариство досить плідно співпрацювало з іншими галицькими господарськими установами, які в міру можливості матеріально підтримували наддніпрянських емігрантів у міжвоєнний період. Так, наприклад, в кінці травня 1935 р. Товариство отримало пожертву в розмірі 10 злотих з прибутків дирекції Повітового союзу кооператив у Городенці. Як зазначала управа Товариства, „в жертві цій Т-во вбачає вияв братніх відносин до нас галицької суспільності...” [32, арк. 8]. Товариство сприяло в здобутті освіти дітьми емігрантів [32, арк. 1, 25 – 32]. Залучили Дирекцію окружного союзу кооператив у Збаражі, яке в листопаді 1935 р. надало 30 злотих на фінансування двох стипендіатів [32, арк. 35].

Відомі також факти, пов'язані зі здійсненням культурної діяльності організаціями наддніпрянських політичних емігрантів та їх окремими представниками. Так, наприклад, управа львівської філії Союзу українок-емігранток в Польщі 4 жовтня 1935 р. спільно з Товариством провели урочисту академію в Музичному інституті ім. М. Лисенка на честь відомої артистки М. Заньковецької [31, арк. 4]. Товариство високо оцінило у культурному житті Західної України роль Національного музею у Львові та його засновника митрополита А. Шептицького. З нагоди тридцятиріччя закладу у жовтні 1935 р. ця емігрантська організація, зокрема, відзначила його культурну діяльність як

таку, що „тісно зв'язала себе в останніх часах з культурними народами світу стараннями своїх духовних провідників” [31, арк. 6].

Про значний обсяг благодійної діяльності Товариства в 1925 р. свідчить той факт, що тоді до нього звернулося 2024 особи, а із суми видатків Товариства у розмірі 9214,06 злотих, витрати на допомогу потребуючим становили 2595,82 злотих (28,17% від загальної суми витрат), яку надали 110 особам [39, арк. 3]. Оборот Товариства у 1925 р. – 12792,07 злотих, та, враховуючи боргові зобов'язання Товариства, його фактичний чистий прибуток склав 427,67 злотих. В 1925 р. спостерігається значне зростання кількості членів організації. Так, якщо станом на 01.01.1925 р. їх була 61 особа, то за 1925 р. їх чисельність збільшилась на 197 осіб, з'явилося і 8 почесних членів, а вибуло лише 4. Емігрантами в 1925 р. у Товаристві була 91 особа, неемігрантами – 163. Протягом 1926 р. Товариство чисельно зросло. На 01.01.1926 р. воно становило 226 осіб, було 8 почесних членів Товариства, за 1926 р. прибуло 134 нових члени, вибуло 5. За підсумками 1926 р. в Товаристві – 79 емігрантів та 167 неемігрантів. До бібліотеки Товариства пожертвували 158 книжок, 17 газет, 23 журнали. Також придбали книжок на суму 11,4 злотих. Сто шістдесят сім членів Товариства скористалося в 1925 році його бібліотекою – їм видали 594 книги; читальня Товариства становила 1159 книг, її послугами в 1925 р. скористалися 1054 осіб. Товариство складало та гуртувало навколо себе досить освічених та громадсько-активних людей [29, арк. 5].

В 1926 р. матеріальне становище Товариства дещо погіршилось. У цей період зовсім відсутні добровільні пожертвування за театральні білети, що може свідчити про незначну культурну діяльність Товариства. Певне погіршення матеріального становища організації на тлі такого ж погіршення економічної ситуації в тогочасній Польщі, витрати на публікацію журналу „Дніпро”, зростаючі витрати на адміністрування організації призвели до зменшення майже на половину обсягів благодійної діяльності. У 1926 р. прибутки Товариства становили 9152,68 злотих (94,8% від рівня 1925 року). Було видано допомог лише 86 особам на суму 1340,65 злотих (51,6% від рівня 1925 р.). Наддніпрянські політичні емігранти у Східній Галичині знаходили в цей період певну підтримку

серед місцевого населення з активною громадянською позицією (як матеріальну – у вигляді благодійних пожертвувань, так і моральну – адже, вступаючи в організацію, галичани певним чином розділяли ті цінності, що їх сповідували емігранти). У 1926 р. до Товариства звернулося загалом 1352 особи, в 1925 р. – 2024 [30, арк. 8].

Товариство проводило видавничу діяльність. Так, в 1922 р. з ініціативи члена Товариства В. Завадського емігрантська організація розпочала видання свого календаря-альманаха „Дніпро”, який, за винятком 1925 р., друкувався до 1939 р., і в цьому році був підготовлений номер журналу на 1940 р. Над назвою видання публікувалася декларація: „Цілий дохід на добродійні цілі” [260, с. 184 – 185]. Перший щорічник календаря вийшов за редакцією Л. Білецького й В. Завадського (1923), в подальшому альманах виходив під редакцією В. Дорошенка (1924 – 1939). Серед співробітників „Дніпра” були такі визначні постаті, як Д. Донцов, Д. Дорошенко, А. Жук, Ю. Липа, О. Лотоцький, І. Мазепа та ін. Крім белетристики, авторами якої були головним чином емігранти, в „Дніпрі” публікувалося чимало мемуарів з періоду національно-визвольної революції 1917 – 1921-х рр. та аналітичної публіцистики про неї [178, с. 118], [314, с. 536].

Наддніпрянські політичні емігранти, які проживали на території Східної Галичини і гуртувалися в Товаристві, мали три головні гасла своєї діяльності: „служіння найвищим ідеалам української нації, боротьба за рідну державність, за вільну й незалежну Україну” [228, с. 3]. Крім того, це було єдиним критерієм допомоги й іншим емігрантам, незважаючи на їхні політичні переконання [260, с. 54]. У своєму друкованому органі, журналі-альманасі „Дніпро”, вони декларували таку позицію: „На наших очах твориться українська державність. Твориться і буде створена і буде осягнена. До тих суперечностей, що їх висунула на денний порядок сучасна стадія розвитку нашої боротьби, належить конфлікт, що існує зараз в ідеології тієї боротьби між гаслами: соборність і державність... Аксиомою для нас є той факт, що сучасна ситуація є наслідком недорозвитку процесу нашої визвольної боротьби. Держимось того переконання, що основою, тим ґрунтом, що на ньому зростають і складаються гасла національно-державної боротьби... є і

мусять бути інтереси нації, забезпечення можливості її існування і розвитку” [229, с. 3]. Завуальованим аргументом на користь підтримки передусім ідеї державності цією західноукраїнською політемігрантською організацією можна вважати наведені ж ними історичні прецеденти: „На протязі історії ХІХ віку ми маємо приклад, коли Італія добилась свого національного визволення, ставши на шлях певних компромісів з ідеєю соборности. На наших очах визвольна боротьба Ірляндії привела до хатньої боротьби, до озброєного конфлікту в лоні самої пригніченої нації, в наслідок того, що нація не знайшла спільного відношення до гасла державности” [229, с. 4]. Стверджувалось: „...Мусить бути винайдена єдина спільна лінія для обох таборів, яко організованих груп. Бо обом групам світить один ідеал – ідеал Соборної Самостійної України” [229, с. 5].

Методом досягнення своєї мети еміграція в Східній Галичині бачила т. з. „єдиний фронт” та об’єднання навколо центру УНР в екзилі: „...Негувати значіння існування й діяльності уряду УНР на еміграції (як рівнож і взагалі нашої еміграції) для України – не можна. Суть..., очевидно, зведеться до одного – потреби якогось порозуміння всієї еміграції для сотворення одноцільного національного фронту. Треба шукати порозуміння з центром...” [252, с. 46].

Факти свідчать, що Товариство було і лояльним до влади. З ініціативи львівського відділу УЦК „яко інституції політично-репрезентативної” ще 19 травня 1935 р. в одній з львівських православних церков відслужили панахиду за Й. Пілсудським. Філія УЦК з огляду, як стверджувалося, на свій критичний матеріальний стан просила Товариство допомогти матеріально покрити витрати на акцію. Керівництво Товариства на запрошенні взяти участь у панахиді написало: „Постановлено на засіданні Управи 20/V. 35 асигнувати 10 зол. на покриття видатків, зв’язаних із панахидою” [32, арк. 7].

Дбаючи не тільки про задоволення матеріальних потреб емігрантів, Товариство влаштовувало і заходи з приводу історичних подій української нації, вшановувало пам’ять видатних українських діячів у формі зборів, панахид, святкових академій, побудови надгробків (у роковини Української державності, панахида по Головному Отаману С. Петлюрі, академія на честь П. Холодного).

Після ліквідації польською владою у 1923 р. Українського горожанського комітету – впливової загальногалицької громадської організації, яка мала у своєму складі т. з. Наддніпрянську секцію, Товариство існувало на власні сили, але завжди знаходило засоби для цього. Час від часу влаштовувалися театральні вистави й концерти (під керівництвом члена управи Товариства А. Петренка), збиралися кошти, речі й продукти, для читання лекцій запрошувалися визначні вчені та політичні діячі, як д-р Д. Донцов, проф. І. Огієнко [178, с. 118 – 120]. І. Огієнко, який два роки жив у Львові, був головою Товариства, надавав йому гроші для допомоги дітям емігрантів [150, с. 16].

Як свідчить кореспонденція Д. Донцова з кінця травня 1926 р., він свого часу також брав активну участь у діяльності Товариства. Так, 26 травня 1926 р. він взяв участь у надзвичайному засіданні цього Товариства з приводу вбивства С. Петлюри, яке прийняло рішення надіслати співчуття з політичним змістом вдові С. Петлюри, редакції часопису „Тризуб”. Прикметним є тодішнє ставлення Д. Донцова до постаті С. Петлюри та т. з. петлюрівців, які, на його переконання, „переважно не репрезентували Україну за кордоном, а її компромітували (я маю на увазі офіційних осіб), галичане, як бо бачите з „Діла”, на загал поставились лояльно” [59, арк. 52].

Свого часу Д. Донцов був і прихильником розширення діяльності Товариства допомоги емігрантам з України у Східній Галичині, вважаючи його діяльність прозорою, на відміну від філій УЦК [59, арк. 62, 66]. Можливо, певний конфлікт між Товариством та Д. Донцовим, однак, призвів до виходу цього діяча із Товариства. Так, у листі від 19 вересня 1931 р. до Є. Маланюка Д. Донцов, закидаючи В. Дорошенку латентну проросійську орієнтацію, одночасно заявив: „Щасливий, що від цієї кампанії відкараскався, а ні в Дніпрі не пишу, ані в Т-ві емігрантів не є” [59, арк. 116].

Загалом, українська еміграція в Львові не тільки організувала матеріальну допомогу. Не забувала вона і про українську історію: так, наприклад, 22 травня 1927 р. відбулися дві панахиди, які вшановували всіх загиблих солдатів Української армії. В греко-католицькій церкві богослужіння відслужив єпископ

Базюк разом з прелатом Куницьким; караул честі виконували пластуни. Цього ж дня в православній церкві по вул. Францишканській чернець Почаївської лаври о. Борис відправив богослужіння на українській мові, співав хор Романа Купчинського [300, с. 428].

Товариство допомоги емігрантам з України у Львові, незважаючи на відомі історичні обставини, користувалось певним моральним та матеріальним кредитом довіри галицького суспільства. Так, почесним членом Товариства був Ю. Романчук, колишній віце-президент парламенту Австро-Угорщини, дійсним членом був М. Галущинський – голова товариства „Просвіта”, колишній директор гімназії в Рогатині, перший командант УСС, сенатор польського парламенту [131, с. 93]. Відомі галицькі громадські діячі – мит. А. Шептицький, д-р С. Федак, український католицький прелат о. В. Лициняк, В. Бачинський, О. Барвінський, д-р Л. Ганкевич, теж були почесними членами Товариства.

В травні 1931 р. відбулися загальні збори Товариства, які з нагоди десятиліття його існування прийняли резолюцію про оголошення „прилюдної подяки галицькому громадянству за матеріальну й моральну допомогу громадській організації наддніпрянців протягом цілого десятиліття” [178, с. 120].

Проте ще на початку грудня 1930 р. в житті Товариства допомоги емігрантам з України у Львові сталася надзвичайна подія, яка дуже вразила його членів: невідомі злодії викрали з приміщення Товариства майже всі його звіти, документи й діловодство [178, с. 120].

Щодо персоналій наддніпрянських політемігрантів, які брали участь в керівництві Товариством, то протягом 1921 – 1929 рр. його очолювали: М. Варчук (7.06. – 10.07.1921 р), Л. Янушевич (10.07. – 06.09.1921 р., потім з 3.11. до 14.11.1921 р.), Волосевич (6.09. – 3.11.1921 р.), Г. Деркач (14.11.1921 – 18.04.1922 р.), проф. Л. Білецький (18.04.1922 – 26.03.1923 р.), В. Дорошенко (4.05.1923 – 25.03.1925 р.), проф. І. Огієнко (25.03.1925 – до травня 1926 р., був обраний почесним головою Товариства), П. Холодний (від травня 1926 до 20.03.1929 р.), Ю. Магалевський (20.03.1929 – 1935), згодом знову В. Дорошенко. До найактивніших заступників голови цієї організації належали дружина Д. Донцова

– М. Донцова (1926 – 1929 рр.) та заступник голови і скарбник А. Петренко (одночасно він був також активним членом товариства „Просвіта”) (1926 – 1929 рр.). Як скарбник організації проявив себе емігрант К. Трохименко, як діяльні секретарі – Ф. Сидоренко (1921 р.), Г. Деркач (1922 – 1923 р.). Активним громадським діячем був постійний член ревізійної комісії, меценат колишній член Центральної Ради М. Корчинський. В 1931 р. управа Товариства складалася з таких осіб: Ю. Магалецький – голова; В. Дорошенко і А. Петренко – заступники голови (останній був також скарбником організації); Ф. Дудко – секретар: члени управи – О. Москвичів, А. Убізький, С. Литвиненко, Ф. Сидоренко, Д. Отченаш [178, с. 121].

З початком Другої світової війни діяльність Товариства допомоги емігрантам з України у Львові була припинена [323, с. 3415].

У цілому, Товариство допомоги емігрантам з України у Львові в міжвоєнний період ХХ століття проводило значну допомогово-благодійну, культурно-освітню роботу серед наддніпрянської політеміграції у Східній Галичині – порівняно з іншими емігрантськими структурами, і було чи не найдіяльнішим. Воно співпрацювало із рядом місцевих громадських організацій і користувалося певним рівнем морального кредиту місцевої громади. Крім того, діяльність цієї емігрантської організації опосередковано мала певне політичне забарвлення, адже Товариство вочевидь прихильно ставилось до ідеї єдиного національного фронту та обґрунтування і поглиблення української державної ідеології, підтримувало позицію державного центру УНР в екзилі, пропагувало її через видавничу діяльність (календар-альманах „Дніпро”).

Загалом, проведення благодійної та культурницької діяльності Товариством допомоги емігрантам з України та його співпраця з організаціями громадянського суспільства і підприємницькими структурами галичан все-таки сприятливо впливало на процес консолідації українства, принаймні, на місцевому рівні.

В першій половині 1930 р. виникло Товариство українських емігрантів. Його головою став професор Ю. Магалецький, тодішній голова Товариства допомоги емігрантам з України. У другій половині тридцятих років товариство змінило

назву на Клуб українських емігрантів (КУЕ) і перебувало по вул. Руській, 3 у Львові. На початковому етапі існування КУЕ був близький до Товариства допомоги емігрантам з України у Львові. Тісно співпрацював з іншими львівськими еміграційними організаціями – відділом УЦК, а також відділом Союзу українок-емігранток. У травні 1930 р. силами Товариства українських емігрантів у власному приміщенні проведено захід, присвячений роковинам смерті С. Петлюри [300, с. 433 – 434].

Організацію створили 29 березня (інше число – 15 квітня) 1935 р. Щодо кількісного складу організації, то, скажімо, станом на 6 лютого 1937 р. в ній нараховувалося 27 членів, зокрема, О. Кузьмінський, О. Доценко, М. Гикавий, С. Литвиненко, М. Корчинський, А. Жук [40, арк. 1]. 29 квітня 1936 р. КУЕ запросив представників УНДО взяти 3 травня 1936 р. участь у Комітеті з вшанування річниці загибелі С. Петлюри [4, арк. 26].

14 червня 1936 р. КУЕ взяв участь в загальних зборах політичної еміграції у Львові, які, зокрема, відмовили членам Товариства допомоги емігрантам з України захищати будь-які інтереси наддніпрянської політичної еміграції в краї [37, арк. 12]. 8 листопада 1936 р. КУЕ взяв участь у зборах політичної еміграції, які закликали членів Товариства допомоги емігрантам з України, котрі не підтримують позицію їх організації, що не хоче вшановувати пам'ять С. Петлюри, вийти з її складу [41, арк. 1].

Можна стверджувати про існування певної групи внутрішньої опозиції в КУЕ у зазначений період. Про це свідчить протокол наради деяких членів Старшини КУЕ – М. Тарановича, А. Жука, Д. Гонти, А. Петренка, та їх лист голові КУЕ О. Доценку, якого звинувачували в одноосібно керуванні діяльністю КУЕ та у зловживанні посадою. Стверджувалося, що від останнього засідання Старшини клубу, яке відбулося в другій половині червня 1936 р., минуло більше чотирьох місяців, а голова КУЕ не вважав за потрібне скликати засідання Старшини організації і взагалі не робив жодних кроків для нормального функціонування цього товариства [37, арк. 1].

Члени опозиційної до О. Доценка групи в КУЕ вважали, що проведені раніше збори політичної еміграції інспірували певні деструктивні елементи, які скористались непоінформованістю і незорієнтованістю учасників зборів у справах. А одна з постанов зборів про відмову членам управи Товариства допомоги „заступати дебто не було і яких би то не було інтересів політичної еміграції”, на думку опозиції – абсурдна, бо забороняє таким членам в правах та обов'язках, виконувати які вони зобов'язані згідно із статутами організацій, членами яких вони є. Збори ставили під сумнів перебування О. Доценка на посаді голови КУЕ, його професійність в громадській роботі.

Крім того, згадана група членів зі складу Старшини КУЕ засудила самовладні, авторитарні методи управління організацією, нагадуючи О. Доценкові, що він є тільки виконуючою особою управляючого органу і може робити тільки те, що ухвалить цей орган – тобто Старшина КУЕ. Таке незадоволення діяльністю О. Доценка було перманентним, адже відомо: ще 3 серпня 1936 р. у Львові відбулася нарада членів Старшини КУЕ, на якій були присутні М. Таранович, А. Петренко, М. Матюшенко, А. Жук, Д. Гонта, д-р В. Сімович, який був представником Товариства „Просвіта”. Тоді йшлося про одноосібне непрозоре керівництво КУЕ його головою полковником О. Доценком, нераціональність у веденні господарської діяльності КУЕ, можливу санацію господарської діяльності Товариства [37, арк. 8].

Члени опозиції заявили про формальний вихід зі складу Старшини КУЕ, вважаючи, що за таких перешкод в управлінні КУЕ, які створив О. Доценко, виконання ними їх спеціальних функцій є недоцільним, а вони особисто не несуть відповідальності за діяльність КУЕ за період від останнього засідання Старшини КУЕ в червні 1936 до 3 листопада 1936 р., коли ця опозиційна група склала письмову заяву до О. Доценка [37, арк. 2].

Стаття під назвою „Идилля в емігрантській кольонії у Львові” в газеті „Діло” від 11 лютого 1937 р. певним чином відобразила характер та зміст сприйняття галицьким громадянством наддніпрянської політичної еміграції у Східній

Галичині, фаворизуючи при цьому довоєнне, старше, та засуджуючи післявоєнне, молодше покоління наддніпрянської політеміграції.

Часопис дав свою оцінку відносинам, які склалися в одній з груп наддніпрянської політеміграції у Львові. Галичани вважали таку ситуацію шкідливою для цілого українського громадянства і заявили, що вже давно мали різноманітні відомості про відносини в емігрантському середовищі, однак стримувались від порушення цієї справи на сторінках преси з двох причин: щоб не втручатися у внутрішні справи місцевих емігрантських організацій; по-друге, „...чекали, поки дехто спам’ятається, зречеться диктаторських амбіцій, набере більше такту й перестане грати небезпечну гру – вічно одних висувати проти других, тільки зі зміною персонажів” [152, с. 7].

Така ситуація, пов’язана з КУЕ, набула форми публічного скандалу. „Діло” зазначало, що „кинено прилюдно тавро на діячів, які від довгих літ працюють в наших галицьких... установах, які в тих установах займають поважні становища, які ввійшли в місцеві галицькі товариські гуртки, які втішались загальною пошаною краєвого українського громадянства”. А тому становище із „внутрішньої справи” однієї з емігрантських громадських організацій переросло на справу всього організованого галицького українства. Адже серед виключених з КУЕ виявився член іншої емігрантської громадської організації у Львові. Так, А. Петренко був тоді також головою Товариства допомоги емігрантам, яке „користується моральним і матеріальним кредитом у галицького громадянства”. Тобто склалася ситуація, коли з чотирьох громадських емігрантських організацій, які тоді були у Львові, 4-х членів управи однієї з організацій – КУЕ її збори виключають 3-ох інших членів управи, ще й членів-засновників організації (четвертий виключений був лише рядовим членом) [152, с. 7].

Така конфронтація, напружена атмосфера в середовищі однієї з груп наддніпрянської політичної еміграції була надзвичайно згубною для неї самої та могла б відштовхнути від неї тих представників галицького громадянства, які хотіли б мати з нею справу. Це питання мало під собою і ширше підґрунття, а саме несприйняття частиною галицького громадянства т. з. незалежницької

позиції Державного центру при уряді УНР, з яким підтримував тісні контакти О. Доценко і яка полягала у відсутності з боку уряду УНР претензій на Східну Галичину та співпрацю з Польщею у досягненні незалежності України [152, с. 7].

Незважаючи на конфлікти в середовищі КУЕ як громадської організації, вона мала певні програмні ідейні засади діяльності, яких дотримувалась ця структура та її члени. „Програма побудови самостійної Української держави”, складена українською політичною еміграцією у Польщі, датується архівістами приблизно 1936 р. За основу даної програми, очевидно, було взято виступ голови Державного центру УНР в екзилі А. Лівницького, який той виголосив в одному з еміграційних осередків на півдні Європи в грудні 1936 р. (згодом опублікований в „Тризубі” 13 грудня 1936 р., а також у „Волинському слові” 1 січня 1937 р.) [137, с. 8].

У програмі констатовалося існування різних точок зору в середовищі тогочасної наддніпрянської політичної еміграції щодо змісту ідеології державного центру УНР в екзилі. Зазначалося, зокрема: „Велика частина патріотичного громадянства нашого вважає конечним негайно й „виразно виявити зміст сучасної УНР”. Інші, що дбають про найширше об’єднання українських патріотів навколо традиційних прапорів – з єдиною для всіх метою визволення України, до такого виразного виявлення ставляться або байдуже, або навіть з резервою. Вважають, що перед тим єдиним великим завданням повинні відійти на плян далекий всі найліпші рецепти „державного будівництва”. Колись де-кого з українських провідників обвинувачували в тому, ніби вони бажали собі лише України соціалістичної: коли, мовляв, не соціалістична, непотрібна зовсім Україна”. Стверджувалося про зростання самостійницьких настроїв серед еміграції і навіть частини українських комуністів: „Тепер обставини змінилися кардинально: українці підуть на смерть, за самостійну Українську Державу, незалежно від того, який політичний устрій та держава матиме” [35, арк. 1].

Політемігранти, автори програми, були переконані в тому, що при виробленні проекту політичного устрою майбутньої України слід органічно врахувати ту глибоку, як вони собі бездоказово припускали, еволюцію, яку

„перейшла українська нація під нечуваним ярмом сучасної Москви”. Лише такий проект, на їхню думку, міг бути санкціонований проводом Української Народної Республіки як держави, „абстрагованої від території і народу”. Більше того, у програмі заявлялося про консолідуючий характер державного центру УНР, який проявлявся в тому, що „уенерівці, від правих до лівих, до чесної опозиції включно, вважають наш центр своїм легальним урядом, а себе вважають громадянами УНР та борцями за її визволення” [35, арк. 1].

Хоча емігранти визнавали факти критики уряду УНР, як і те, що „не всі маніфестують своє єднання навколо нашого Проводу”. Такий стан речей, на думку політемігрантів, шкодив би активній ролі державного центру УНР у вирішенні майбутньої долі України, що „має права й обов’язки репрезентувати визвольну боротьбу українського народу”. Наддніпрянська політеміграція була переконана в тому, що її провідна організація – державний центр УНР в екзилі, мусить „бути суб’єктом права, з яким уже пертрактують, а напередодні подій пертрактуватиме увесь світ, як з чинником рівнорядним” [35, арк. 1].

Після обґрунтування ролі проводу УНР на вигнанні наддніпрянські політемігранти спробували окреслити політичний устрій майбутньої України. Стверджувалося, що Україна буде „незалежною державою українського народу, в кожному разі не реакційною, бо до того не дозволить соціальний склад ніким незломної Української нації. Не буде також монархією, бо нема в українському народі традицій ані династичних, ані монархічних. Не буде Україна й республікою великопанською, бо нашу аристократію та велику буржуазію забрали нам наші сусіди” [35, арк. 2].

Однак в „Програмі побудови самостійної Української держави” не окреслено чіткого, реалістичного тодішнім українським умовам політичного устрою майбутньої держави та шляхів його досягнення. Більше того, абсурдним видається опосередковане заперечення визначальної ролі політичної еліти в процесі державотворення та покладання її на селянство як суспільну верству. У Програмі про це, зокрема, сказано так: „Селянство українське... не допустить більше експериментів над собою. Досвідчена в тяжкій боротьбі проти новітньої

московської диктатури, селянська нація наша визволить Україну не для того, щоб шукати собі нових опікунів, чи східних, чи західних... Вирве Україну з пекельних обіймів розхитаної Москви, вирве національне село з під влади „інтернаціонального” міста” [35, арк. 3].

Але програма все ж таки залишала за українськими партіями та політичними угрупованнями право виробляти в своїх програмах проекти державного будівництва, ідеологічно конкуруючи між собою перед „громадянством українським” та „вивчаючи старий та найновіший досвід Західної Європи”. Крім того, політемігранти заявляли про те, що уряд УНР в екзилі налаштований плюралістично в плані проектів політичного устрою майбутньої Української держави та „накидати українському народові нічого не буде”. Стверджувалося, що „буде той режим і така конституція, яких собі волітиме вільна, могутня, досвідчена тяжкими стражданнями та лицарською боротьбою суверенна нація українська” [35, арк. 3].

Тож не виключено, що зазначені політемігранти також представляли інтереси екзильного уряду у Східній Галичині, входячи в окреслений період у контакт з місцевими політсилами. Адже відомо, що ставлення політичних угруповань Східної Галичини, насамперед УНДО, до державного центру УНР зазнало еволюції: від негування (заперечення) через Варшавський договір до своєрідного толерування і навіть співпраці в політично-громадських акціях (підготовка ВНК) [316, с.3467].

Отже, КУЕ було однією з громадських інституцій наддніпрянської політеміграції у Східній Галичині міжвоєнного періоду. Існування документа з декларацією певних ідейних засад в КУЕ було доказом того, що певна частина групи наддніпрянських політичних емігрантів, які гуртувалися в рамках цього товариства, в контексті поглиблення української державницької ідеології на еміграції, могла розділяти цю незалежницьку, радикально-демократичну програму (адже відомо, що більшість членів еміграційного уряду УНР склали колишні соціалісти-федералісти – члени Української радикально-демократичної партії), підтримувати дії т. з. державного центру уряду УНР в екзилі. Разом з тим,

як свідчать факти, конфліктні ситуації в КУЕ, очевидно, негативно впливали на діяльність цього об'єднання, що робило його вплив серед інших громадських емігрантських організацій у Східній Галичині та загалом на місцеве громадське життя – мінімальним.

Однією із провідних громадських інституцій наддніпрянських політичних емігрантів в Польщі у 1920 – 1930-х рр. був Український центральний комітет (УЦК). Він був і громадською базою уряду УНР в екзилі, з яким організація тісно співпрацювала [324, с. 3446]. Товариство УЦК та його відділи, згідно зі статутом, складалося з дійсних членів, а також членів-співпрацівників, які реєструвалися у відділах УЦК, сплачували щомісячно (1/2 злотого) членських внесків, користувалися юридичною та матеріальною опікою організації [21, арк. 37]. У 1933 р. УЦК нараховував майже 3 тис. дійсних членів а також 1,5 тис. співпрацівників. Разом з членами-співпрацівниками кількість політемігрантів, яка гуртувалася навколо організацій УЦК, складала майже 11 тис. осіб [21, арк. 78, 79].

В опрацьованому на I з'їзді української політеміграції (1923 р.) тимчасовому Статуті визначили спосіб заснування периферійних відділів УЦК. Керівників цих відділів і їх заступників мали обирати загальні збори місцевої емігрантської колонії, після чого їх затверджувало головне правління УЦК. Для центрів, де вже існувала філія Товариства допомоги емігрантам з України, була можливість перейменувати її на відділ і затвердити керівника на посаду голови. У випадку, коли в даній місцевості існували вже обидві організації, – керівник Товариства допомоги повинен був входити до правління відділу УЦК. На 1-2 воєводства призначали (особливо під час реєстрації в 1924 р.) головних уповноважених. Для малих еміграційних груп, де було менше 10 членів, необхідних для утворення відділу, призначали представників [21, арк. 33]. Представники та уповноважені затверджувались через МВС Польщі. Вони разом з головами відділів були офіційними представниками української емігрантської громади перед владою, здійснювали юридичну та матеріальну опіку над емігрантами. Згодом діяльність

уповноважених, відділів УЦК регулювалося §§53 – 73 Статуту УЦК від 1928 р. [300, с. 112, 668 – 670].

Керівництво УЦК в Польщі свого часу також наголошувало, що перед кожним емігрантом постало питання про ставлення до польського народу та польської держави. В цьому на еміграцію може впливати те, як ставиться до Польщі місцеве українське населення. Це ставлення, на Волині і особливо у Східній Галичині, є часто негативне з огляду на відсутність задоволення польською державою національних потреб місцевих українців, котрі „живуть виключно місцевими інтересами і всею своєю психікою гостро відчують невизнання за ними права на вільний розвиток національної культури” [95, с. 6 – 8].

Центральна управа УЦК сформулювала певний імператив до своїх прихильників: „...Кожен український політичний емігрант, не вмішуючись у внутрішні справи польської держави, *не займаючись політикою серед місцевого українського населення*, має право і навіть обов’язок впливати, по мірі своїх сил, на польське суспільство в напрямі більшого зрозуміння з ним конечности в інтересах польських і українських, переведення санації стосунків на землях заселених, українцями, що знаходяться в межах Польщі”. УЦК вважав за необхідне встановлення українськими емігрантами прихильних стосунків в польському суспільстві і створення довіри з боку останнього до політичної еміграції [95, с. 6 – 8].

Більше того, 13 вересня 1927 р. УЦК у Польщі своїм обіжником №9 закликав наддніпрянську політичну еміграцію в Польщі лояльно ставитися до держави свого перебування. Підставою даної інструкції було відповідне попередження міністра внутрішніх справ Польщі [21, арк. 6].

Тож, очевидно, діячі уенерівського табору мусли взяти участь у дискусії про „полонофільство”. В цілому, як стверджує О. Вішка, взаємовідносини українського центрального еміграційного управління з владою так само, як периферійних відділів УЦК, були принаймні якщо не доброзичливі, то щонайменше терпимими. Й. Пілсудський неодноразово вшановувався

емігрантами під час спеціальних урочистостей, часто загальним святкуванням роковин смерті Фельдмаршала і Головного отамана С. Петлюри. Всі більші урочистості, влаштовувані еміграцією, проводилися переважно з участю польської влади, особливо в роковини смерті С. Петлюри. Не бракувало і ознак індиферентизму або навіть ворожості влади, особливо місцевої, у східних воєводствах. Це виявлялося у депортаціях емігрантів за східний рубіж Польщі, відмови у перебуванні, обмеженні доступу до роботи [300, с. 178 – 179]. Заклики УЦК до політемігрантів на Волині і в Східній Галичині бути лояльними польській владі в силу відомих історичних обставин не сприяли стійкому позитивному характеру перцепції місцевим громадянством Східної Галичини та Волині, і передусім військових наддніпрянських політемігрантів. В кращому випадку таке ставлення виглядало скоріше нейтральним та неоднозначним. Інтеграція наддніпрянської політеміграції в місцеве середовище, незважаючи на позитивні приклади галицько-волинсько / наддніпрянської співпраці, була загалом утрудненою.

Перші відділи реорганізованого після з'їзду УЦК в 1923 р. були утворені на підставі тимчасового Статуту. Вони були зареєстровані одразу після з'їзду. У листопаді 1924 р. УЦК серед інших міст призначив головних уповноважених у Львові, Тернополі, Станиславові, а також уповноваженого у Бориславі [78, с. 26].

Загалом, відділи УЦК у Східній Галичині існували та діяли в таких містах: Битків (1926 – 1933), Тернопіль (1927 – 1939), Станиславів (1927 – 1931), Львів (1929 – 1939), Яворів (1933). Менші групи підпорядковувалися УЦК та існували в Зборові, Збаражі, Бориславі, Жовкві. Велике місто – зокрема, Львів, привертало перспективою роботи в промисловості, а також отриманням роботи для людей з вищою освітою. Хоча, у Східній Галичині існувала невелика кількість еміграційних скупчень. На це впливала формальна заборона поселятися тут і, в певній мірі, розходження галичан і наддніпрянців щодо концепції будівництва власної держави (перші – соборники, другі – державники) [300, с. 118 – 120].

Можна, наприклад, навести дані щодо чисельності відділу УЦК у Львові (майже 90 – 1925 р., ще в рамках Товариства допомоги емігрантам з України). У

1933 р. головне правління УЦК опублікувало список центрів УЦК, а також адреси найближче діючих відділів, які в більшості знаходились в тому самому воєводстві, що полегшувало контакти з владою. У Східній Галичині тоді були такі відділи: Битків (Коломия), Львів (Жовква), Тернопіль (Чортків) [21, арк. 87].

Перша згадка про наддніпрянську еміграцію у Станиславському воєводстві відноситься до 1924 р., коли професора П. Холодного (старшого) призначили головним уповноваженим на цю територію у справах реєстрації емігрантів. Відомо, що у Станиславові проживав і відомий наддніпрянський політичний емігрант, віце-голова ради УЦК, экс-генерал армії УНР О. Галкин [50, арк. 2]. Розпорошеність емігрантів, які не мали між собою тісних контактів, не дозволило тоді створити емігрантську громадську організацію. Такі спроби на початку 1927 р. робив політемігрант М. Гикавий, який перебував від літа 1926 р. в м. Сколе. Він підписав від імені ініціативної групи заклик до української політичної еміграції Станиславського воєводства, вимагаючи скликання з'їзду і створення відділу УЦК [144, с. 39 – 40], [147, с. 35 – 37], [212, с. 70].

З'їзд, за дозволом місцевої влади, відбувся 22 травня 1927 р. [79, с. 25 – 26]. Це зібрання висловило вотум довіри уряду УНР: „З'їзд української політичної еміграції на Станіславщині, стоячи непохитно на ґрунті суверенних прав українського народу, згідно з декларацією Уряду УНР з дня 12.VI.26 ухвалив – висловити урядові УНР своє повне довір'я і запевнити йому своє попертя в дальшій праці, закликаючи до цього всю українську еміграцію” [141, с. 32]. З'їзд також надіслав вітання заступнику Головного отамана А. Ливицькому і Голові Ради Міністрів С. Прокоповичу [74, с. 26]. Перше правління створеного станиславського відділу УЦК мало такий склад: Г. Мінченко-Сіятовський – голова, С. Білецький – заступник голови [80, с. 41]. Проте вже восени 1927 р. керівником відділу в Станиславові був С. Білецький [141, с. 31 – 32]. С. Білецький стояв на чолі відділу також і в 1928 – 1930 рр. [300, с. 620 – 621]. Як свідчить лист Д. Донцова до М. Гікавого, який теж був наддніпрянським політемігрантом і тоді перебував в Кракові, в травні 1927 р. в Станиславові провели еміграційний з'їзд

під егідою місцевого відділення УЦК. На з'їзді виокремилась опозиційна група, вплив котрої, однак, був нейтралізований [59, арк. 65].

У листі №173 відділу УЦК у м. Станиславові від 2 жовтня 1928 р. до правління Української станиці в м. Каліші задекларовані позиції місцевого осередку наддніпрянської політичної еміграції, оцінка становища, в якому тоді перебували емігранти. Вони висловили переконання, що українська політична еміграція, вірна тим державно-політичним ідеалам, які винесли з України, в скорому часі повинна була бути покликана до боротьби за незалежність рідного краю, за „остаточне знищення московського червоного окупанта”. Стверджувалося, що перебування у вигнанні емігранти повинні використати як найдоцільніше, щоб повернутись на Україну не тільки зі знаннями й готовим планом боротьби з ворогом, але й „реальним пляном державно-політичного будівництва... цього вимагає од нас наш народ” [22, арк. 43].

Політичні емігранти, які перебували на Станиславщині, констатували незначні потенційні можливості організованої еміграції: „На жаль, завдання свого наша еміграція не виконує. Причини цього різні, а головна – це брак організації, яка б заставила нас взятися за державно-політичну працю, відсунула від нас зневіру і розпач, а підтримувала цю іскорку надії на краще майбутнє” [22, арк. 43]. Діяльність відділу УЦК в Станиславові припинилося в 1931 р. Причиною такого рішення головного правління УЦК стала бездіяльність, незадовільна господарська діяльність правління на чолі з полк. С. Білецьким [300, с. 621].

Незважаючи на заборону владою селитися в Тернопільському воєводстві, еміграція в невеликій кількості все-таки опинилася в Тернополі і в регіоні. У 1924 р. УЦК призначив на цю територію уповноваженого у справах реєстрації емігрантів. Ним став В. Зарадний, який виконував цю роботу до 1925 р. включно. Окрім цього, в 1926 р. призначили уповноваженого на Тернопільський повіт – Я. Христича. У 1927 р. його змінив С. Хоменко [295, с. 455 – 456]. Першою еміграційною організацією, яку створили в Тернополі, була філія Товариства ім. С. Петлюри. Вона виникла влітку 1926 р. На чолі Товариства стояв Я. Христич [237, с. 23]. У 1928 р. зазначене Товариство припинило існування.

Перші збори української політичної еміграції у цьому воєводстві під егідою УЦК відбулися 31 липня 1927 р. в Тернополі, в залі Товариства „Просвіта”, які обрали правління в складі: С. Хоменко – голова, П. Пацьоркевич – заступник, Т. Єфимчук – скарбник [151, с. 151], [155, с. 122], [246, с. 62]. За деякими даними можна стверджувати, що С. Хоменко, можливо, керував відділом щонайменше до 1937 р., а ймовірно – аж до вибуху Другої світової війни. Відомо, що він виконував цю функцію в 1933 – 1935 рр. [214, с. 22].

Відділ УЦК у Львові створили в перших місяцях 1929 р. Проте, як стверджує О. Вішка, середовище, що гуртувалося навколо цього відділення, „від самого початку було засмічене шумовинням, накиданим через московське ДПУ, консула СРСР у Львові, а також своїми „приятелями” [300, с. 431 – 432]. У цій ситуації на домагання еміграційної більшості колонії, а також за дорученням головного правління УЦК уповноважений П. Холодний скликав 14 квітня 1929 р. надзвичайні збори відділу. Головою відділу став О. Кузьминський (він також був керівником т. з. військової „вишкільної групи” у Львові і представником ген. В. Сальського в пожежно-гімнастичному товаристві „Луг”, у 1930 р. закінчив навчання у Львівській політехніці) [76, с. 30], [234, с. 42]. Членом відділення був і І. Шендрик – громадський діяч, колишній керівник видавничого відділу Генштабу УНР, професор гімназії, заступник голови бібліологічної секції НТШ [9, арк. 21].

29 червня 1929 р. місцевий відділ УЦК у Львові запропонував місцевим громадським організаціям (наприклад, таке запрошення направили і відділу НТШ у Львові) провести панахиду пам’яті наддніпрянського політичного емігранта Є. Чикаленка (належав до наддніпрянської політичної еміграції у Східній Галичині на початку ХХ ст.), а також відділ створив для цього відповідний оргкомітет [2, арк. 5, 6]. Таким чином, відділ УЦК у Львові шукав спільні цінності з галицьким громадянством, а, отже, сприяв поглибленню контактів між наддніпрянцями та галичанами. Також силами львівського відділу УЦК 17 лютого 1930 р. в залі Музичного інституту ім. М. Лисенка влаштували святкування з нагоди проголошення самостійності УНР. Участь в акції взяли посол польського парламенту О. Луцький, який виступив з відповідною промовою, а також значна

кількість місцевого громадянства [226, с. 3]. У лютому 1930 р. загальні збори обрали нове правління відділу УЦК. Головою залишився О. Кузьминський, який, очевидно, обіймав цю посаду до початку Другої світової війни [77, с. 27 – 28].

Щодо кількості членів відділу УЦК у Львові. У 1934 р. відділ нараховував 169 осіб [306, с. 54 – 80]. С. Наріжний зазначав, що в 1935 р. він нараховував 37 осіб. Він також підкреслював, що відділ УЦК у Львові „спеціально дбав про поширення культу Головного Отамана С.Петлюри в Галичині” через відповідні репрезентаційні академії [188, с. 95, 96]. Фінанси відділу були мізерні. Допомога для членів відділу обмежувалася переважно юридичними порадами.

Українські емігранти проживали і в інших місцевостях Львівського воєводства. Найпізніше, в 1923 р., невизначена чисельно група емігрантів прибула до Борислава, де знайшла роботу на нафтових промислах. У 1924 р. УЦК призначив для Борислава свого уповноваженого – генерала В. Синклера, який провів реєстрацію емігрантів, а, крім того, зібрав серед співвітчизників 159 злотих національного податку [10, арк. 18]. Тамтешня група виявилася дисциплінованою, але УЦК не вдалося створити там відділу. Про подальшу долю бориславської групи не відомо, оскільки відсутні документальні джерела.

Свого часу уповноваженими УЦК у Східній Галичині були політемігранти: п. Яковлев – на Зборівський повіт (жив у Помор'ях), на Збаразький повіт – Я. Водяний, був працівником Збаразького союзу кооперативів [23, арк. 16].

Про масштаби діяльності УЦК у Східній Галичині свідчить і обіжник №6 головної управи УЦК від 26 квітня 1933 р., в якому подано список осередків та найближчих до них відділів. Так, до відділу УЦК в м. Биткові біля Надвірної (голова – С. Рудичів) належав осередок в м. Коломиї, у м. Львові (голова – О. Кузьминський) – осередок у м. Жовкві, до відділу у м. Тернополі (голова – С. Хоменко) – осередок в м. Чорткові. Яворів згадується в 1930 р. серед місцевостей, для яких призначають представника еміграційної групи, підпорядкованої головному правлінню УЦК [143, с. 187, 201]. Додатковою інформацією про існування там відділу УЦК є список, складений центральним УЦК в 1933 р., з якого відомо, що його головою був тоді І. Трегубенко [21, арк. 87 – 88].

На початку 1920-х група українських емігрантів прибула до Биткова біля Надвірної у Станіславському воєводстві. Емігрантів приваблювала робота на місцевих нафто- і газопромислах. У другій половині 1923 р. УЦК безуспішно намагався створити в Биткові свій відділ [197, с. 34]. Лише в кінці 1926 р. тут виникла еміграційна організація: відділ Товариства ім. С. Петлюри з Й. Фолушняком на чолі. В цьому році тут виник відділ УЦК. Його головою став підполковник Є. Нікітин [237, с. 23]. У 1928 р. УЦК реорганізував битківський відділу [193, с. 44]. У 1933 р. це був єдиний відділ, який існував на терені Станіславського воєводства. Його головою був С. Рудич [300, с. 621 – 622].

У першій половині 1920-х рр. еміграційним центром в цьому регіоні була також Коломия. УЦК намагався створити тут власний відділ, однак невдало. У першій половині 1937 р. в Коломійі виникла Ліга Приятелів Уряду УНР. Її створив політемігрант родом з Кременчука – Я. Христич, який в двадцятих роках був уповноваженим УЦК на Тернопільський повіт. Головою обрали д-ра В. Білозора, Я. Христич став секретарем. До організації належали також місцеві українці – лікарі, адвокати, урядовці і, зокрема, відомий діяч К. Трильовський з Покуття. Ліга планувала видавати часопис „Дніпро” [300, с. 622]. Судячи з усього, вони зробили таку спробу, адже, як свідчить інформація Станіславського воєводського управління від 1 лютого 1939 р. №РР4/1/10/39, староста Коломийського повіту на підставі законів про цензуру прийняв рішення про конфіскацію часопису „Дніпро” (№1 – 2, за 15 – 31 січня 1939 р., опублікованого в м. Коломия в друкарні М. Бойчука). Причиною стало те, що на 15 сторінці опубліковано репродукцію поштових знаків зі „знаком так званого „тризуба” і написом „пошта”” [51, арк. 2]. Раніше, повідомлений про завдання організації, В. Сальський надав їй 100 злотих субсидії. Крім того, О. Вішка зазначає вагомий факт (спираючись на документи Центрального військового архіву у Варшаві) про те, що Виділ ІІв Відділу ІІ Генштабу збройних сил Польщі в той час підтримував раніше згаданого Я. Христича у співпраці з чужими розвідками [300, с. 622].

Емігранти, що проживали у Східній Галичині, в міру можливостей також долучилися і до допомоги постраждалим від голоду на Україні в 1933 – 1934 рр.

Як свідчить звіт з діяльності Українського комітету допомоги голодній Україні, що діяв при УЦК в Польщі у 1933 – 1934 рр., за час від 20.10.1933 р. до 1.12.1934 р. філія Союзу українок-емігранток у Львові пожертвували на ці цілі 10 злотих. За підписними листами відділ УЦК у Жовкві пожертвував 13,5 злотих [20, арк. 3].

Близьким до УЦК було і Товариство ім. С. Петлюри, яке створили влітку 1926 р. у Варшаві. Завдання – надати еміграції в Польщі можливість солідарно висловити своє ставлення до вбивства С. Петлюри, – зазначали „Вісти УЦК в Польщі” [81, с. 22 – 23]. Кошти Товариства ім. С. Петлюри спрямовувалися на ведення судового процесу в Парижі (5,5 тис. злотих) [227, с. 29].

Головне правління Товариства ім. С. Петлюри ще в 1926 р. почало створювати місцеві відділи. Відділи Товариства загалом діяли в 22 місцевостях, у Східній Галичині, зокрема, в Тернополі (голова – Я. Христич) [237, с. 23]. В багатьох менших центрах, де не можна було утворити відділ Товариства, воно мало своїх представників. На підставі останнього фінансового звіту Товариства ім. С. Петлюри за грудень 1928 р. можна вважати, що в той час Товариство фактично виконало своє завдання і завершило свою діяльність [300, с. 95 – 96].

Близькою до УЦК, був Союзу українок емігранток (СУЕ), організаційні збори відділу якого у Львові відбулися 19 березня 1933 р. Це був перший, а в 1938 р. єдиний відділ загальнопольського Союзу українок-емігранток, закладеного в 1927 р. у Варшаві. У 1934 р. головою Спілки у Львові була пані Таранович. У 1935 р. відділ нараховував 30 членів: В. Панченко (голова), Л. Дудкова (секретар), а також д-р Кононенко, В. Будньова, О. Беніова. Союз належав до організацій, які допомагали жінкам-емігранткам, особливо ж еміграційним діячам [244, с. 7 – 8], [173, с. 31 – 34]. Львівський відділ СУЕ співпрацював з іншими львівськими еміграційними організаціями – відділом УКЦ, КУЕ [93, с. 6].

Зазначимо також, що серед емігрантів існували і певні незгоди, зокрема серед керівництва їхніх інституцій у Східній Галичині. Суперечки у відносинах між організаційними структурами наддніпрянських політичних емігрантів в Східній Галичині (в червні-липні 1936 р. філії УЦК, Союзу українок-емігранток і Клубу українських емігрантів у Львові на Загальних Надзвичайних Зборах української

політичної еміграції прийняли спільне рішення про те, що Товариство допомоги емігрантам з України у Львові не має права репрезентувати українську політичну еміграцію і захищати її інтереси, а управу Товариства треба змінити, оскільки воно (хоч і з внутрішніх процедурних причин) не солідаризувалося з протестом цих трьох організацій проти уже згаданих виступів О. Назарука не вшановувати десяти роковини загибелі С. Петлюри, не підписавши його [32, арк. 7], [33, арк. 1 – 4], [36, арк. 1, 8, 9]), які склалися з людей різних соціальних категорій, через пресу набували публічного характеру і не могли сприяти ні їх позитивному іміджу, ні високій довірі до них з боку галицького громадянства та його політичної еліти, ані принести користь справі досягнення консолідації української нації щонайменше на локальному ментальному рівні. Впливає і те, що в середовищі наддніпрянських політичних емігрантів у Західній Україні не створили чітких та реалістичних програм досягнення об'єднання української нації навколо реалізації ідеї Української державності.

Взагалі, на початку 1937 р. представники галицької еліти критично оцінювали потенціал молодшого покоління наддніпрянської еміграції в Західній Україні: „Ми були б захоплені заявою, що 95% емігрантів живе у найліпшій згоді, коли б не факти відомі нам про жалюгідні відносини серед наддніпрянської еміграції у Львові, які використаємо, коли тільки будемо вважати за річ потрібну і... з'ясуємо у „Ділі” ці відносини й випишемо усі відомі нам факти, виступаючи проти них, як проти явища, що викликає прилюдне згіршення” [38, арк. 1].

Такими, що мають певний сенс у пошуку глибинних причин непорозумінь серед еміграції, можна вважати факти та аргументи, які були викладені у статті без назви в журналі „Тризуб” (ч.4 (160), с.17) та містили інформацію про роботу т. з. „зміновіхівців” серед української політичної еміграції. Стверджувалося зокрема, що Харківське (не пізніше 1934 року) ДПУ, напевно, за дорученням з Москви, почало вимагати від своїх закордонних агентів, в тому числі і від деяких „зміновіхівців”, докладних звітів про роботу. У цих звітах вимагали такі відомості: 1) персональний склад українських емігрантських організацій; 2) характер їхньої діяльності та впливи цих організацій як серед еміграції, так і серед

чужинців; 3) якими засобами найдоцільніше боротися з акціями цих емігрантських організацій. Для подальшого наступу на наддніпрянську еміграцію – її компрометації та внутрішнього розкладу – планувалося провести новий набір „зміновіхівців”, який за інформацією „Тризуба”, мав відрізнитися тим, що його учасникам заборонялося виявляти свої радянофільські симпатії і вони мусли залишатися в лавах старих емігрантських організацій [25, арк. 1].

Якщо порівняти факти, пов’язані з непорозуміннями в середовищі емігрантських організацій у Східній Галичині з приводу вшанування десятиліття загибелі С. Петлюри, із завданнями, які, за інформацією журналу „Тризуб”, були дані новим „зміновіхівців” ДПУ УРСР, то можна виявити подібні схеми. Власне, завданням нових „зміновіхівців” було вносити заколот і розпалювати пристрасті, а, крім того, будь-якими засобами ослаблювати українські емігрантські організації. В інструкціях подавалися й інші конкретні вказівки про те, як ці диверсії слід робити в середовищі наддніпрянської політичної еміграції: на загальних зборах, на конференціях різко виступати проти управи даної організації, проти найактивніших її провідників, обвинувачуючи їх в малій активності та в непродуктивності праці; при встановленні членських внесків або національних податків обстоювати такі норми, які робили б ту чи іншу організацію непрацездатною (або дуже низькі або дуже високі); вимагати, аби засоби організацій витрачалися на потреби еміграції, а не на політичну роботу. Крім того, гаслами нового набору „зміновіхівців” мали бути: „Геть угодовство!” і „Хай живе орієнтація виключно на власні сили” [25, арк. 1].

Про те, що більшовицькі провокації можуть мати вплив на периферії наддніпрянської політичної еміграції, може свідчити і зміст листа (ще від 4 червня 1930 р.) члена управи УЦК генерал-хорунжого В. Сальського до невідомого генерала. „На периферії, – стверджував він, у провінції не виключеними є випадки, що антиукраїнськи налаштовані відповідні особи намагатимуться поширювати різноманітні неправдиві відомості або вносити розбрат в середовищі груп наддніпрянських політичних емігрантів, які через свою віддаленість від

основних центрів еміграції, природньо, не можуть бути в курсі усіх справ емігрантського життя та його внутрішніх стосунків” [26, арк. 31].

Тож можна висунути гіпотезу про те, що у львівських відділеннях УЦК, КУЕ, Союзу українок-емігранток могли діяти приховані особи, метою яких був розкол міжвоєнної наддніпрянської політичної еміграції та перешкодження її консолідації у продовженні національно-визвольної боротьби.

Щороку усе нові проблеми ставали предметом дискусій в середовищі політеміграції. Одним із зовнішніх викликів стала агітаційна діяльність радянського уряду. Через дипломатичні представництва СРСР в Польщі працівники закордонного відділу ЦК КП(б)У мали агітувати вояків й еміграційну еліту до повернення в Україну (до речі, лідери еміграції засуджували це „зміновіхівство”, яке вважали зрадою), використовуючи „розбіжності політичних інтересів” наддніпрянців і галичан та „ненависть маси до поляків” для розкладу і знищення еміграційних осередків [285, с. 260].

Отже, протягом 1920 – 1930-х років активна публічна діяльність, інтеграція у місцеві громадські процеси наддніпрянських політичних емігрантів, що перебували у Східній Галичині, була ускладненою через ряд обставин об’єктивного характеру. В результаті матеріальних, правових обмежень, а також через особливості у взаємовідносинах з місцевим населенням, емігрантські громадські організації мали мінімальні можливості впливати на громадсько-політичні процеси в цьому краї.

Однак, треба віддати належне їхнім починанням, які спрямовувалися на популяризацію позицій екзильного уряду УНР серед місцевих співвітчизників. Це здійснювалося через створення тут філій емігрантських громадсько-політичних організацій – відділів УЦК, Товариства ім. С. Петлюри, Союзу українок-емігранток, Ліги приятелів уряду УНР, які виконували функції захисту цієї спільноти (самодопомогові акції) й зміцнювали почуття приналежності саме до наддніпрянської політичної еміграції, проведення культурно-освітніх заходів, присвячених С. Петлюрі та іншим подіям з історії Наддніпрянської України, через

здійснення видавничої діяльності. Навіть якщо деякі з цих заходів і носили символічний характер та компенсували відсутність інших можливостей.

Разом з тим, „суспільне життя” еміграції в Східній Галичині проходило в основному „за місцем проживання”, в колі побратимів по еміграції. Основним у політичній активності емігрантів було, однак, зміцнення уже існуючих ідейних позицій, утвердження в них. В громадському житті політемігрантів траплялися і взаємні звинувачення. „Неідейні” причини для розколу серед політемігрантів полягали у розбіжності поглядів старшого та молодшого поколінь емігрантів (наприклад, серед наддніпрянської політеміграції у Львові). Можна припустити, що у випадку з конфліктами в середовищі наддніпрянської політичної еміграції у Львові ми стикаємося, окрім можливих зовнішніх причин, з відомим соціологам малих груп феноменом створення „символічного ворога”. Динаміка внутрішніх відносин, особливо в середовищі, яке піддається стресу і яке не має твердого ґрунту під ногами, бореться з фінансовими проблемами (що, безумовно, можна сказати про емігрантів), вимагає пошуків „внутрішнього ворога” – для нейтралізації загального невдоволення.

3.2. Громадські організації політичних емігрантів на Волині

Як уже зазначалося, однією із провідних громадських інституцій наддніпрянських політичних емігрантів в Польщі у 1920 – 1930-х рр. був Український центральний комітет (УЦК). Чисельні відділення УЦК на Волині репрезентували позиції цієї структури.

У жовтні 1923 р. серед інших міст відділ УЦК виник в Острозі [94, с. 4 – 5], [196, с. 10]. У листопаді 1924 р. УЦК призначив головних уповноважених у Здолбунові, Рівному. Функцію уповноваженого виконував голова відділу в Ковелі. В кінці 1925 р. відділ УЦК створили в Камінь-Каширському [78, с. 26].

Загалом, відділи УЦК діяли в таких містах: Ковель (1924 – 1939), Камінь-Каширський (1925 – 1931), Цумань (1927 – 1930), Рівне (1929 – 1939), Костопіль (1929 – 1934), Луцьк (1932 – 1939). Менші групи підпорядковувалися УЦК та існували в Сарнах, Олиці, Бабині, Здолбунові, Кременці [300, с. 118 – 120].

У великих містах і при підприємствах, де працювали емігранти, відділи групували емігрантів переважно з даної місцевості. У 1933 р. головне правління УЦК опублікувало список найголовніших центрів УЦК. На Волині тоді були такі відділи: Ковель (Володимир), Рівне (Кременець, Острог) [21, арк. 87].

Слід сказати про спільну мету діяльності цих організацій. Так, у друкованому органі УЦК в Польщі – бюлетні „Вісті” – за квітень-червень 1928 р. емігрант П. Сулятицький опублікував статтю „Головні завдання культурно-освітньої праці серед української еміграції”. Її зміст відображав ті завдання, які були єдино можливими для реалізації відділами УЦК: поглиблення національної свідомості, піднесення загального рівня розвитку емігрантів. Це мало позитивно позначитися на діяльності еміграції, її ролі в місцевих громадсько-політичних процесах [232, с. 10]. Методами культурно-освітньої роботи слід було формувати політичний ідеал УНР і загальне уявлення шляхів його здійснення [231, с. 39 – 40].

Зокрема, волинські відділи УЦК із характерною для них особливістю загалом добре співпрацювали з місцевим українським населенням, а також з польською цивільною і військовою владою. Якщо і були якісь „українсько-українські”

розходження, то торкалися вони, мабуть, місцевих та еміграційних керівних еліт. Емігранти влилися в місцеве українське суспільство. Важливі для наддніпрянців події і особи стали такими ж для і місцевого населення.

На Волині найбільше скупчення емігрантів було у Ковелі. У січні 1924 р. в цьому місті створили відділ УЦК. Його першим керівником став Д. Ковпаненко (1924 – 1927). Він був одночасно головним уповноваженим УЦК на Волинське воєводство (свого часу він також був членом ВУО, брав участь в роботі надзвичайного з'їзду ВУО в 1937 р. [45, арк. 51 – 56]). Уповноважені мали завдання провести влітку 1924 р. разом з місцевою адміністрацією реєстрацію українських емігрантів, а також надати їм карти притулку [194, с. 4]. У 1926 р. УЦК призначив на Ковельщину окремого уповноваженого – сотника О. Калюжного, який одночасно очолював створений в цьому ж році у Ковелі відділ Товариства ім. С. Петлюри. Відділу УЦК очолював П. Доманицький, відомий в Ковелі член кооперативу і суспільний діяч [245, с. 27 – 30].

Як і в багатьох інших районах Польщі, на Ковельщині емігранти були розкидані по всій її території. Працювали вони переважно фізично, на різних фабриках, в сільському господарстві, були відірваними від більших еміграційних центрів [198, с.17 – 20]. Згодом, 22 січня 1926 р., в Ковелі місцеві наддніпрянські політичні емігранти відзначили свято проголошення незалежності України, яке відбулося у формі урочистої відправи – служби Божої та молебня в українській Благовіщенській церкві з ініціативи членів управи місцевого відділу УЦК [184, с. 20]. 28 листопада 1926 р. в Ковелі відбулися загальні збори місцевих наддніпрянських емігрантів. Згідно із планом, представленим відділом, у 1927 р. очікувалось збільшити матеріальні засоби відділу, внести клопотання перед місцевою владою про відкриття бібліотеки-читальні, зареєструвати усіх емігрантів, які перебували на Ковельщині, а також застосувати т. з. національний податок [на пропаганду України за кордоном – В. І.] [23, арк. 15]. У 1928 р. відділ очолював полковник А. Долуд, у 1933 р. – П. Доманицький, в той час відділ нараховував майже 20 осіб [300, с. 584]. У 1934 р. відділ нараховував 113 осіб

[306, с. 54 – 80]. За даними С. Наріжного, в 1935 р. відділ УЦК у Ковелі мав 87 осіб [188, с. 95, 96].

У Ковелі з ініціативи УЦК щорічно проводилися публічні вшанування загибелі С. Петлюри [75, с. 29 – 30], [235, с. 42], [248, с. 12 – 13]. Особливо урочистий обхід відділом УЦК в Ковелі влаштував наприкінці травня 1936 р. на десяти роковини смерті С. Петлюри. Це яскраво підтвердило тісну співпрацю емігрантів з місцевим українським населенням міста і околиць. У церкві, як і під час академії, котра відбулася в залі міського кінотеатру, було присутнє українське громадянство, а також представники українських і польських організацій, війська і влади, зокрема староста З. Кубіцький. Тематичні реферати виголосили член правління УЦК О. Калюжний, а також О. Ковалевський [92, с. 3].

У тридцятих роках діяльність емігрантів злилася із життям місцевого українського суспільства в місті і повіті. Варто також підкреслити, що вшанування важливих роковин для наддніпрянців (загибель С. Петлюри, бій під Крутами) стали такими (особливо від половини тридцятих років) також і для українського суспільства Ковельщини (однаковою мірою православних, так і греко-католиків), або ширше – Волині.

Відділ в Камінь-Каширському створили 12 січня 1925 р. з ініціативи тимчасових уповноважених УЦК. Його першим головою став підполковник І. Лиходько. Першим завданням уповноваженого, а надалі – голови відділу була допомога в реєстрації емігрантів, а також надання їм карт притулку [221, с. 77]. В 1925 – 1926 рр. місцева влада зареєструвала 50 українських емігрантів, переважно офіцерів і рядових колишньої Армії УНР. Не менш важливим завданням став пошук і надання їм роботи. В результаті зусиль відділу Рада Сеймику повіту ухвалила, щоб передати українським емігрантам публічні роботи, які запланували на 1926 р. [225, с. 13 – 14, 23].

У 1925 – 1926 рр. відділом УЦК у Камінь-Каширському та осередку в Ольшанці для задоволення культурних потреб наддніпрянської політичної еміграції передплачувалось два примірники часопису „Тризуб” і два примірники „Дзвону”. Камінь-Каширський відділ УЦК „при всякій нагоді виявляв українські

національно-державні позиції української еміграції того району”. У 1926 р. були зібрані підписи під надісланою до УЦК резолюцією на вірність Батьківщині [23, арк. 7]. У 1931 р. І. Лиходько прийняв польське громадянство і з формальних причин не міг виконувати далі своїх функції [19, арк. 11 – 12]. Тож 1931 р. можна вважати останнім роком існування цього відділу.

Про географію діяльності петлюрівської політеміграції на Волині в той час може свідчити і те, що уповноваженими УЦК були політемігранти: на Кременецький повіт – В. Мачушенко, працівник Кооперативи Української у м. Кременці, на Рівненський повіт – Д. Ковпаненко [23, арк. 16].

У невеликій групі українських емігрантів в Цумані (прибули сюди ще 1923 р.) на Волині на чолі з уповноваженим УЦК О. Танцюрою в 1926 р. поживалися культурно-освітня робота, яка полягала в передплаті часописів „Тризуб”, „Діло”, „Світ”. Співпраця з УЦК поліпшила і загальний моральний стан тамтешньої наддніпрянської еміграції, сприяла її самоорганізації. Як зазначало головне УЦК, в середині 1925 р. наддніпрянська еміграція в Цумані перебувала в надзвичайно тяжкому моральному та матеріальному стані [23, арк. 8]. Влітку 1926 р. в Цумані створили відділ Товариства ім. С. Петлюри на чолі з О. Танцюрою. Ще в 1926 р., незважаючи на важке матеріальне становище, емігранти Цумані зібрали на судовий процес в Парижі 245 злотих [237, с. 23], [145, с. 22 – 23]. Від 1927 р. цуманський відділ Товариства ім. С. Петлюри вважався рівнозначний відділу УЦК. Нарахував 13 чоловік, його очолював уповноважений О. Танцюра [193, с. 55]. У Цумані з ініціативи УЦК щорічно проводилися публічні вшанування загибелі С. Петлюри. Проте щонайменше від 1933 р. Цумань вже не фігурує в списку УЦК як підлеглий йому осередок [300, с. 596].

Про діяльності УЦК на Волині свідчить і обіжник №6 головної управи УЦК від 26 квітня 1933 р., в якому подано список осередків та найближчих до них відділів. Так, до відділу УЦК в м. Ковелі (голова – О. Калюжний) належав осередок у м. Володимирі, у м. Рівному (голова – І. Морозенко) – осередки в м. Кременці та м. Острозі [143, с. 187, 201].

Відділ УЦК в Острозі група наддніпрянських емігрантів створила в жовтні 1923 р. Керівником було призначено полковника К. Смовського [194, с. 4]. На межі 1931 – 1932 рр. серед острозьких емігрантів і місцевих установ зібрали 22 злотих на фонд увіковічення повстанців, розстріляних під Базаром [83, с. 28]. В Острозі з ініціативи УЦК щорічно проводилися публічні вшанування загибелі С. Петлюри [193, с. 47 – 48], [236, с. 25 – 26]. На межі двадцятих і тридцятих років життя відділу УЦК в Острозі, головним чином через виїзд з прикордонного містечка великої кількості емігрантів, майже завмерло, і головне правління УЦК на засіданні 24 жовтня 1932 р. прийняло рішення про його ліквідацію [233, с. 29].

У Костополі відділ УЦК створили в 1929 р. До нього належали емігранти не тільки з цього містечка, але також з його околиць. Відділом керував С. Рошинський. Консолідація місцевої емігрантської колонії, допомога окремим її членам, комплектація бібліотеки – це були перші завдання цього відділу [146, с. 14]. У 1934 р. відділ нараховував 150 осіб [306, с. 54 – 80].

У 1933 р. уповноваженим УЦК у Здолбунові був І. Байдак. Невеликі групи українських емігрантів з Наддніпра знаходилися також в інших місцевостях Волині. У поодиноких повідомленнях згадуються Володимир, Горохів, Блудів, Олики, Сарни, Кременець. Групи емігрантів, які перебували в цих центрах, підпорядковувалися головному правлінню УЦК. У Володимирі, Кременці і Сарнах еміграційне центральне управління мало своїх уповноважених. На кременецький повіт в 1927 р. призначають В. Мачушенка [300, с. 596 – 597].

До Луцька, у зв'язку з урядовою забороною селитися тут українським емігрантам, прибуло загалом небагато емігрантів. Після повернення в 1926 р. Й. Пілсудського до влади, а особливо з призначенням Г. Юзевського воєводою Волині, який в українських справах спирався на співпрацю з еміграцією, до Луцька прибула незначна кількість наддніпрянської політеміграції. Між українцями з Наддніпра, які переважно співпрацювали з Г. Юзевським, а також місцевою українською інтелігенцією навіть виникли непорозуміння на фоні питання, хто повинен стояти на чолі тутешнього українського громадського життя. 14 жовтня 1932 р. головне УЦК прийняв рішення про створення в Луцьку

відділу, та затвердив тимчасове правління на чолі з полк. А. Долудом (керував ним і в 1933 – 1934 рр.) [233, с. 29]. У 1934 р. відділ нараховував 163 особи [306, с. 54 – 80]. За даними С. Наріжного, у 1935 р. цей відділ нараховував 52 особи [188, с. 95, 96].

У лютому 1936 р. на надзвичайних загальних зборах обрали нове правління на чолі з Д. Білодубом. Відділ нараховував 52 члени, багато було безробітних. Причиною цього стало обмеження права емігрантів на роботу в урядових та самоврядних установах. На останніх виборах, які відбулися 26 грудня 1938 р., голову відділу знову обрали Д. Білодуба [300, с. 590].

На IV з'їзді еміграції в 1937 р. луцьку емігрантську колонію репрезентував Д. Білодуб. У своєму виступі на форумі він визначив відділ як економічно незалежний, наполовину безробітний. У Луцьку правління відділу співпрацювало з місцевими українськими організаціями в підготовці заходів до національних свят. Емігранти користувалися місцевими українськими бібліотеками, в місцевій українській гімназії вчилися діти емігрантів. З метою допомоги найбіднішим з них було призначено дві стипендії: ім. С. Петлюри, а також генерала О. Алмазова. Релігійні потреби емігрантів задовольнялися в національному дусі – в Луцьку була парафія П. Пащевського [153, с. 12 – 22], [154, с. 5]. У Луцьку з ініціативи УЦК щорічно проводилися публічні вшанування загибелі С. Петлюри [247, с. 13].

У 1922 р., найпізніше в 1923 р. на роботу на цукрові заводи в Бабині біля Рівного з табору інтернованих прибула група українських солдатів під командуванням генерала Є. Білецького. У 1924 р. УЦК призначив Білецького своїм уповноваженим, який мав допомогти в реєстрації емігрантів. Було зареєстровано, а також видано карти притулку для 100 офіцерів його робочої групи. Серед емігрантів було зібрано 35 злотих національного податку. В українській еміграційній колонії в Бабині досить швидко розгорнулося культурно-масове життя. Уповноважений передплачував українську пресу, зокрема газету „Тризуб”. Був створений театральний гурток, вистави і концерти були не тільки розвагою, але також давали дохід, який призначався для покращення життя або до каси допомоги, розмір якої склав 400 злотих [23, арк. 8], [95, с. 6]. В кінці

двадцятих років бабинську колонію зарахували до менших центрів, також підпорядкованих головному правлінню УЦК. Є. Білецький надалі залишався уповноваженим в с. Бабині і виконував цю функцію щонайменше до 1933 р. [300, с. 593 – 594].

Перша згадка про колонію українських емігрантів в Рівному – з 1925 р., коли УЦК призначав для цього міста, а також на рівненський повіт свого уповноваженого Д. Ковпаненка. Був він одночасно головним уповноваженим і на Волинське воєводство. 1929 р. в місті виник відділ УЦК, який очолив полковник І. Литвиненко. У 1931 р. головне правління УЦК зарахувало цей відділ до менш активних, де з різних матеріальних причин не могли бути проведені річні загальні збори. Наступні збори відбулися 21 травня 1933 р.; тоді знову обрали правління на чолі з І. Литвиненком. У 1934 р. відділ нараховував 150 чоловік [306, с. 54 – 80]. Хоча і самі матеріально бідні, українські емігранти з Рівного складали пожертви на важливі для еміграції цілі. Наприклад, в 1931 р. зібрали 43 злотих на вшанування пам'яті повстанців, розстріляних під Базаром [82, с. 21]. 1 травня 1936 р. рівненське відділення УЦК звернулося до Управи УНДО в Рівному з проханням зробити добродійний внесок в розмірі 10 злотих (із загальної суми в 600 злотих) на проведення 24 травня 1936 р. у місті вшанування десятих роковин смерті С. Петлюри. Між іншим, до складу Комітету входили ряд відомих наддніпрянських політичних емігрантів – С. Письменний, голова місцевого відділу УЦК, політемігрант С. Скрипник (діяч ВУО, посол сейму Польщі в 1930-х) [321, с. 1657]. Також членами Комітету були М. Бура, о. С. Баршевський, протоірей М. Яковлів [4, арк. 27]. Про масовість цієї акції та співпрацю у цій справі відділу УЦК та ВУО свідчить інформація Рівненського повітового староства для Волинського воєводського управління про діяльність ВУО у Рівненському повіті (не раніше 1 грудня 1936 р.), де стверджувалося, що „проведення жалібних урочистостей в річницю смерті С.Петлюри 24.V.36 р. у Рівному має винятковий характер через кількатисячну кількість учасників” [47, арк. 9 – 10]. Перебуваючи серед українського середовища, члени рівненського відділу не організували самостійно урочистості, а також культурних заходів, але

брали участь в академіях і святах, які організували місцеві українські організації. Таку інформацію склав С. Письменний – делегат з Рівного і Здолбунова на IV з'їзді української еміграції, який проходив 1937 р. у Варшаві. У 1938 р. хорунжий С. Письменний – заступник голови правління відділу УЦК [153, с. 16].

8 – 10 грудня 1933 р. відбулася V сесія товариства УЦК у Варшаві. Участь у цьому заході взяли і представники наддніпрянської політичної еміграції із Західної України, зокрема Волині. На цьому емігрантському форумі вони зафіксували стан справ серед тамтешніх наддніпрянських емігрантів. Так, зокрема хорунжий армії УНР С. Письменний описав життя еміграції в Рівненському і Здолбунівському повітах, а подекуди й взагалі на Волині.

Він зауважив, що еміграція на Волині, завдяки особливим місцевим обставинам, була розпорошена, з тих же причин більшість емігрантів вже набула польського громадянства. Однак, як зазначав С. Письменний, приналежність до місцевого громадянства цілковито перешкоджала провадити будь-яку роботу для місцевих структур УЦК. Через ці ж обставини було дуже важко скликати загальні збори відділів УЦК наддніпрянських емігрантів, які там проживали, не сплачувалися членські внески. Діяльність відділу УЦК у м. Рівному фінансувалася з власних коштів його голови – полк. Литвиненка [19, арк. 5].

С. Письменний подавав відомості про важке матеріальне і моральне становище емігрантів, з якого, за його словами, користали різноманітні політичні угруповання, навіть ворожі до українського національно-визвольного руху, й обіцянками дати роботу заангажовували на свій бік, як висловився хорунжий, „малоусвідомлених” емігрантів [19, арк. 5].

Інженер-наддніпрянець, голова відділу УЦК в Бересті І. Гнойовий за дорученням управи УЦК у Польщі в той час об'їхав територію Полісся для вивчення становища наддніпрянських емігрантів. Тоді він серед іншого виявив, що в Ковелі члени управи УЦК Доманицький і Калюжний, незважаючи на брак засобів, за всяку ціну намагалися зберегти місцевий відділ УЦК, який складався з 20 осіб. Склад тамтешньої емігрантської колонії був досить різноманітний, що спричинило до того, що відділ протягом декількох років не збирався на загальні

збори. Зі слів І. Гнойового, серед тамтешніх емігрантів в той час було дуже багато прихильників „унії” [греко-католицьке віросповідання. – В. І.]. Як припускав І. Гнойовий, агітацію проти наддніпрянської еміграції і взагалі проти українського національно руху проводять прорадянські агенти [19, арк. 6-9].

Наддніпрянські політичні емігранти, що проживали на Волині, в міру своїх можливостей також долучилися і до допомоги постраждалим від голоду на Україні в 1933 – 1934 рр. Як свідчить звіт з діяльності Українського комітету допомоги голодній Україні, що діяв при УЦК в Польщі у 1933 – 1934 рр., за час від 20.10.1933 р. до 1.12.1934 р. за підписними листами відділами УЦК у Здолбунові – 20,20 злотих, у Ковелі – 34,32 злотих, в Острозі – 3,5 злотих, у Рівному – 18 злотих, особисто художником Н. Хасевичем, який проживав на Волині, – 29 злотих [20, арк. 3].

Як уже зазначалося, Товариство ім. С. Петлюри існувало в 1926 – 1928 рр., завданням якого було надати українській еміграції в Польщі можливість солідарно висловити своє ставлення до вбивства С. Петлюри. Головне правління Товариства ім. С. Петлюри у Варшаві ще в 1926 р. також почало створювати місцеві відділи, які виникли в багатьох скупченнях української еміграції в Польщі, при чому, в декількох випадках, раніше ніж відділи УЦК. Відділи Товариства загалом діяли в 22 місцевостях Польщі, зокрема, на Волині в Ковелі, Острозі. Так, влітку 1926 р. виник відділ Товариства ім. С. Петлюри в Цумані на Волині. Правління відділу очолив О. Танцюра. Ще в цьому році емігранти з Цумані зібрали кошти на судовий процес у розмірі 245 злотих [145, с. 22 – 23]. На чолі інших відділів, які існували в кінці 1926 р., були: в Ковелі – О. Калюжний; Острозі – К. Смовський [237, с. 23].

Отже, можна стверджувати, що на Волині громадські організації політемігрантів і сама спільнота була більш чисельною, ніж у Східній Галичині. Це було пов'язано передусім із ментальною близькістю з місцевою громадою, що склалася історично. На Волині ці громадські організації також мали більше сприяння з боку польської влади. Громадське життя еміграції тут мало своєрідну видимість „політичного” життя.

В 1920 – 1930-х рр., незважаючи на складне матеріальне і правове становище, наддніпрянські політемігранти, які проживали на Волині, гуртувалися у чисельних відділах УЦК і менш чисельних осередках Товариства ім. С. Петлюри, мали досвід співпраці із місцевими політичними силами та громадянством. Загалом, вони були діяльними та територіально поширеними, намагались проводити самопомогові та культурно-освітні акції. В справі інтеграції емігрантського середовища у громадсько-політичні процеси Волині в міжвоєнний період та визначенні їх політичної позиції важлива роль належала відділенням УЦК. Адже УЦК було громадською базою уряду УНР і пропагувало його ідеї серед місцевого населення (вшанування постаті С. Петлюри, тощо). Заслужують на визнання зусилля десятків організаторів з середовища наддніпрянської політичної еміграції, завдяки яким на Волині значна частка ідейної та умовно „політичної” активності емігрантів: проведення різноманітних культурно-освітніх заходів, присвячених подіям чи постаттям з української історії, та пов'язаних з ними дискусіями, припадала саме на такі формально аполітичні організації.

Оскільки польською владою було дозволено членам УЦК залишитися на Волині, то його місцеві філії часто демонстративно підкреслювали свою прихильність до співпраці з поляками, а також підтримували готовність екзильного уряду УНР (навколо платформи якого консолідувалася переважна більшість військової та цивільної наддніпрянської політичної еміграції в Західній Україні) до тісного політичного і військового співробітництва з II Річчю Посполитою.

3.3. Внесок Д. Донцова, В. Дорошенка, А. Жука у громадсько-політичне, культурне і кооперативне життя Східної Галичини

Серед провідних ідеологів української національної ідеї особливо виділяється Дмитро Донцов (1883 – 1973). Творчість цього публіциста справила глибокий вплив на формування ідеології українського національно-визвольного руху в першій половині ХХ ст., особливо на Західній Україні та на еміграції.

Після ліквідації української державності Д. Донцов, який в 1919 – 1921 рр. перебував на дипломатичній службі в Швейцарії, розпочав заходи щодо виїзду в Галичину. Лише в січні 1922 р. за допомогою графа М. Тишкевича та з дозволу Ю. Пілсудського отримав польську візу [311, с. 44 – 63]. Однак пізніше він стверджував, що його персональна справа лежала в Львівському воєводському управлінні, і якби він розпочав активну участь у галицькому політичному житті, його б одразу видворили за межі Польщі [59, арк. 72]. Це може свідчити про емігрантський статус Д. Донцова, оскільки польська влада практикувала обмеження політичної активності наддніпрянських політемігрантів у Східній Галичині.

Тим не менше, повернення Д. Донцова до Львова у 1922 р. означало відкриття нового етапу в розвитку українського націоналізму як ідеології і практики. В 1922 р. Д. Донцов очолив „Літературно-науковий вістник” („ЛНВ”), редагував часопис „Заграва” (1923 – 1924), який згодом став органом нової партії: Української партії національної роботи (УПНР).

Крім Д. Донцова як головного редактора, в редакції „Заграви” працювали Д. Паліїв, В. Кучабський, М. Матчак та В. Кузьмович [317, с. 711]. Двотижневик „Заграва”, за яким стояла УВО та Є. Коновалець, з’явився в квітні 1923 р., однак не залишив тривалого сліду в українському житті, хоча на його сторінках знаходили місце ідеї й погляди, які згодом стали елементами українського націоналістичного руху [289, с. 170 – 171].

У першому числі „Заграви” під редакцією Д. Донцова стверджувалось, що вона є „органом гурту людей, що не належать і не хочуть належати до жадної з

існуючих партій... єднає сей гурт... націоналістичне „вірую” ”. Зміст цього „вірую” полягав в нації, її категоричний імператив полягав у волі нації до життя [191, с. 1]. В той час український націоналізм Д. Донцов розумів так: „З двох головних цілей, які ставляє собі кожда не-пануюча нація: визволення соціального і політичного, на першій пляні ставляємо ми це останнє...” [124, с. 97 – 102].

Діячі, які гуртувалися навколо „Заграви”, склали праворадикальне угруповання самостійницького напрямку, яке діяло легально, але задля досягнення національно-державницької мети пріоритет віддавало безкомпромісним методам політичної боротьби. В цій групі, як одній з груп УНТП, об’єдналися ті, хто не сприймав ні автономістської резолюції УНТП, ні радянофільських настроїв закордонної групи партії [273, с. 293], [270, с. 170]. Тож понад 100 прихильників часопису „Заграва” зі Східної Галичини та Волині, у тому числі багато офіцерів УГА, на з’їзді в Станиславові 20 квітня 1924 р. проголосили утворення УПНР, з’їзд обрав виконком партії, до якого увійшли С. Підгірський – голова, О. Луцький – заступник голови. Д. Паліїв – секретар, К. Троян і Ю. Шепарович, В. Кузьмович – члени [257, с. 179].

УПНР, хоча й була маловпливовою, проте заявила про своє вороже ставлення до Польщі та радянської України і відстоювала націоналістичне гасло „Україна для українців” [270, с. 170 – 171], [257, с. 179]. Її політична програма проголошувала змагання за Українську об’єднану незалежну державу з республіканським устроєм. Основу соціального ладу мало становити селянство, на користь якого передбачалося провести земельну реформу [257, с. 179]. Дослідник О. Баган стверджує, що ця партія мала, за задумом, створити політичне та ідейне тло для революційно-бойової діяльності УВО, яка на той час активно проводила різноманітні підірвні акції проти польської влади у Східній Галичині: саботажі, терор, організація бойкотів і масових виступів [255, с. 49]. В той же час Т. Панфілова вважає, що наявність у програмах спочатку групи „Заграва” в УНТП, згодом УПНР демагогічних, нереалістичних заяв та запевнень дискредитувало ідею боротьби за національне визволення [305, с. 24]. Проте О. Мотиль вважає програму УПНР першим програмовим викладом прагнень

українських націоналістів [297, с. 116]. Хоча її аналіз виявляє невизначеність партії в практичних рекомендаціях і розмитість уявлень про роль держави в суспільстві. Характерною рисою статей, опублікованих у „Заграві”, і програми УПНР є також визнання важливості селянства в житті української нації. О. Мотиль розглядав ідеологію групи „Заграві” в руслі традицій націоналістичних селянських партій Східної Європи [297, с. 114].

Проте УПНР (її ще називали Партією національної революції), як уже зазначалося, не відіграла особливої ролі. Оскільки керівне ядро партії складалося з колишніх лібералів, членів національно-демократичної партії, тож їхній світогляд був набагато поміркованішим, ніж у радикального Д. Донцова. Ця відмінність швидко підтвердилася, коли в другій половині 1924 р. більшість УПНР, запропонувавши консолідаційну платформу під назвою „Тези української національної політики” (пропонувалося створити Українську національну партію) [308, с. 15] та покладаючись на парламентські форми і методи боротьби, дійшовши компромісу в процесі переговорів, створила 11 липня 1925 р. з декількома іншими партійними групами Українське національно-демократичне об'єднання, не підтримавши при цьому революційної програми націоналізму у боротьбі за незалежність [255, с. 49], [273, с. 293 – 294]. Дослідниця І. Шліхта вважає найбільш прийнятним поясненням занепаду УПНР тактику „єдиного фронту”, якої дотримувались члени виконавчого комітету УПНР [311, с. 44 – 63].

Після чергового розвалу організаційної справи Д. Донцов, відійшовши від УПНР в середині 1924 р. [271, с. 298], назавжди відмовився від партійної діяльності. Причиною занепаду УПНР було те, що вона пішла не шляхом, який Д. Донцов пропонував на сторінках „Заграві”, тобто „в напрямку ексклюзивності й самовистарчальности, лише в напрямку єдиного фронту з іншими партіями до трудовиків включно” [289, с. 171]. Сучасник групи „Заграві” В. Мартинець також вважав, що як довго існувала ця група як самостійна організація, так довго на Західній Україні націоналізм мав усі дані „розвинутися в сильний суспільно-політичний чинник” проте злиття з іншими силами цьому перешкодило [180, с. 5].

Коротко окресливши історію групи „Заграва” та УПНР, спробуємо розглянути дискусійні питання щодо ролі Д. Донцова у цих структурах та впливу його націоналістичної ідеології на них.

Як стверджує М. Сосновський, існує загальне переконання, що Д. Донцов займав і в „Заграві”, і в УПНР ключову позицію, і що він був одним із основоположників УПНР і навіть членом її керівництва. Згідно з інформацією самого Д. Донцова, членом УПНР він не був, а тільки мав відношення до „Заграви” як головний редактор цього журналу [289, с. 171 – 172].

Треба відзначити, що журнал „Заграва” почав виходити ще перед створенням УПНР. Проте М. Сосновський вважає, що питання нової партії, напевне, обговорювалося на зібраннях групи „Заграви”, в чому, очевидно, мусів брати участь також і Д. Донцов. Згаданий дослідник вважав, що характер партії та її політика, однак, не відповідали поглядам Д. Донцова, і тому не можна не вірити його твердженню (висловлену у листі до М. Сосновського 15 листопада 1968 р.), що „до ПНР (Партії національної революції) я не належав, я був лише редактором „Заграви”, що видавала УВО” [289, с. 171 – 172]. Галицький громадський діяч, націоналіст Б. Кравців, який був сучасником Д. Донцова, також стверджував, що останній „не був практичним політиком і участі в діяльності зорганізованої політичної партії чи руху після визвольних змагань 1917 – 1921 років не брав” [269, с. 11 – 12].

Разом з тим, М. Сосновський стверджує (посилаючись на спогади М. Донцової у 1969 р.), що у домі Д. Донцова у Львові свого часу відбулося декілька засідань за участю Є. Коновальця, О. Луцького, Д. Палієва, Д. Донцова та інших, на яких обговорювалися питання створення націоналістичної партії. Про одне таке засідання інформував В. Бемко, провідний діяч УВО: на цьому засіданні з участю майже 15 окружних командантів УВО Д. Донцов реферував про план видання „Заграви” [289, с. 171 – 172]. Те саме стверджував П. Мірчук, який писав у „Нарисі історії ОУН”, що до керівництва УПНР входили С. Підгірський (голова), Д. Донцов (секретар), В. Кузьмович, Д. Паліїв та О. Луцький [282, с. 51].

Серед сучасних дослідників також існує різна думка з цього приводу. Так, О. Баган вважає, що Д. Донцов формально не належав до УПНР, лише прагнув спрямовувати її діяльність ідейно [255, с. 49]. В той же час С. Кульчицький зараховує Д. Донцова до керівного ядра УПНР [273, с. 293]. А. Кентій також вважає, що Д. Донцов належав до керівництва УПНР [263, с. 55 – 59].

У цьому контексті проте слід відзначити значний ідейний вплив Д. Донцова на УПНР. Оскільки, очевидно, основи націоналістичної ідеології цієї партії заклали ще в політичній програмі т. з. „Партії 22 січня”, яка була однією з груп УНТП [принаймні так впливає з архівного документу, скоріше за все це могла бути одна з назв групи „Заграва”. – В. І.] [27, арк. 10]. Наявність у програмі таких слів як „нація” та інших націоналістичних схем та категорій, схожі з тими схемами і категоріями, котрі згодом розроблятиме Д. Донцов, що якоюсь мірою вказує на його причетність до програми „Партії 22 січня”.

Згідно із програмою, яка датується приблизно 1923 р., метою „Партії 22 січня” було: з різних верств нації „зорганізувати свідому її політичних і соціальних стремлінь та способів їх здійснення – групу людей”. Головним завданням партії було створення на українській території „незалежної, з ніким не зфедерованої окремої національної держави”. Влада в такій державі мала б належати „не поодиноким верствам, але цілій нації” [27, арк. 10].

„Партія 22 січня” визнавала республіканський принцип побудови держави, одночасно не бачила свого ідеалу „ні в гетьманщині, ні в монархії, ні в УНР, ні в радянстві”, підкреслювала значення для держави сильної армії. Соціально-економічною метою „Партії 22 січня”, згідно із програмою, було заявлено, що партія буде змагати до „опановання всього господарства України українським елементом” [27, арк. 10].

Планувалося підвищувати культурний рівень народу на засадах „пошановання родини, національної традиції, особистої і корпоративної гідности та вільної самодіяльности поодиноких верств і груп нації” [27, арк. 10]. Планувалось організувати „прихильні елементи в одну політичну партію, яка опиралася би на станових організаціях поодиноких верств нації” [27, арк. 10].

Отже, незважаючи на розходження щодо питання формальної участі Д. Донцова в УПНР, можна все ж погодитися з М. Сосновським у тому, що журнал „Заграва” та група, яка згуртувалась навколо неї, а згодом утворила УПНР, була попередником організованого націоналістичного руху на Західній Україні [289, с. 172]. Можна стверджувати, що, незважаючи на ряд обставин, наддніпрянський політемігрант Д. Донцов як один з провідних ідеологів УПНР брав таким чином участь у політичній боротьбі в тогочасній Східній Галичині.

Однак треба відзначити, що лише „Літературно-науковий вістник” (згодом „Вістник”) під редакцією Д. Донцова відіграли значну роль в західноукраїнському громадсько-політичному та культурному житті 1920 – 1930-х рр. Вони були основними популяризаторами його ідей „чинного націоналізму” серед тогочасного західноукраїнського суспільства.

Ініціативу та кошти до відновлення „ЛНВ” в 1922 р. дали українські військові кола, згуртовані в УВО під проводом Є. Коновальця, поставивши умову, що редактором буде Д. Донцов [255, с. 48 – 49]. Однак фактично, за дуже короткий час, „ЛНВ” став перш за все форумом власних ідей і поглядів Д. Донцова. Тож визначена на самому початку редакційна колегія незабаром перестала відігравати, як згадує В. Дорошенко, поважну роль [289, с. 177].

Тим не менше, Д. Донцову свого часу вдалося залучити до „ЛНВ” ряд визначних публіцистів та вчених: О. Барвінського, В. Біднова, М. Возняка, Я. Гординського, І. Крип’якевича, М. Кордубу, Є. Онацького, С. Рудницького, М. Хвильового та ін. [294, с. 4 – 5]. Серед завдань „ЛНВ”, які визначив Д. Донцов, було намагання стати публіцистично-політичним органом, згуртувати навколо себе патріотичні сили, різні мистецькі течії та напрями, здатні накреслити шляхи боротьби за втрачену незалежність [319, с. 426]. Такої ж думки дотримується дослідниця В. Піскун, вважаючи, що у своїх „публіцистичних баталіях” Д. Донцов відстоював лінію української незалежної небільшовицької України” [286, с. 55]. Разом з тим, дослідниця М. Мандрик вважає фактом, що завдяки видавничій діяльності Д. Донцова для українського покоління 1920 – 1930-х рр., в т.ч. галицького, відкрилася західноєвропейська соціологічна, філософська,

політична спадщина, що в значній мірі відбилося на світосприйнятті ідеологів націоналізму [304, с. 12].

У контексті співпраці Д. Донцова з пропольськими українськими організаціями можна навести небуденний факт, який стосується видання „ЛНВ”.

Так, М. Ливицький стверджував, що на видавничу діяльність політемігранта Д. Донцова свого часу мав вплив навіть екзильний уряд УНР. Він зазначав, що на початку 1930-х рр. Д. Донцов опинився у важкій матеріальній ситуації, що ставило під питання подальше існування його видавництва. Тому з ініціативи полковника О. Доценка (який тоді проживав у Львові і був у добрих відносинах з д-ром Д. Донцовим) уряд УНР постановив надавати субсидії на видавничу діяльність Д. Донцова, при чому кошти передавав особисто президент А. Ливицький. М. Ливицький стверджував, що уряд УНР при цьому керувався тим, що д-р Д. Донцов у своїх виданнях займав яскраво антикомуністичну і антимосковську лінію, що „мало додатній вплив на українців у Галичині і серед еміграції” [277, с. 61 – 62]. Д. Донцов особисто зустрічався з А. Ливицьким з цього приводу у Варшаві, де досягнули негласної умови про те, що Д. Донцов не буде публічно нападати на екзильний уряд УНР. Ця матеріальна підтримка тривала кілька років, однак припинилася, оскільки проти субсидювання Д. Донцова був член уряду проф. Р. Смаль-Стоцький. Останній зумів переконати демократичний екзильний уряд УНР в тому, що видавничою діяльністю Д. Донцов поширює тоталітарні погляди серед українського суспільства (з’явилася навіть була книга А. Крижанівського „Донцовщина”, який був особистим секретарем Р. Смаль-Стоцького і який засуджував публіцистику Д. Донцова) [277, с. 61 – 62].

Однак ЛНВ перестав виходити в 1932 р. через фінансові труднощі. Проте під назвою „Вістник” літератури, політики й науки як приватне підприємство родини Д. Донцова він виходив з січня 1933 р. аж до початку Другої світової війни, за тією ж редакцією, з тими самими співробітниками і за тією ж програмою [262, с. 15 – 16]. Д. Донцов тоді визначив як свою основну мету – діяти по лінії радикального психологічного переродження української людини, яка з „великою пристрастю” – зможе перемогти в змаганні за державність [289, с. 179 – 180].

Про те, хто читав „Вістник”, говорять статистичні дані, що їх опрацював М. Гікавий. На кінець 1938 р. „Вістник” мав передплатників: у Східній Галичині – 708, на Волині та Поліссі – 170, на польських землях – 237, закордоном – 293. Разом було 1405 передплатників. За професійним складом передплатники „Вістника” поділялися на: студентів вищих і середніх шкіл – 315, учителі – 195, селяни й робітники – 115, службовці приватних і державних установ – 105, промисловці й купці – 100, лікарі – 90, інженери – 85, адвокати – 80, священники – 65, інші – 30. До читалень та різних бібліотек розсилалося разом 225 примірників [289, с. 181 – 182]. Все це може свідчити про те, що Д. Донцов мав потужний засіб популяризації своєї націоналістичної ідеології серед найсвідоміших верств (наприклад, 89% передплатників „Вістника” складала інтелігенція) західноукраїнського суспільства і таким чином впливав на місцеві громадсько-політичні процеси у міжвоєнний період.

Д. Донцов своїми публіцистичними працями прагнув вплинути на міжвоєнні західноукраїнські громадсько-політичні процеси. У них він намагався осмислити фундаментальні, методологічні проблеми функціонування повноцінної нації: „Нація є те, що протиставляє себе географічно, історично і політично своїм сусідам” [102, с. 263].

Моделював можливі обриси майбутньої української держави. Творенню ж новітньої національної ідеології, на переконання автора, заважав традиційний консерватизм сучасних українофілів: „Ліберальній доктрині завдячуємо ми розклад нашої політичної думки і невдачу наших політичних змагань” [97, с. 65, 66]. Для Д. Донцова головним фактором була незалежність нації [109, с. 354 – 366]. Публіцист висував на перший план „аксіоматичний характер ідеї”, що є самодостатньою і сприймається на віру, на традицію, на мораль нації, що єднали національну ідеологію з церковною догматикою [122, с. 75 – 82].

Поступово у політичних статтях Д. Донцова в „ЛНВ” кристалізовано виступає проблема відносин т. зв. „еліти” і „мас” у завоюванні національної державності: „Коли нація хоче мати власний провід, то повинна тямити, що ніколи ніякий провід не уступає розхлябаній, неоформленій масі, лише завжди –

іншому проводові. Коли такого проводу не видасть з себе демократія, на зміну їй прийде інша доктрина” [105, с. 350, 351] У своїй публіцистиці на сторінках ЛНВ Д. Донцов також торкався висвітлення тогочасних галицьких громадсько-політичних процесів.

В 1923 р. Д. Донцова непокоїла сучасна йому криза партійного життя у Східній Галичині: невизначеність програм, дезорієнтованість у мінливих суспільних процесах. Тому у своїх публікаціях в „ЛНВ” він виділяв тезу про необхідність появи нових течій у партійних ідеологіях та житті, які змогли б „оздоровити і відмолодити гангреноючі партійні організми” [117, с. 89]. Проте навіть в 1929 р. Д. Донцов був змушений констатувати, що „політична та й просто громадська карність й почуття відповідальності – далеко не стали догмою серед нашої національної еліти” [123, с. 1015]. 1924 р., він гостро критикує лібералізм галицької політичної еліти, закликаючи її до проведення більш націоналістичної політики в міжнародних відносинах та усунення впливу іноземних політичних еліт. Д. Донцов звинувачував галицькі політичні верхи в тому, що вони пішли шляхом найменшого опору, відстоювали цінності „соборности без самостійности”. Деталізуючи свою позицію, він вважав, що саме ліберальна доктрина української політики, як галицької так і наддніпрянської, та занепад культу „творчого насильства”, недооцінка його ролі в суспільному будівництві призвели до „матеріальної та моральної поразки українства”, до „автономізму” у Східній Галичині, який він теж гостро засуджував. Тому Д. Донцов навіть висунув гасло: свобода без незалежності – неможлива [97, с. 66 – 67].

На переконання Д. Донцова, тодішня програма УНДО була для нього „неясна” [112, с. 78]. Д. Донцов вважав, що в УНДО відсутня воля до пошуку справжньої програми і заявив про те, що „треба в нас [тут Західна Україна. – В. І.] говорити не про кризу тої чи іншої партії, а про кризу цілого політичного життя” [112, с. 78]. Тому Д. Донцов зробив висновок про слабкість галицької політичної еліти, переконуючи, що розум галицької інтелігенції „має страх вести громадську думку і вказувати їй дорогу” [126, с. 562], [106, с. 467 – 473]. В 1930 р. він заявив, що галицькій політичній демократичній еліті бракує „не маси, не програми, не

свідомости, не єдиного фронту”, а „морального гарту імпонувати сій масі, ідейної зятятости” та відповідності між гаслами і практикою [105, с. 332]. Загалом, судження Д. Донцова про шкідливість лібералізму, демократії, соціалізму, космополітизму і пацифізму у процесі державотворення [120, с. 408] з часом перетворилися на звичайне поборювання будь-яких відмінних від націоналізму ідеологій і практик, які сповідували провідні західноукраїнські політичні сили.

В контексті дискусії про полонофільство / неполонофільство Д. Донцова у „львівський період” його політеміграції прикметними є ряд його статей, де опосередковано проявляється його опозиційне ставлення до польської влади, і в той же час відсутня однозначна пропольська позиція. Крім того, Д. Донцов уважав найбільшою помилкою у політиці – боятися об’єктивно оцінювати реальні факти, а далі – прямо визначати кінцеву мету, не маскуючи її жодними компромісами чи половинчастими рішеннями [100, с. 172 – 177]. Так, на його думку, невиразність і неефективність української політики на Волині зумовлювалася невмінням чітко висунути в політичних програмах ідею соборності України, не зводячи її на манівці автономії чи федералізму під чужим прапором [115, с. 363 – 366], [107, с. 180 – 182]. Д. Донцов також виступав проти спрощеного тлумачення ідеї соборності України, адже вона мала охоплювати не лише поняття об’єднання всіх національних територій, а і – неодмінно – національну незалежність, „так легко віддавану раніше всіма без винятку політичними силами України, який би зміст вони в це не вкладали і чим би не виправдовували „усічені” інтереси, пасуючи перед потугою чужої сили та агресією влади” [119, с. 260, 266].

Д. Донцова тривожило те, що в Польщі на зміну націоналістичній партійному в нових умовах (заради зміцнення східних кордонів) приходила ідеологія націоналізму державного [121, с. 275 – 281], [99, с. 372 – 377], [110, с. 1112 – 1115]. Так само Д. Донцов був невдоволений асиміляційними процесами, підкріплюваними проектами нової конституції країни, котрі розглядали українців як складову єдиної польської нації, жорстко культивуючи „загальний” патріотизм, тобто патріотизм загальнодержавний [101, с. 453 – 456], [113, с. 1098 – 1105].

Разом з тим, одна з позицій, висловлених Д. Донцовим в 1927 р., створює питання щодо його не полонофільства: „Задовольнити нас не може ніякий протекторат, лише повне визволення. Тоді й стреміти до своїх цілей ми маємо відповідними способами, себто ніколи в союзі з ворожою ідеєю, лише завжди проти неї... не через „братерство” з противником” [127, с. 66 – 67]. Згодом в 1928, 1930 рр. він, наприклад, зазначав: „Мудра максіма політична, яка наказує нам не лише боронитися перед нападом, але й змагати до сталого ослаблення тої ворожої сили, з чієї сторони ми можемо сього нападу ждати. Ся максіма має велике значіння в нашім відношенню до Росії” [125, с. 54, 55], [118, с. 92]. Зрештою, одним з елементів „Націоналізму” є його антиросійське спрямування. За логікою, якщо Росія та її впливи, на думку Д. Донцова, були перешкодою державному визволенню, то виникає питання: чому він не застосовував формулу „ніколи в союзі з ворожою ідеєю, лише завжди проти неї” проти Польщі та польських впливів? Адже ж повне визволення України було неможливе без Західної України. Чи можливо він визнавав державність тільки Наддніпрянської України?

У цьому зв’язку наведемо думку дослідника Я. Дашкевича. Він зазначає, що не так давно український історик у США Я. Пеленський заявив: „УНР-івцям, прихильникам Петлюри, однак, відмовляли цієї можливості у Східній Галичині (йдеться про те, що їх туди не пускали. – Я. Д.). Зробили один-єдиний виняток, і це підозрілий, бо для Донцова. До сьогодні говориться, що він отримував дотації як від німецької розвідки, так і від польської „двійки” (контррозвідки – Я. Д.)”. Проте Я. Дашкевич вважає, що заборонити комусь з петлюрівців мешкати в Східній Галичині – якщо вони хотіли туди переїхати – не можна було. У цьому зв’язку він стверджує: „Я сам в дитинстві бував у родинах таких УНР-івських досить високих рангом військових, що мешкали у Львові, наприклад, у І. Юрієва, коменданта Києва 1919 р. У Львові були товариства, видавництва наддніпрянців. Так що теза про виняткове становище Донцова відпадає”. Більше того, за словами Я. Дашкевича, Д. Донцов з боку дружини і її родини (Бачинських) мав фонди на свої видання, що підтверджують фінансові документи 1930-х рр., які збереглися. Також незрозуміло чому 2 вересня 1939 р. його разом з адміністратором

„Вістника” М. Гікавим заарештувала польська поліція і помістила до концентраційного табору в Березі-Картузкій, в якому він перебував до військової поразки Польщі, а потім виїхав на Захід [262, с. 15], [289, с. 182, 193]. Такої самої думки дотримується історик О. Баган [255, с. 57]. На це звертав увагу і М. Ливицький – співробітник екзильного уряду УНР [277, с. 63].

Разом з тим, сучасник Б. Кравців зараховував Д. Донцова до прихованих полонофілів, адже, на його думку, останній ще як автор „Підстав нашої політики”, був близьким співробітником протягом кількох років гетьмана П. Скоропадського і С. Петлюри, розробив „основи й напрямні здійснюваної з 1920-го року політики очолюваного С. Петлюрою і згодом А. Ливицьким уряду УНР із його орієнтацією на Польщу”, під якою уенерівці розуміли Захід. На його думку, хоча й Д. Донцов свого часу й вплинув на формування програми й ідеології ОУН, не включаючись, однак, особисто в її діяльність, але в той же час стояв завжди близько і до цієї організації і водночас до УНР і до їхніх провідників [269, с. 11 – 12].

Наддніпряньський політемігрант В. Дорошенко, який у міжвоєнний період перебував у Східній Галичині, припускав можливість впливу на світогляд Д. Донцова ідей Польської партії соціалістичної (ППС) і „вшехполяків”. Тим не менше, Д. Донцов у листі до Є. Маланюка від 19 вересня 1931 р. зрікався такого впливу: „Літератури ППС я майже не знаю... вшехполяки в формованню моєї ідеології не відіграли жадної ролі” [264, с. 155].

Крім того, наприклад, відомий факт співпраці Д. Донцова з пропольським УЦК, головна управа якого в листопаді 1929 р. надіслала йому лист, де підтвердила факт свого звернення до МВС Польщі з проханням видати Д. Донцову закордонний паспорт зі знижкою для його поїздки у Францію [58, арк. 19]. Більше того, польський дослідник О. Вішка, аналізуючи пресу наддніпряньської політеміграції в Польщі, виявив, що Д. Донцов свого часу навіть дописував статті в „Українську ниву”, яка була відома своїм неприхованим полонофільством [260, с. 303].

В контексті проблеми полонофільства / неполонофільства Д. Донцова дослідниця І. Шліхта вважає, що неоприлюднення ним ставлення до польсько-

українського питання в умовах міжнаціонального конфлікту могло мати змістове навантаження. На її думку, однією з причин невдоволення Д. Донцовим могло бути те, що поляки, використовуючи його теорію, могли виправдати своє панування над українцями [311, с. 132 – 134]. Адже у „Націоналізмі” Д. Донцов виступав за піднесення імперіалізму до рівня державної політики, заявляючи: „Є вищі і менш варті народи, ті, що вміють правити іншими (і собою), і народи, що цього не вміють...” [108, с. 279, 280, 282]. Крім того, ще у „Підставах нашої політики” (1921) Д. Донцов зазначав, що антипольські настрої його сучасників „походять від любові, що мутить мозок і відбирає розум”, і закликав проводити політику національну, а не провінційну, тобто таку, що жертвує частиною заради цілого, а не навпаки [120, с. 158 – 159]. І. Шліхта, говорячи про приховане полонофільство Д. Донцова, зазначає, що в „Націоналізмі” останній цитував польського націоналіста Р. Дмовського для ілюстрації власної позиції, а в конфлікті двох бачень майбутнього Польщі – Р. Дмовського та Ю. Пілсудського – Д. Донцов підтримував федеративну концепцію останнього [311, с. 132 – 134, 399]. Можна припустити, що Д. Донцов, декларуючи свою прихильність до ідеї соборної України, все ж не уникав контактів з українськими пропольськими організаціями, прихильниками самостійності лише Наддніпрянської України.

„ЛНВ” та „Вістник” дали Д. Донцову можливість поширити свої впливи та прищепити свої ідеї відносно широким колам українського суспільства в Західній Україні: передусім молоді, старшому поколінню; інтелігенції, робітникам. Головною причиною успіху „чинного націоналізму” у Східній Галичині було те, що в епоху тотальної нівеляції та переоцінки вартостей Д. Донцов виробив ідеологію визначеності, доктрину, що вказувала на неперехідні цінності [311, с. 142 – 152]. На думку ж Р. Безсмертного, націоналістична концепція Д. Донцова мала досить суттєвий вплив на формування політичної культури та перебіг історичних подій в Західній Україні міжвоєнного періоду [302, с. 4].

Так, голова УГКЦ А. Шептицький, принаймні в 1927 р., визнавав певну конструктивну роль „чинного націоналізму” Д. Донцова у Східній Галичині: „Оповідав сендзя [Л. Мосендз. – В. І.], що митрополит дуже обурений був на мене

за „хижацький” націоналізм, але – признав йому рацію, що моя пропаганда, як антидотум лівим течіям, мусить приймати скрайні форми” [311, с. 107 – 123].

В червні 1928 р. ундовець В. Мудрий у розмові з політемігрантом М. Гікавим назвав статті Д. Донцова полонофільськими та зазначив, що „після руйнуючої роботи” Д. Донцов втратив авторитет серед львівської громади. Тим не менше, М. Гікавому вдалося переконати В. Мудрого в тому, що все-таки на периферії ідеї Д. Донцова все ще мають своїх прихильників [60, арк. 707]

Про значний вплив Д. Донцова на суспільну думку галичан може свідчити той факт, що, за даними оперативного зведення слідчого відділу міліції, лише на одному виступі Д. Донцова 20 березня 1937 р., що відбувся в залі „Бесіди” у Львові, були присутні близько однієї тисячі осіб, переважно молодь [1, арк. 67]. Відчит був присвячений 20-річчю української революції. Участь взяла в основному молодь і частина старшого громадянства. Суть виступу полягала в антиросійських, антисемітських закликах, таврувалась соціалістична орієнтація деяких діячів української революції [254, с. 1].

Зрозуміло, що публіцистика Д. Донцова впливала на громадсько-політичні процеси в Західній Україні, особливо на тогочасну молодь. Саме в такий спосіб Д. Донцов бачив моральний гарт нації: „Хто виховає в собі силу характеру – той виховає те, що є єдине на потребу, бо решта приложиться!” [103, с. 85].

В 1931 р. Д. Донцов рішуче вказував на необхідні зміни методології політичного виховання: „фальшивим ідеям” необхідно протиставити власні нові ідеали, якими для публіциста була ідеологія націоналізму: „Це є та „центральна воля”, що бракує нам, це є те, чого відрухово шукає молодь... Я думаю, що майбутнє буде за течією, за якою буде молодь...” [98, с. 722, 723]. Як член Пласту Д. Донцов підкреслював значення цієї організації у вихованні „доросту націоналістичного руху”. Він говорив про можливість та необхідність використання як легальних, так і нелегальних методів боротьби [114, с. 27]. В контексті окресленої проблеми слід зазначити, що Я. Дашкевич також не погоджується з поширеною тезою про негативний ідеологічний вплив Д. Донцова

на тодішню галицьку молодь, вважаючи такі закиди засудженням національно-визвольної боротьби поневоленої нації [262, с. 11 – 12, 16].

Щодо впливу ідей публіцистики Д. Донцова на західноукраїнські осередки ОУН. Сучасні дослідники О. Баган, С. Кульчицький, А. Хойновський погоджуються з тим, що результатом пропаганди Д. Донцова досить скоро стала радикалізація вимог і дій націоналістичних середовищ, основою яких була переважно молодь. Так, окрім УВО, у Східній Галичині діяла студентська Спілка української націоналістичної молоді (СУНМ), створена у 1925 – 1926 р. у Львові, з якої вийшло багато майбутніх лідерів ОУН (створеної в 1929 р.), представники Групи української націоналістичної молоді (ГУНМ) [257, с. 210]. У 1930-ті рр. націоналістичний рух своїми впливами охопив Волинь, задомінував на еміграції [255, с. 53], [296, с. 116 – 117], [273, с. 304, 306]. За свідченням С. Ленкавського, члени Організації вищих класів [української] гімназійної молоді (ОВКУГ) усю свою політичну мудрість черпали із „Заграви”, статей Д. Донцова в „ЛНВ” [172, с. 176]. Значним був вплив Д. Донцова на Союз української націоналістичної молоді (СУНМ) (створений на базі Групи української націоналістичної молоді). Співпраця Д. Донцова з СУНМ полягала в улаштуванні низки доповідей ідеолога, що відбувалися в провінційних містах Західної України [172, с. 200].

Загальновизнаною є думка про те, що вплив ідей Д. Донцова на Крайову екзекутиву ОУН був набагато більшим, аніж його вплив на Провід Українських Націоналістів. Цей факт пояснюють молодшим віком членів КЕ ОУН. Можливим поясненням більшого впливу Д. Донцова на КЕ ОУН є також те, що перша Крайова екзекутива була створена на базі Проводу СУНМ. Крім того, перші три ідеологічні референти КЕ ОУН (С. Ленкавський, В. Янів та Я. Стецько) були великими прихильниками ідей Д. Донцова [311, с. 156 – 188]. Треба врахувати, що в 1937 – 1939 рр. на сторінках „Вістника” публіцистика Д. Донцова ще більше радикалізувалась. Д. Донцов був переконаний, що в сучасну йому добу політичний успіх матимуть не партії, а нечисельні організації-ордени [255, с. 51 – 52]. В цей період Д. Донцов виняткову увагу приділяв проблемі шляхів здобуття

державної незалежності України [111, с. 830]. Засобом вирішення проблеми, він вважав формування нової еліти [104, с. 672].

„ЛНВ” („Вістник”) і згодом трактат „Націоналізм” використовували члени ОУН як в Західній Україні, так і за кордоном, у внутрішньовиховній роботі [255, с. 57]. Більшість західноукраїнських націоналістичних видань міжвоєнного періоду брали за зразок політичні кліше та стиль „ЛНВ” („Вістника”) Д. Донцова, що доводить значний вплив його ідеології на західноукраїнські націоналістичні осередки [255, с. 53]. М. Сосновський у цьому зв'язку наводить перелік молодих авторів, які наслідували думки Д. Донцова: В. Янів, Б. Кравців, С. Охримович, Я. Оршан-Чемеринський, Д. Штикало [289, с. 24].

Д. Донцов визнавав необхідність організованого руху та вважав, що лише завдяки такій формі боротьби націоналізм може перемогти [116, с. 327]. Дослідник М. Горелов прийшов до висновку, що Д. Донцов розробляв теорію організаційної побудови ОУН та закликав силоміць нав'язати волю ОУН всім іншим течіям українського політичного життя („В рідну хату вносити роздор! Бо без цього – нема ніякого об'єднання, ніякої збірності”) [261, с. 96 – 97].

Д. Донцов не став членом УВО та ОУН. Хоча відомо, що з утворенням УВО Є. Коновалець пропонував йому не лише співпрацю, а й матеріальне забезпечення [280, с. 42]. За свідченням В. Мартинця, існував план про призначення Д. Донцова керівником ідеологічної реферантури та редакції УВО за кордоном, які б діяли автономно. З цією метою він зустрічався з Д. Донцовим у Львові 15 грудня 1927 р., але ідеолог відмовився від співпраці. На думку В. Мартинця, причиною відмови Д. Донцова була його особиста неприязнь до Є. Коновальця, на якого він був ображений за недостатньо активну підтримку групи „Заграви” [181, с. 229].

Більше того, М. Чугуєнко зазначає, що стосунки Д. Донцова з керівництвом ОУН були досить напружені [310, с. 11 – 12]. З цим погоджується і О. Баган, який вважає, що Д. Донцов відмовлявся вступати в ОУН як організацію, бажаючи зберегти особисту незалежність [255, с. 49 – 50]. Схожої думки дотримується І. Шліхта. Вона вважає, що Д. Донцов слугував виховній меті, а ОУН – ідеї практичного втілення концепції незалежності України. На її думку, Д. Донцов не

займався розробкою програмно-устроєвих питань. Для здійснення своєї мети йому не потрібно було входити в ОУН, це могло навіть зашкодити: в той час, як „ЛНВ” і твори Д. Донцова друкувалися легально й були доступними для населення, література УВО-ОУН була підпільною [311, с. 156 – 188].

В контексті даного дослідження треба зазначити і те, що „ЛНВ” („Вістник”) свого часу були предметом гострого критицизму. Найбільш поширеним закидом проти „ЛНВ” („Вістника”) (як раніше проти „Заграви”) було обвинувачення у „фашизмі” та в поширюванні „фашистської ідеології”, пропагуванні ірраціоналізму, „аморальності”, звеличенні насильства; запереченні ролі народу („антидемократизм”) і пропагуванні ідеї „ініціативної меншості” та перебільшенні ролі одиниць-героїв у житті народу. Критикували і гостро протиросійське спрямування зазначених часописів [289, с. 185, 191].

Критику Д. Донцов тісно пов’язував і з його гострим несприйняттям ліберального демократизму західноукраїнського політикуму. Визначивши цю рису галицької політичної та культурної еліти як „принципову безпринципність”, Д. Донцов вважав її головною причиною їх антагонізму до „ЛНВ” [128, с. 1115]. У листі до Д. Донцова від 8 квітня 1928 р. політемігрантом М. Гікавим зазначається, що „ЛНВ” фактично подавав галицькому суспільству альтернативні точки зору на ті чи інші суспільно-політичні проблеми, порушуючи монополію „Діла” та УНДО. М. Гікавий заявляв буквально наступне: „Очевидна річ, що найбільше... компанії з „Діла” не припало до серця те, що „Вістник” воює з „єдиним тривким ядром національної політики” [60, арк. 691].

Треба додати, що, як вважає Б. Кухта, іншим характерним моментом міжвоєнної творчості Д. Донцова було його намагання утвердити в українському суспільстві думки про переорієнтацію українства на Захід [274, с. 279, 281].

Треба відзначити, що протягом „львівського періоду” Д. Донцов написав такі праці, як „Про політику принципіву й опортуністичну” (1928), „Юнацтво і Пласт” (1928), „Патріотизм” (1936), „Де шукати наших історичних традицій” (1938). Дослідження впливу націоналістичної ідеології Д. Донцова на західноукраїнські громадсько-політичні процеси під час зазначеного періоду його політичної

еміграції буде неповним без висвітлення його головної праці цього періоду – „Націоналізм” (1926).

Автор сам роз’яснив, що за змістом націоналізм ХІХ ст. його не влаштовував, бо він спирався на раціоналізм, на політичні доктрини лібералізму, соціалізму, демократизму, які привели до поширення антидержавницьких поглядів „нашого націоналізму”. На думку Д. Донцова, це привело до провінціалізму українства: „Провінціями ж є нації, позбавлені державної самостійності, які не вміють або не хочуть завоювати її” [108, с. 84 – 85]. Це було характерне Наддніпрянщині, Східній Галичині. Негативною рисою українського провансальства була також „засаднича ворожість до традиції і до експансії” [108, с. 107, 199].

Головні чинники нового націоналізму, за Д. Донцовим, полягали в наступному. Першим з них мав бути вольовий, „... на цій волі, на догмі, аксіомі, на самостійнім... на бездоказовім пориві, мусить бути збудована наша національна ідея” [108, с. 220, 228].

Другою підставою повинно стати стремління до боротьби та свідомість її конечности, тому тут Д. Донцов пропонував розрізняти „експансію як ціль, боротьбу – як засіб” [108, с. 233]. Третьою засадою націоналізму повинен був стати романтизм. Романтичні ідеї є догматичними, а значить, глибоко релігійними відчуттями [108, с. 255]. Четвертою вимогою (тут Д. Донцов вжив це поняття замість засади) повинні стати фанатизм і „аморальність” [108, с. 263, 264, 266].

П’ятою вимогою повинен бути „легкий синтез між націоналізмом і інтернаціоналізмом”. Отже, вимогою повинен стати своєрідний імперіалізм. На думку Д. Донцова, є вищі і менш – вартісні народи, що вміють правити іншими (і собою), і народи, що цього не вміють. Дана засада, таким чином, постулювала необхідність національної експансії з метою служіння „інтересам поступу” [108, с. 279, 280, 282].

Нарешті, Д. Донцов приділив певну увагу визначенню самого суб’єкта реалізації нового націоналізму. Тут він спирався на відомі, європейські концепції елітаризму і тому запропонував суб’єктом т. зв. ініціативну меншість, а методом реалізації концепції нового націоналізму – творче насильство як спосіб, яким й

переможе новий світогляд. Щодо еліти, то він писав: „ніколи пасивна юрба, – лише активна меншість є суспільно-творчою силою... Роля цієї меншості величезна, особливо як повитухи нових ідей” [108, с. 287]. Отже, еліта й насильство були „шостою підставою і складовою частиною всякої нової ідеї, що здобуває собі право на життя” [108, с. 290].

Можна припускати, що верствою, з якої мали б виділитися люди нового типу, еліта, Д. Донцов вважав селянство, котре становило більшість нації [108, с. 402]. Узагальнивши цей факт, М. Сосновський стверджував, що для ідеології „чинного націоналізму” притаманна ідеалізація селянства [289, с. 270]. Подібну позицію займає також І. Шліхта, яка вважає за слушне говорити про селянський „демократизм” Д. Донцова під час „львівського періоду” як варіант правого популізму [311, с. 107 – 123]. На симпатії Д. Донцова до селян звертали увагу і його опоненти. Один з лідерів галицького клерикального руху О. Назарук заявив: „найсмішніше те, що Донцов уявляє собі, немовби ті всі ілюзії його „Націоналізму” мали виконати – хто? – селяни! І то „самі”!” [186, с. 25].

Виняткове значення в процесі українського державотворення Д. Донцов також надавав національній ідеї: „Без всеобіймаючої ідеї ніколи українство не вийде зі стану провінції. Такою ідеєю може стати в нас не всесвітня, ані соціальна, лише тільки національна ідея...” [108, с. 402].

На думку М. Горелова, вона, ідея, поєднує в собі два елементи – мету й волю. Відповідно, під поняття „українська національна ідея” підпадають прагнення здобути незалежність України та воля до здійснення цього ідеалу [261, с. 95 – 96]. Українська ідея Д. Донцова, на думку О. Ситника, знаходить себе в здобутті незалежності, соборності України, а визначальне місце в державотворчому процесі відводиться нації. Його спроба ідеологічно та світоглядно об’єднати націю призводила до того, що Д. Донцов відкидав будь-який плюралізм позицій [307, с. 16 – 17]. Г. Васькович вважав, що Д. Донцов не займався „розробленням програмово-устроєвих питань української національної ідеї”, а лише своєю творчістю сприяв патріотичному вихованню народу [258, с. 164]. Український національний ідеал Д. Донцов окреслив у загальних рисах: „Перенесений у сферу

конкретних відносин, той ідеал був би для нас суверенність, „імперіалізм” у політиці, свободна від держави церква, вільна ініціатива й розростання – в економічній житті” [311, с. 369, 413]. На думку І. Шліхти, трактування проблеми форми державного устрою в „Націоналізмі” зводилося до пропозиції розглядати дане питання як тактичне, таке, що підпорядковується вирішенню головного – проблемі здобуття незалежності України [311, с. 407].

Отже, загалом такими були підстави нового націоналізму, так Д. Донцов суб’єктивно уявляв собі його в ХХ столітті, зазначаючи, що „України, якої прагнемо, ще нема, але ми можемо створити її в нашій душі” [108, с. 302].

На питання „Що?” „Націоналізм” відповідав: незалежність і повний сепаратизм. На питання „Як здобувати свою мету?” „Націоналізм” відповідав: боротьбою; національною революцією проти Московщини [120, с. 246 – 248].

Слід сказати, що праця Д. Донцова „Націоналізм” викликала гостру критику його сучасників. Твором, скерованим проти ідеології Д. Донцова можна вважати працю К. Коберського „„Націоналізм”. Критика фраз”, написану з соціалістичних позицій, де чинний націоналізм визнається фашистським [218, с. 1 – 152].

В. Левинський у рецензії „Кілька слів у відповіді Д. Донцова” гостро засуджував ідейні погляди Д. Донцова, які той пропагував серед галицького громадянства: „Переживаємо також важкий час для нашої справи, в якому проповідь громадянської війни, себто пропаганди фашизму серед нашого, національною катастрофою потолоченого, й недержавного суспільства вважаємо не тільки великою шкодою, але просто національним злочином” [11, арк. 8]. Шкідливий вплив ідеологія „вольового націоналізму” Д. Донцова, на переконання О. Назарука, справляла в основному на галицьку молодь: „.....Шкода від його фраз можлива тільки серед не виробленої суспільності і дуже занедбаної молоді, над якою ніхто систематично не працював” [13, арк. 70 – 72].

Як стверджував автор передмови до книги Б. Ольхівського „Вільний нарід”, „Донцов не зумів підпорядкуватися Державному Проводові [уряд УНР] і, залишаючися надалі одноосібником-доктринером, посилював лише своєю

діалектикою індивідуалістичну розпорошеність частини українського громадянства” [13, арк. 73, 74].

Різні думки щодо даного твору існують і зараз. Так, наприклад, М. Сосновський вважав, що Д. Донцов створив свою ідеологію „чинного націоналізму” виходячи із специфічної оцінки та інтерпретації українського минулого та актуальної в 1920-х рр. української дійсності [289, с. 23]. Крім того, О. Баган, І. Васюта, М. Сосновський вважають, що світоглядна база „Націоналізму” лягла в основу програм ОУН 1929, 1938 рр. Їх ознаками стали: експансивність, етатизм, культ порядку і моральної дисципліни, розуміння духовності і культури як першооснов, ідея ордену в організації, мілітаризм [255, с. 57], [257, с. 211], [289, с. 23]. Дослідник А. Хойновський вважає працю „Націоналізм” полемікою з первістками демократичного та соціалістичного мислення в українському незалежницькому русі. Позаяк Д. Донцов заперечував засади політичної рівності громадян, як рівно ж і модель парламентської демократії, однак визнавав т. з. „ініціативну меншість”, а головним рушієм народного руху, на його думку, мало бути селянство [296, с. 116 – 117]

На думку історика С. Кульчицького, теоретичні підвалини інтегрального націоналізму не мали довершеності, властивої іншим тоталітарним доктринам, особливо комунізму та нацизму. На його думку, інтегральний націоналізм Д. Донцова доводив очевидну істину: український народ має право на власну державність [273, с. 304]. Дослідник М. Чугуєнко, співставляючи світогляд Д. Донцова та інші відомі тоталітарні ідеології, попри наявність деяких схожих рис (апологія „творчого насильства”, „фанатизму”, „аморальності”) дійшов висновку про розбіжність між ними. На його думку, насамперед „чинний націоналізм” Д. Донцова був протилежний тоталітарним ідеологіям за своєю метою. Ідеалом Д. Донцова є власна національна держава з авторитарним ладом („консервативна демократія”) та ринковою економікою, але аж ніяк не світова імперія „вибраного народу”. Складовою частиною національної політики майбутньої української держави у нього виступає принцип територіального патріотизму [310, с. 11 – 14].

Разом з тим, на думку М. Чугуєнка, Д. Донцов явно недооцінив небезпеку з боку фашизму й нацизму. Водночас полеміка Д. Донцова з тогочасними українськими ідеологіями стимулювала пошуки нових шляхів і засобів боротьби за державницький ідеал [310, с. 11 – 14]. Схожої думки дотримується і О. Баган, вважаючи, що у своїй ідеології Д. Донцов дав завершену політичну філософію традиціоналізму і волюнтаризму [255, с. 56].

Таким чином, що Д. Донцов під час „львівського періоду” своєї політеміграції виступив справжнім засновником консервативно-революційного напрямку в українській суспільно-політичній думці, а його ідеологія не є в повній мірі адекватною іншим відомим тоталітарним концепціям.

Важливу роль у громадсько-політичних процесах міжвоєнної Східної Галичини ХХ ст. відіграв В. Дорошенко (1879 – 1963) – громадський, політичний діяч і літературознавець, співзасновник Союзу Визволення України. Восени 1919 р. він повернувся з Києва до Львова, де до 1944 р. перебував у Східній Галичині. Працював у Львові в бібліотеці НТШ, до вересня 1937 р. В. Дорошенко був заступником директора цієї бібліотеки, а згодом став її директором. Від 1925 р. – дійсним членом НТШ, активним членом Товариства допомоги емігрантам з України у Львові. В. Дорошенко був редактором часопису „Письмо з Просвіти”, співробітником Бібліотечної комісії „Просвіти”, фонду „Учітеся” в 1921 – 1922 рр. [135, с. 20, 33], брав активну участь у „Впереді”, „ЛНВ”, „Ділі”, „Новому часі”, журналах „Світ”, „Життя й знання” тощо. В 1924 – 1939 рр. редагував відомий календар-альманах „Дніпро”. В 1929 – 1935 рр. брав активну участь у редагуванні першої української енциклопедії – Української загальної енциклопедії. Восени 1925 р. приятелі В. Дорошенка відсвяткували 25-річчя його літературно-наукової діяльності. Тоді В. Дорошенко отримав вітання від Всеукраїнської академії наук у Києві, Української парламентарної репрезентації у Сеймі Польщі тощо, від М. Грушевського та ін. [281, с. 10 – 11]. Однак малодослідженою залишається міжвоєнна громадська і політична діяльність та пов’язані з нею моменти, зокрема, варто проаналізувати державницькі та ідеологічні погляди В. Дорошенка у цей період.

Про ці погляди довідуємося із листа В. Дорошенка від 23 листопада 1920 р. до політемігранта А. Жука (той перебував тоді у Відні). В. Дорошенко писав: „Погляди мої вам відомі. Я державник передусім. Большевизму не приймаю. Та мимо цього я на чийсь донос воспричислен властями до комунії”. З цього ж листа довідуємося і про деякі ідеологічні орієнтації В. Дорошенка, його співпрацю з галицькими політичними силами: „Тримаю одначе з еседеками, бо більше тут ні з ким робити і ніде писати. Радикали цілком ніщо, „трудовики” без руля і вітрил. Донедавна лише сд. були одинокими людьми, що мали лінію й були дійсно роботящою партією. Тепер і у них безголов’я” [64, арк. 14].

В календарі „Впереду” [тоді орган Української соціал-демократичної партії у Східній Галичині. – В. І.] на 1920 р. В. Дорошенко опублікував статтю „Відбудова Української держави”. Його ідеалом була самостійна й незалежна Україна: „стоячи твердо на українським національним ґрунті й відкидаючи соціяльні крайности большевизму й поміщицької реакції,... боремося за... Українську демократичну республіку, самостійну й незалежну” [129, с. 1]

Свої соціал-демократичні погляди В. Дорошенко задекларував у передмові до видання, присвяченому І. Франку, виданого у Львові в 1924 р. Позитивний вплив соціал-демократичних ідей В. Дорошенко вбачав в тому, що „з сірої безвладної етнографічної маси стався наш народ у Галичині живою істотою, що прагне волі й бореться за неї... ми вступили вже на європейський шлях... повстало в нас широке політичне життя... закипіла жива боротьба за визволення трудящих... істнує ріжнорідна преса, що більше, преса наша соціялістична” [130, с. 6 – 7].

Важливим для з’ясування еволюції громадянської позиції В. Дорошенка є лист від 22 листопада 1927 р. до А. Жука. У ньому він так задекларував свої державницькі та антибільшовицькі погляди: „Щодо „Дніпра”, то певне наші погляди розминулись я, бачите, значно поправів, а ви здається навпаки – полівішали. У всякому разі, не вважаючи на це, не заперечую тої позитивної національної роботи, що переводиться на Україні, навіть комуністами, але не можу приплескувати всьому тому, що вони роблять. Все таки ходять там у московському хомуті і на це ми повинні звертати увагу” [66, арк. 19].

Про неприхильність В. Дорошенка до радянофільства свідчить і його ставлення до видання у Східній Галичині прорадянського (принаймні, в культурному плані) літературного журналу „Нові шляхи”: „Тут має появиться новий літературний журнал „Нові шляхи” під ред. А. Крушельницького, – на пряму цілком протилежний як ЛНВ. Добрі люде з того приводу пускали чутки, що журнал цей субсидіює тутешній консулят [консульство СРСР у Львові. – В. І.]... Я одначе, з огляду на такі чутки, відхилив його запросини до співробітництва, бо не хочу, щоб мене паплюжено ні за що” [66, арк. 19].

Щодо самостійницьких суспільно-політичних поглядів В. Дорошенка, то вони були сфокусовані ним головним чином на проблемі поразки української незалежності 1917 – 1921-х рр. Так, зокрема, у статті „Ювілей української революції: гадки й роздумування” в календарі-альманасі „Дніпро” на 1928 р., присвяченому десятиріччю проголошення української державності, і який видало Товариство допомоги емігрантам з України у Львові, В. Дорошенко деталізує свої позиції з цього приводу [134, с. 8 – 12]. В подальших статтях він вважав, що українці під час української революції втратили „епохову хвилину... нагоду для створення власної держави” і повинні були „пізнавати свої блуди й помилки та в своїм власнім інтересі їх вистерігатися”. В. Дорошенко вважав, що настав час „на переоцінку всіх дотеперішніх цінностей, на перегляд тих ідеологічних основ, що на їх спиралося ще так недавно все наше свідоме українство... треба шукати нових шляхів”. На думку В. Дорошенка, слід було пізнати провину цілого покоління в результатах цієї революції [132, с. 38].

В. Дорошенко аналізує причини поразки Української революції: „Революція застала нас не свідомими своєї мети членами української нації, а громадянами російської імперії українського походження. І тільки в ході подій помалу приходили ми до пізнання своїх власних цілей, до думки про свою власну державу”. Більше того, він вважав, що в міру розвитку збройної боротьби кристалізувалася нова свідомість українства, „родилося почуття відрубности... народилася дійсно нація, свідомо свого історичного завдання” [132, с. 38].

В. Дорошенко деталізує причини поразки Української революції, детермінуючи їх з тодішнім політичним світоглядом української інтелігенції: „Поza автономію ми тоді не виходили. Самостійництво – це був шовінізм, буржуазна вигадка. В масах не тільки не велося систематичної пропаганди в дусі самостійництва, але навпаки, на всякі лади поборювано подібні кличі. В таким же антисамостійницьким напрямі велося тоді й політика. І так воно й мусіло бути”. Додатковим фактором, який унеможливив тоді досягнення позитивних результатів під час української революції, на думку В. Дорошенка, була інституційна та ідейна слабкість і невідповідність українським умовам місцевих політичних партій: „Задурманені Московщиною, ми не потрапили витворити своєї власної дійсно української партії, що думала б про самостійну селянську Україну. Ідеали, настрої, симпатії й змагання були в нас на чисто московську моду, були ми зліпком з московської інтелігенщини... Ми поборювали царат, а не Росію”. В. Дорошенко також публічно засудив соціальний радикалізм провідників Української революції та гіпертрофований український партійний плюралізм, заявивши, що „замість об'єднати всі живі українські сили й повести одностайну й одностайну акцію в напрямі збудування власної держави, опертої на селянській земельній власності, ми почали поборювати себе самих, розвели нечуване партійництво й кинулися переліцитовувати москалів у їх пропаганді, малпувати їх соціяльні утопії, „поглиблювати революцію” саме в напрямі не реальним, а фантастичним, і так зі страху перед закидами „буржуазности”, граючи на руку московщині” [132, с. 38].

Окреслюючи необхідний під час революції політичний устрій для України, В. Дорошенко писав: „Потреби даного стану розвитку українського народу вимагали від його керманичів боротьби за буржуазну республіку, а вони, за московськими взірцями, повертали й повертали державний віз так довго наліво, аж поки він цілком не перекинувся. Бо ж годі вимагати, щоб соціялісти будували буржуазну державу, а в нас тоді, як відомо, всі поставали соціялістами, хоч про соціялізм не мали поняття й не відчували всієї смішности теревенів про дозрілість до соціялізму широкої народньої маси”. Досвід українського державотворення В.

Дорошенко, проте, вважав за те надбання, на базі якого і могла бути збудована Українська держава, – „стати дійсно свідомою своїх цілей нацією”. Він заявляв про необхідність самовизначення української нації як на еміграції, так і під радянською окупацією, про початок процесу набуття нею самостійницького світогляду, стверджуючи, що „москвофільство ще не вмерло серед нас, годоване й дома й на еміграції московськими правителями, але ми вже себе знайшли. Тепер лишається нам тільки усвідомити свій відрубний національно-державницький ідеал, очистити його від усяких чужинецьких налетів і впливів” [132, с. 38]. Тож завданням для наддніпрянської політичної еміграції того часу В. Дорошенко бачив оформлення самостійницького світогляду в конкретну, чітку національно-державницьку програму.

Слід сказати, що В. Дорошенко пропагував свої незалежницькі, соціалістичні погляди і опосередковано, через видання цитат з творів Т. Шевченка, де заявляв: „Він [Т. Шевченко. – В. І.] хотів вільної, незалежної України. Хотів, щоб усі сини її були рівні, щоб панувала в нас воля й братерство. Хотів Шевченко вільного устрою в державі, такого, який здобули собі колись американці в кінці XVIII ст.” [133, с. 19 – 21].

Розвиваючи свої державницькі погляди, В. Дорошенко опублікував в календарі „Дніпро” на 1937 р. статтю „У двадцятьлітню річницю”, де ще раз висловився з приводу поразки національно-визвольних змагань українців: „...Програла ми тому, що мусіли програти. Програла не через Драгоманова чи Грушевського, а через нашу загальну неприготованість, через нечисленність і безсильність свідомого українства, через несвідомість широких народних мас”. Тобто, В. Дорошенко вважав нерозвиненість національної свідомості, несконсолідованість і нечисельність української еліти основними причинами поразки української національної революції 1917 – 1921-х рр., стверджуючи, що „ні соціялісти, ні Драгоманів, ні Грушевський не перешкодили Галичині (а вони ж тут найбільше й найдовше працювали) виставити стійку, боездатну УГА. Якби Велика Україна мала національне шкільництво стільки часу, що Галичина, то в 1917 – 1919 рр. здобула б власну державу” [132, с. 38].

До деяких позицій В. Дорошенка скептично ставився Д. Донцов. Зі змісту його листа від 19 вересня 1931 р. до Є. Маланюка можна дійти висновку про те, що в той час існував певний ціннісний конфлікт між Д. Донцовим та В. Дорошенком. Так, Д. Донцов закидав В. Дорошенкові москвофільство, стверджуючи, що „...для Д-ка боротьба за духову самостійність нації з дегенеруючими і денаціоналізуючими впливами російської культури – це брехання шавки на слона. А тому, що цей слон – є і досі йому рідний, хоч він напевно обуриться, коли б я назвав його російським інтелігентом” [59, арк. 116].

Соціал-демократичні політичні переконання В. Дорошенка піддавалися критиці і збоку представників галицького політикуму. Свідченням цього є стаття „З таємниць України. Отвертий лист до Дорошенка Володимира”, котра була опублікована в „Новій Зорі” у липні 1933 р. відомим монархістом з УНО О. Назаруком. Автор критикує соціал-демократичні політичні переконання В. Дорошенка, вимагаючи від нього залишити посаду директора бібліотеки НТШ. Він вважав, що такі ідеологічні позиції, які займали деякі наддніпрянські політичні емігранти, є шкідливими для галицького суспільства: „...Мимо того ті соціал-демократи, що мають ідеологію подібну до большевицького, дуже шкодять устроєви, серед якого живуть, бо ширять ту ідеологію” [6, арк. 2].

Помітну роль у міжвоєнних громадсько-політичних процесах Східної Галичини відіграв і Андрій Жук (Ільченко) (1880 – 1968) – відомий український громадський і політичний діяч, публіцист і кооператор, родом з Полтавщини. Він був членом РУП-УСДРП, з 1907 року перебував на політеміграції у Східній Галичині, в 1914 – 1918 рр. – був одним із засновників і членом проводу Союзу визволення України, членом Головної, а потім Загальної української ради у Відні (1914 – 1916), Центральної управи УСС (1917 – 1920). А. Жук працював при українському посольстві у Відні, був радником МЗС УНР [315, с. 699 – 700]. Свого часу А. Жук також декілька років співпрацював з екзильним центром ЗУНР та публікувався в газеті „Український прапор” (Відень, Берлін), „Рада” (Львів); був одним із провідних організаторів Комітету захисту західноукраїнських

земель, що був заснований у Відні в 1922 р. Працюючи у журналі „Визволення”, А. Жук просував ідею окремої Галицько-Волинської держави [61, с. 9].

Малодослідженою залишається громадська і публіцистична діяльність політемігранта А. Жука під час його перебування у Львові в 1930-х рр.

Публіцистична й видавнича діяльність А. Жука в повоєнній Австрії не могли матеріально підтримати його та сім'ю, і він почав робити спроби для повернення в Галичину, з якою був тісно пов'язаний. Польський уряд відмовляв йому у в'їзді до краю. Однак за допомогою друзів йому вдалося повернутися до Львова влітку 1930 р. [62, с. 5]. Повертався А. Жук під час каральної „пацифікації”, спрямованої проти українців в Польщі. Тим не менше, умовою повернення було його зобов'язання дотримуватись стриманої позиції в місцевих суспільно-політичних процесах. В іншому разі він у будь-який час міг бути ув'язнений або висланий з країни владою [61, с. 10]. А. Жук сам згадував, що через рік перебування у Львові у нього виникла потреба виїхати до Відня в родинних справах. Заходи перед адміністрацією про виїзд та візу „спричинили те, що я мало не був видалений з Польщі... врятували мене варшавські уенерівці...” [62, арк. 5].

Одразу по приїзді в Галичину він став членом Товариства допомоги емігрантам з України [62, арк. 5]. Таким чином, А. Жук почав працювати як голова статистичної секції РСУК у Львові (за його словами у ній було декілька ревізорів-наддніпрянців) [62, арк. 5], був задіяний у товаристві „Просвіта” [67, с. 130]. Публікувався у періодичних виданнях РСУК: „Господарсько-кооперативна часопись”, „Кооперативна республіка”, „Календарець кооператора”, у щоденній газеті „Діло” з приводу безперспективності ВНК, у „Новому часі”. Керуючи статистичним відділом РСУК, часто друкувався на сторінках кооперативної преси із питань українського кооперативного руху, актуалізуючи довоєнний досвід. В 1936 – 1937 рр. редагував часопис Центробанку „Кредитова кооперація”, викладав на кооперативних курсах, які влаштовував РСУК [62, арк. 5].

А. Жук в 1936 р. заснував і був секретарем Товариства українських кооператорів у Львові. 2 січня 1938 р. у Львові з нагоди 30-ліття літературно-кооперативної діяльності А. Жука відбулися сходуни Товариства, де тематичні

реферати виголосили відомі галицькі громадські діячі О. Луцький, К. Коберський, І. Витанович – кооператор, історик, директор Кооперативного ліцею у Львові [12, арк. 47]. Зокрема, І. Витанович окреслив значну публіцистичну діяльність А. Жука на сторінках „Господарсько-кооперативної часописі” (1932), „Кооперативної республіки” (1930, 1932 – 1935, 1937 рр.), присвячену як кооперативній, так і загально-суспільній тематиці. Зокрема, певну науково-дослідницьку вартість мають деякі його повоєнні праці з історії української кооперації й розвитку української кооперативної думки. У них А. Жук закликав галичан до того, що в кожній місцевості „мусить бути передовсім організація для збирання ощадностей, зложена з людей солідних”. В ідею дрібної ощадності серед галичан, на його думку, „вкладається ідея перевиховання народу і його відродження, забезпечення народови як цілості, а кожному його членови зосібна, кращої будуччини. Хто не ощаджує, не є добрим українцем, бо не причинюється нічим до відродження нації”. Тобто можна стверджувати, що, популяризуючи серед галичан ідею кредитової кооперації, А. Жук вкладав у неї ширший політичний зміст – через економічну взаємодопомогу зміцнювати самодостатність української нації [138, с. 57, 61].

Зі статистичних розвідок головнішими є „Кооперація в Польщі і місце в ній української кооперації” (1930), „Національний склад і територіальне розміщення кредитових кооператив у Польщі” (1934), „Національний склад і поділ на типи кооператив на території заселеній українцями в Польщі” (1935), „Населення на українських землях в Польщі після переписів 1921 і 1931” (1933) [84, с. 15].

Окремими книжками вийшли і такі його роботи, як „Кредитова кооперація і організація ощадностей” (1934), „Українська кооперація в Польщі” (1934), „Рятунокова акція для Великої України (огляд діяльності Комітетів рятунку України до дня жалоби і протесту 28.X.1933 р.)”. А. Жук свого часу також видав у Львові книгу „Вожд”, яка була присвячена С. Петлюрі [84, с. 16].

А. Жук підтримував контакти з політичними вигнанцями з Наддніпрянської України через взаємодопомоговий та видавничий кооператив „Хортиця”, який діяв у 1928 – 1939 рр. Він тривалий час працював в управі цього кооперативу, був

редактором його видань [61, с. 10], [62, арк. 5]. Кооператив видав, наприклад, працю відомого політемігранта Ю. Липи „Призначення України”. Про мету видавничого кооперативу „Хортиця” у Львові свідчить лист її управи від 26 вересня 1938 р. до актора Т. Микиші з Відня, який виїжджав з концертним турне до США та просив моральної підтримки в українських організацій. До управи „Хортиці” входив також наддніпрянський політемігрант А. Петренко, наглядова рада кооперативу була у складі галицького діяча В. Сімовича та В. Дорошенка. Декларували „Хортицю” „літературним підприємством емігрантів з Великої України”, яке „поставило... себе на послуги української визвольної справи та цим означається характер і зміст літературних праць, які воно видає і розповсюджує”. Кооператив в 1934 р. видав кілька чисел періодичного органу „За Україну!”, та через брак коштів змушений був припинити публікації, хоч, на думку управи, „видання такого самостійницького органу являється великою потребою, а навіть наглою konieczністю” [55, арк. 84].

А. Жук також редагував газету „Кредитова кооперація”, газету Центрального банку (Центробанк). Під час свого перебування в міжвоєнній Східній Галичині він був також членом Асоціації прихильників кооперативного руху та інтелігенції. У 1939 р., з початком Другої світової війни і зайняття Західної України радянськими військами, А. Жук виїхав до Відня [61, с. 10].

Перебуваючи у Львові, 23 травня 1932 р. політемігрант А. Жук у листі до своєї дружини сконстатував, однак, досить насторожене ставлення до нього з боку деяких галицьких громадських діячів. В цьому зв'язку він писав: „Я мушу оглядатися на опінію публичну. Можуть знайтися людці, котрі почнуть на мене нападати в пресі, як уже не раз було, а це з огляду на тутешні відносини, може мати для мене фатальні наслідки”. Як приклад, він навів той факт, що дехто з місцевих діячів домагався у керівництва РСУК, де працював А. Жук, вчинити проти нього якісь репресії, що зважаючи на його емігрантський статус, могло би потягти за собою його видворення з країни польською владою. В цьому зв'язку він говорив про високий ступінь публічного контролю серед галицького громадянства: „Тут люди дуже чутливі і дражливі в деяких справах”. Як приклад,

він наводив той факт, що деякі галичани ставили під сумнів патріотизм А. Жука через його тривале перебування в Австрії [52, арк. 120].

В контексті наддніпрянсько-галицької консолідації важливим буде те, як А. Жук загалом сприймав галичан. Ще перебуваючи у Відні, наддніпрянський політемігрант А. Жук у своєму листі від 27 квітня 1928 р. до В. Дорошенка розповідав про своє ставлення до галичан та про ціннісні відмінності, які тоді існували між тодішніми наддніпрянцями та галичанами: „...Серед Галичан не зовсім себе добре почуваю. Як-неяк, вони люди іншої культури. І хоч я з ними вже двацятий рік працюю, але цілком на галичанина переробитись неспосібний. Мають вони багато добрих прикмет, а ще більше злих. Більше у них рабства, як у наших людей, менше ідейности, а більше вирахованости” [66, арк. 19].

Про громадську діяльність А. Жука свідчить, зокрема, і те що він був членом статистичної комісії при Історичній секції НТШ у Львові. Це засвідчує запрошення на його ім'я взяти участь у роботі комісії 12 травня 1933 р. 14 травня 1933 р. А. Жук також взяв участь у створенні та відкритті „Української поради для вибору звання[професії]” при Головній Управі „Рідної Школи”. 16 травня 1933 р. А. Жук взяв участь у святі „Сільського Господаря” у Львові, де сенатор інж. Ю. Павликовський виступив з рефератом „Молодь у праці „Сільського Господаря”. 22 вересня 1934 р. А. Жук взяв участь в ювілейному святі з нагоди десятиліття заснування станової організації українських адвокатів у Львові. У рамках даної структури політемігрант міг мати контакти з представниками місцевої політичної еліти: відділ очолювали д-р К. Левицький, д-р Л. Ганкевич. На заході з рефератом на тему „Набуті права в міжнародному законодавстві” виступив д-р В. Старосольський [56, арк. 113 – 119].

Як свідчить лист до А. Жука від Підготовчого комітету за кордоном для скликання ВНК (П. Григорій, І. Мазепа, К. Мацієвич, С. Русова, М. Славінський, В. Приходько) за 27 грудня 1935 р., останній просив А. Жука зробити посильну пожертву для просування справи Всеукраїнського національного конгресу. Йому надіслали Проект порядку денного ВНК з поміткою „довірно, не для опублікування”. Тому можна припустити, що А. Жук міг брати участь в

конференції, яка відбулася у Львові в грудні 1934 р., і яка покликала до життя т. з. Підготовчий конгресовий комітет [55, арк. 118 – 119].

Незважаючи на заборону А. Жуку від влади займатися активною громадсько-політичною діяльністю, він не стояв осторонь громадського життя Східної Галичини. У листі до голови ДЦ УНР А. Лівницького від 27 липня 1936 р. А. Жук зазначав, що філія УЦК у Львові об'єднує людей різних переконань, серед її членів „і багато скритих або й явних противників центру УНР і якби діло дійшло до дискусії на цю тему, то не знати, що з тієї дискусії вийшло б”, тож радив А. Лівницькому ігнорувати напади на нього [56, арк. 84].

У цьому ж листі А. Жук констатує фактичне несприйняття „петлюрівців” та ідей цієї структури у Східній Галичині, а якщо ширше екстраполювати цю проблему, то і відсутність реальної консолідації між галицьким суспільством та наддніпрянцями-політемігранатами, які перебували у Східній Галичині. Причиною цього, на думку А. Жука, була визначальна роль галицької політеліти у впливі на громадянство, яка в той період формально особливо не негувала „петлюрівські цінності”, та фактично здійснювала у цьому відношенні тактику, зміст якої полягав в упередженому ставленні до „петлюрівських ідей” та поширенні її серед громадянства. У цьому зв'язку А. Жук заявляв А. Лівницькому таке: „Хибний і шкідливий Ваш погляд на взаємини між галичанами і УНР центром, яким визначається ваша тактика супроти галичан. Ви відділяєте галицьке громадянство від „політикуючої” інтелігенції й цим уподобнюєтеся до тих польських політиків, котрі всю вину за ненормальні польсько-українські відносини спихають на „політикуючу інтелігенцію”, в тім щирім чи удаванім переконанню, що добрий і смирний нарід „русский” найкраще до поляків уповставлений, тільки треба понад голови „політикуючої інтелігенції” тому народу руку подати, а все улаштується якнайкраще” [56, арк. 84 – 85].

Таку позицію А. Лівницького А. Жук вважав неполітичною та шкідливою. Як приклад, він сказав про поминки по С. Петлюрі у Східній Галичині в 1936 р., які показали, що „до такої іділії, яку Ви собі намалювали, дуже далеко... Коли збоку і здалека дивитися, то ніби все було добре, але в дійсності показалося, що все, що

на вні робилося, не відповідно внутрішньому успособленню широкого загалу – і до покійного С. В. [Петлюри. – В. І.] і до його наслідувателів”. Причину такого стану речей А. Жук особисто вбачав в тому, що „формальне становище офіційних політичних кол має чисто теоретичне значіння, це свого роду тактика. В усякому разі помиляється той, хто думає, що можемо до галицької суспільності дістатися понад головами проводу політичного і на такій можливості щось буде” [56, арк. 84 – 85]. А. Жук також заявив у листі до А. Ливицького, що до фіаско відзначення пам’яті С. Петлюри в 1936 р. у Львові причетний безвідповідальними діями О. Доценко [56, арк. 85].

Погляди наддніпрянського політемігранта А. Жука на український державотворчий процес в міжвоєнний період пояснюють його деякі германофільські позиції щодо тодішньої геополітичної ситуації в Європі. Вони відображені в його рецензії на рукопис книги „Чорноморська доктрина” відомого політемігранта Ю. Липи, написаній 13 травня 1939 р. [56, арк. 90]. А. Жук вважав в 1939 р., що „є в міжнародних відносинах єдина держава [тут Німеччина. – В. І.], політика якої об’єктивно для нас корисна, хоч суб’єктивно та держава в разі успіху її імперіалістичних плянів, хотіла б собі нас цілковито підпорядкувати...”. Він був тоді переконаний, що Німеччина руйнує існуючу в Європі політичну систему і „коли це йде нам на руку, треба з цього користати, але так, щоб не попадати під німецький чобіт”. Тому він радив Ю. Липі щодо його праці „Чорноморська доктрина”: „Має бути виєліміноване [вилучене. – В. І.] все те, що в нагій формі виявляє ворожу Німеччині тенденцію Вашої доктрини”. На його думку, цього вимагав тодішній стан справ, коли створювалася нова, в старому складі „протинімецька Антанта, від якої ми абсолютно нічого сподіватися не можемо, зрештою маємо щодо цього вже науку історії” [56, арк. 90].

Крім того, А. Жук, очевидно, виходячи зі своїх поглядів на тодішні геополітичні процеси, вважав „що гра цих імперіалізмів з льогікою, яку диктує геополітика, приведе до політичного усамостійнення України... яку об’єктивні обставини (гра імперіалізмів) створили були для неї 1918 р.” [56, арк. 90]. Характерно, що ще в 1928 р. А. Жук у листі до В. Дорошенка декларував свої

зовнішньополітичні радянофільські орієнтації: „Тримаю я з західними Українцями, що орієнтуються на Радянську Україну і Радянський Союз, що змагають до прилучення Західної України до Радянської України. Я вважаю цю орієнтацію єдино правильною і очевидно з усієї сили поборюю рецидиву польсько-ромунсько-уенерівської орієнтації деяких наддніпрянців. Думаю, що я є в згоді своїми поглядами з усіма національними думуючими елементами української суспільності по той бік рижської лінії” [66, с. 19].

Неординарними є погляди А. Жука і на можливу роль України як регіонального лідера в т. з. „Чорноморській федерації”. Він вважав, що Ю. Липа мусить у „відповідний спосіб представити економічну і політичну конечність їхньої злуки з Україною”. Для цього, на його думку, слід було спопуляризувати з історії української політичної думки „ідею федерації слав’янських народів з книг битія укр[аїнського] народу Костомарова, ідею слав’янського соціалістичного Інтернаціоналу Драгоманова-Подолінського, заміняючи для теперішнього часу старе славянофільство на чорноморський „інтернаціоналізм”, так само як з’їзд народів у Києві в часи ЦР та широкі права нацменшин за УНР”. А. Жук висунув тезу, що „тільки найбільшим лібералізмом в національних справах можемо стати притягальною силою для всіх інших” [56, арк. 90].

Про стійкі соціал-демократичні ідеологічні погляди А. Жука, яких, очевидно, він дотримувався і після повернення до Львова 1930 р., може свідчити і такий факт. Ще незадовго до переїзду до Східної Галичини, 20 липня 1928 р., А. Жук листовно запропонував галицькому політичному діячу Л. Ганкевичу та наддніпрянському політемігранту В. Дорошенку, які перебували тоді у Львові, створити оргкомітет для відзначення у Східній Галичині важливих для історії українського соціалізму подій. Крім того, він просив їх ознайомити зі своїм планом і інших його львівських знайомих та однодумців по РУП-УСДРП-УСДП, які перебували тоді у Східній Галичині. Звіти з перебігу цих акцій та дискусії, матеріали з історії української визвольної боротьби та української соціал-демократії слід було опублікувати. У цьому зв’язку А. Жук вважав, що такими публікаціями можна було підвищити рівень політичної культури українства,

тобто „утворено було б трохи політичної літератури, якої брак є головною причиною нашої недорозвинутости і апатії політичної” [66, арк. 19].

5 квітня 1937 р. в галицькому часописі „Новий час” політемігрант А. Жук опублікував статтю „Чому ми втратили державу?”, де в рамках поглиблення післяреволюційних українських державотворчих концепцій зробив спроби аналізу Української революції 1917 – 1921 рр. та пошуку її альтернативних шляхів. А. Жук стверджував вирішальну роль об’єктивних чинників у процесі „творення й упадку української державности новітніх часів”. Він був переконаний, що значну роль у процесі українського державотворення відіграли внутрішня природа вищезазначених подій, їх вплив на суспільство і суспільна реакція на них. Політемігрант аргументував це тим, що „ціле свідоме українство було таке слабе чисельно й неактивне політичне, що його зовсім не видно було в суспільному життю. Тому революція на Україні довший час була складовою частиною загально-російського революційного процесу, велася під загально-російськими гаслами, в ім’я загально-російських інтересів”, і лише згодом українство почало ставити свої окремі вимоги [140, с. 10].

А. Жук в еміграційний період вважав, що т. з. „соціалізації”, які проводилися в процесі українського державотворення, мали на те об’єктивні чинники, „примус незалежних обставин”. Цей наддніпрянський політемігрант був переконаний, що такою була атмосфера революції, що „без соціальних кличів не можна було перед масою виступати... доводилося переліцитовувати большевиків, щоб від них відтягнути національно-несвідому масу...” [140, с. 10].

Поразку державотворчих змагань українства вбачав у ряді причин. По-перше, на думку А. Жука, „закороткий був для українців час, щоб добре зорганізуватися й дати належний відпір напасникові”. По-друге, займаючи ідеалістичну, з германофільським відтінком, позицію, він вважав, що лідери українства не змогли належним чином скористатися з „признання державної самостійности від чотирьох великих держав, що воювали з цілим світом, а до того ще дістати збройну поміч для викинення з краю ворога. Але тут і починається трагедія

українського народу. Як на долоні виявляється його несвідомість національна й політична незрілість його інтелігенції” [140, с. 10].

Політемігрант вважав незаперечним фактом, що втрата української незалежності пов’язана з тим, що „політики з Центральної Ради не знайшли спільної мови з командуванням німецької армії на Україні...”. В той же час, на його думку, найбільшою нелогічною недоречністю було покладання надій на Антанту, „яка всіма силами змагала до відбудови єдиної Росії й не могла приложити своїх рук до підтримання України, державність якої уважалася в цьому таборі ділом німців” [140, с. 10].

Отже, політемігрант А. Жук спробував публічно окреслити необхідні кроки для того, щоб Українська державність могла бути коли-небудь здобута: „...Ціллю нашої зовнішньої національної політики повсякчас повинно бути: витворювання найкорисніших для нас зовнішніх обставин, наскільки є на це сила й змога, та своєчасне використання корисних для нас зовнішніх обставин, що складаються без нашої участі”. Вік був переконаний, що „успіхи національної політики залежать від національної свідомости й політичної активности народу; від дару передбачування його політичних провідників; від уміння політиків у кожній ситуації, при всяких обставинах досягнути максимум політичних користей для свого народу, для його самостійного життя; від уміння протидіяти некорисним впливам на хід і зміст національного життя. Всього цього нам бракувало в роках творення української державности, по революції 1917...”. Тобто, як бачимо, А. Жук надавав вирішального значення і наявності достатнього рівня політичної культури в громадян та прагматичної політичної еліти при державотворчому процесі. В цьому і полягає його внесок у розробку і поглиблення післяреволюційних українських державотворчих концепцій в середовищі української політеміграції у міжвоєнний період ХХ ст. [140, с. 10].

Розвиваючи концепцію, А. Жук намагався аналізувати причини втрати Української державності та цей історичний досвід. Це він зробив у статті „Чи могло бути інакше?” („Діло”, 23 січня 1938 р.). Автор традиційно декларував свої германофільські позиції в питаннях здобуття Української державності.

Власне, А. Жук наполягав на тому, що уряд Центральної Ради завдяки Брестському миру „дістав необхідну зовнішню точку опори та мав змогу приступити до налогодження внутрішнього державного життя України... мав змогу, але цієї змоги не використав”. Розглядаючи проблему втрати незалежності України з точки зору альтернативної історії, А. Жук фактично визнав вирішальну роль політичної еліти в процесі державотворення, заявляючи, що „провідні одиниці формують народну свідомість і кермують народньою волею; від їх поведінки у великій мірі залежать успіхи або невдачі на історичній дорозі життя дотичного народу”. Він також звинувачував М. Грушевського за його федералізм та вважав, що, якби останній свого часу „лишився був закордоном та обняв провід закордонної української політики, тоді зовсім інакші були б висліди роботи СВУ й инакший хід подій міг бути по вибуху російської революції і на самій Україні”. А. Жук, таким чином, був переконаний, що за таких обставин Союз визволення України виріс би в авторитетну організацію як в очах чужих політичних чинників, так і власного суспільства „по обох боках фронту” [139, с. 4].

Про визначальну роль політичної еліти з самостійницькими поглядами в процесі державотворення може свідчити один з наведених А. Жуком аргументів: „При таких настроях українських кол може з меншим розгоном велася б робота в масах, зате вужчий круг людей напевно створив би був міцну, сконсолідовану, свідому цілей півлегальну або й нелегальну організацію, якої в дійсности бракувало для планомірного проводу національною революцією” [139, с. 5].

Германофільські ідеалістичні позиції щодо шляхів досягнення незалежності України були знову задекларовані А. Жуком так: „Взагалі причиною упадку української національної державности уважаю брак взаємного розуміння і взаємного довір'я між українськими політичними чинниками і тими чужими чинниками, що після Берестя почали чинно впливати на хід і зміст українського національно-державного життя” [139, с. 5].

Резюмуючи усе вищесказане, слід зазначити, що політична філософія і публіцистика Д. Донцова в 1922 – 1939 рр. великою мірою відбилася на формуванні ідеології так званого „чинного націоналізму”. Ця доктрина була

сполученням своєрідного екзистенціалізму з національно-релігійним підґрунтям, традиціоналізму та європейського консерватизму „межової” ситуації: українська нація боролася не лише за створення власної держави, але фактично – за власне виживання. Особливо він наголошував на духовному відокремленні України від Росії, культуру якої вважав антиіндивідуалістичною. Характерною рисою позиції Д. Донцова була відраза, яку він відчував до Росії та демонстрував у своїх працях. Слід зауважити, що для західних українців, серед яких працював Д. Донцов, першим національним ворогом тоді була не Росія, з якою у них не було великого досвіду відносин, а Польща. Д. Донцов таким чином проводив кампанію проти прорадянських симпатій, поширених в той час у Східній Галичині і на Волині. Подальше трагічний розвиток подій у радянській Україні тільки підтвердило передбачення Д. Донцова і, отже, зміцнило його авторитет.

Він намагався змалювати, якою повинна бути українська національна ідея за формою, щоб стати популярною в суспільстві, а також у який спосіб слід досягати цей ідеал. Д. Донцов розвинув та теоретично обґрунтував засади українського націоналізму, коментуючи та оцінюючи одночасно з цих позицій громадсько-політичні та культурні явища в західноукраїнському житті. Вказуючи на потребу мати власну політичну еліту, яка здатна завершити державотворчий процес, однак гостро критикував ліберальність УНДО.

Заслугою Д. Донцова як публіциста можна вважати виявлення слабкостей сучасної йому ліберальної демократії в протистоянні тоталітаризмові. Його погляди тоді характеризувались ірраціоналізмом, ідеалізмом та плеканням культу сильної людини. Крайнощі деяких поглядів та висловлювань Д. Донцова викликали доволі гостру критику з боку сучасних йому громадсько-політичних діячів різних течій в Західній Україні.

Великий вплив мала діяльність Д. Донцова у міжвоєнній Східній Галичині та на еміграції. Він став передвісником націоналістичного руху в краї будучи ідеологом першої націоналістичної партії – Української партії національної роботи. Згодом завдяки йому створювалася специфічна атмосфера реваншизму, в якій виховувалася українська молодь, що пізніше вливалася до лав Організації

українських націоналістів (ОУН). Д. Донцов вплинув безпосередньо на формування ідеології ОУН, хоч сам він ніколи членом ОУН не був.

Різноманітна за предметом і формами публіцистична діяльність Д. Донцова в „Літературно-науковому вістнику” та „Вістнику” була зумовлена динамікою сучасних йому західноукраїнських громадсько-політичних процесів та була винятково результативною. Погляди Д. Донцова, поширювані через ці видання, відіграли важливу роль в процесі формування переломних історично-духовних та світоглядних змін в Західній Україні між двома світовими війнами. Його публіцистичні дискусії на сторінках згаданих видань, разом з участю в групі „Заграда” та впливом на ідеологію УПНР, можна вважати своєрідною формою участі в громадсько-політичних процесах міжвоєнної Західної України.

У міжвоєнний період В. Дорошенко займав антирадянські, державницькі позиції в питаннях боротьби за Українську державу (його погляди перегукуються з ліберальною ідеологією державного центру УНР в екзилі в плані необхідної моделі державного устрою для України в міжвоєнний період ХХ ст.), поглиблював їх та був соціал-демократом за переконанням. В. Дорошенко брав участь у західноукраїнському громадсько-політичному житті через Товариство допомоги емігрантам з України у Львові, редагування та видання його журналу – календаря-альманаху „Дніпро”. Працюючи директором бібліотеки НТШ у Львові, він був залучений до місцевого культурно-освітнього та наукового життя.

Наддніпрянський політемігрант А. Жук під час свого перебування у Східній Галичині у 1930-х рр. брав участь в громадському, кооперативному житті краю, незважаючи на формальну заборону польської влади дотримувати мінімальної активності в громадсько-політичних процесах. Щодо ретроспективних та перспективних поглядів на український державотворчий процес, то його успішну реалізацію він розглядав переважно зі своїх германофільських позицій. Крім того, А. Жук був переконаний у вирішальній ролі політичної еліти в процесі державотворення.

ВИСНОВКИ

1. Наддніпрянська політична еміграція в міжвоєнній Польщі була зумовлена поразкою української революції 1917 – 1921 рр. Більшість політеміграції складалася зі значної частини військових та цивільних, передусім інтелігенції з УНР, що була переважно соціалістичною за політичними переконаннями. Головними територіальними осередками були Волинь, меншою мірою – Галичина, що зумовлювалося: 1) офіційними заборонами польської влади щодо розселення емігрантів; 2) існуючими наддніпрянсько-галицькими непорозуміннями щодо державотворення та наслідків Варшавської угоди 1920 р. Представники наддніпрянської політеміграції мали ряд обмежень у правовому статусі особи, незважаючи на міжнародні угоди Польщі в рамках Ліги Націй.

2. Консолідаційні тенденції в середовищі наддніпрянських політемігрантів виявились у діяльності в Західній Україні відділів Українського центрального комітету (УЦК), Товариства допомоги емігрантам з України, Волинського українського об'єднання, Української партії національної роботи.

На перешкоді активнішої співпраці з провідними політичними партіями Західної України: Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО), Українською соціалістично-радикальною партією (УСРП) було полонофільство переважної більшості наддніпрянців. Політична конфронтація ВУО та його лідерів-наддніпрянців з іншими західноукраїнськими партіями шкодила консолідації галичан та волинян задля захисту їхніх національних прав.

3. Зв'язки наддніпрянської політеміграції з галицькими політичними силами (у порівнянні із контактами наддніпрянських політемігрантів на Волині) були скоріше тактичними (несистематичними), ніж стратегічними (постійними). Тісніші та продуктивніші зв'язки представників наддніпрянської політеміграції (поза ВУО) із західноукраїнською політичною елітою можна виділити в рамках їхньої культурно-освітньої, громадської діяльності, діяльності в місцевих економічних інституціях.

4. Політично-репрезентативна діяльність еміграції спрямовувалася на декларування своїх державницьких позицій, шляхів розв'язання українського питання. Представники наддніпрянської політеміграції в Західній Україні досить активно займалися видавничою діяльністю. Із її допомогою еміграція пропагувала свої цінності (політичні, культурні), що сприяло налагодженню взаємних контактів з місцевою громадськістю.

Інтеграція наддніпрянської політеміграції в місцеве середовище, незважаючи на позитивні приклади галицько-волинсько-наддніпрянської співпраці, була загалом ускладненою через офіційну політику Варшави в українському питанні.

5. Тенденцією політичного життя краю було упереджене ставлення до петлюрівської політеміграції загалом як явища в Західній Україні до першої половини 1930-х рр. (резонансні конфлікти щодо вшанування чи невшанування роковин загибелі С. Петлюри у Східній Галичині). Зміни відбулися лише в другій половині 1930-х рр., під час політики нормалізації.

6. Участь наддніпрянських політичних емігрантів у діяльності Українського горожанського комітету фактично зводилася до самопомоги шляхом самоорганізації і, за незначним винятком, не мала виразного політичного характеру. Співпраця з галичанами давала їм можливість адаптуватися до місцевих умов та обмінюватися своїми політичними та культурними цінностями. Товариство допомоги емігрантам з України у Львові проводило значну допомогово-благодійну, культурно-освітню роботу серед наддніпрянської політеміграції у Східній Галичині – порівняно з іншими емігрантськими структурами і було чи не найдіяльнішим. Воно співпрацювало із рядом місцевих громадських організацій і користувалося певним моральним кредитом місцевої спільноти. Крім того, діяльність цієї емігрантської організації опосередковано мала певне політичне забарвлення, адже Товариство вочевидь прихильно ставилось до ідеї єдиного національного фронту та обґрунтування і поглиблення української державної ідеології, підтримувало позицію Державного центру УНР в екзилі, пропагувало її через видавничу діяльність (календар-альманах „Дніпро”). Товариство допомоги емігрантам з України та його співпраця з громадськими

організаціями і підприємницькими структурами галичан сприятливо впливало на процес консолідації українства, принаймні, на місцевому рівні. Ще однією, але малодієвою, громадською інституцією наддніпрянської політеміграції у Східній Галичині міжвоєнного періоду був Клуб українських емігрантів.

7. Численні обмеження в правовому статусі частини наддніпрянських політемігрантів позбавляли еміграцію можливостей належно виконувати свої завдання. Однак, незважаючи на таке їх важке матеріальне, політико-правове і моральне становище у Польщі в 20 – 30-х рр. ХХ ст., наддніпрянські політемігранти, які проживали в Західній Україні, гуртувалися у чисельних відділах УЦК, Товаристві ім. С. Петлюри, Союзі українок-емігранток, Лізі приятелів уряду УНР, намагались проводити самодопомогові та культурно-освітні акції, позаяк організація мала також і певний політичний характер. Адже УЦК було громадською базою уряду УНР і пропагувало його ідеї серед місцевого населення (вшанування постаті С. Петлюри, тощо). Емігранти також шукали контактів із місцевими політичними силами та громадянством, і такі контакти були більш плідними на Волині, ніж у Східній Галичині.

8. Чільні діячі наддніпрянської політичної еміграції – Д. Донцов, В. Дорошенко, А. Жук зробили внесок у громадсько-політичне, культурне та кооперативне життя Східної Галичини. Зокрема, публіцистична діяльність Д. Донцова відіграла важливу роль в процесі формування ідеології інтегрального націоналізму в Західній Україні у міжвоєнний період. В. Дорошенко долучився до культурно-освітнього та наукового життя. А. Жук, крім громадської роботи, активно працював на ниві популяризації кооперативного руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

1.1. Неопубліковані джерела

Центральний державний історичний архів України (м. Львів)

1. Центральний державний історичний архів України (м. Львів) (далі – ЦДА України (м. Львів)). – Ф. 205. Прокуратура апеляційного суду, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 484. Оперативні зведення слідчого відділу воєводського управління державної поліції у Львові про політичне становище за березень і квітень м-ць 1937 р. – Арк. 1 – 201.

2. ЦДА України (м. Львів). – Ф. 309. Наукове товариство ім. Т. Шевченка. – Оп. 1. – Спр. 265. Листування з ЦК УНДО, управою Українського центрального комітету в Польщі і лист президії міжпартійної ради у Відні про спільні збори, запрошення на збори і урочисті заходи, надіслання відомостей про діяльність товариства. – Арк. 1 – 11.

3. ЦДА України (м. Львів). – Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 59. Листування з редакціями газет „Діло”, „Наше слово”, „Свобода”, „Шлях нації”, українськими товариствами і установами та ін. про вміщення статей, розповсюдження. – Арк. 1 – 230.

4. ЦДА України (м. Львів). – Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 148а. Запрошення українських товариств, організацій та установ на з'їзди, наради та ін. заходи, привітання і поздоровлення УНДО. – Арк. 1 – 111.

5. ЦДА України (м. Львів). – Ф. 359. Назарук Осип (1883 – 1940), адвокат, журналіст, публіцист, письменник, громадський і політичний діяч. – Оп. 1. – Спр. 45. Записна книжка (протоколи засідань політичної партії, з правом використання цих записок тільки після смерті автора). – Арк. 1 – 85.

6. ЦДА України (м. Львів). – Ф. 359. Назарук Осип (1883 – 1940), адвокат, журналіст, публіцист, письменник, громадський і політичний діяч. – Оп. 1. – Спр. 107. Стаття „З таємниць України” (відкритий лист до Дорошенка В.). – Арк. 1 – 5.

7. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 359. Назарук Осип (1883 – 1940), адвокат, журналіст, публіцист, письменник, громадський і політичний діяч. – Оп. 1. – Спр. 380. Статут, резолюції, листи та ін. документи про діяльність партії Української народної обнови. – Арк. 1 – 134.

8. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 366. Іван Боберський - голова товариства „Сокіл-Батько”. – Оп. 1. – Спр. 13. Листи С. Гайдука про діяльність та стан справ у Товаристві. – Арк. 1 – 44.

9. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 369. Шендрик Іван (1879 – ?), громадський діяч, керівник видавничого відділу Генерального штабу УНР, професор, заступник голови бібліологічної секції НТШ. – Оп. 1. – Спр. 3. Листи, запрошення від товариств, видавництв, організацій про співпрацю, надіслані Шендрику І. – Арк. 1 – 78.

10. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 369. Шендрик Іван (1879 – ?), громадський діяч, керівник видавничого відділу Генерального штабу УНР, професор, заступник голови бібліологічної секції НТШ. – Оп. 1. – Спр. 25. Листи Сальського В. – Арк. 1 – 36.

11. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 387. Левинський Володимир (1880 – 1953), публіцист, політичний діяч, теоретик українського соціалістичного руху. – Оп. 1. – Спр. 13. Рецензія „Кілька слів у відповіді Д. Донцова” на статтю Д. Донцова „Вони і ми”, спрямовану проти діяльності В. Левинського і опубліковану в журналі „Вісник”. Лист до редактора газети „Громадський голос” про надрукування рецензії. – Арк. 1 – 10.

12. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 388. Андрусак Микола (1902 – 1985), історик, дійсний член НТШ, бібліотекар бібліотеки НТШ у Львові, професор УВУ. – Оп. 1. – Спр. 45. Запрошення від українських наукових, суспільно-культурних товариств (1932 – 1939). – Арк. 1 – 72.

13. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 406. Редакція газети „Нова зоря”, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 107. Статті Назарука О. на політичні теми. Том 1. – Арк. 1 – 117.

14. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 462. Український горожанський комітет, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 186. Протоколи, звіти, повідомлення, листи уряду УНР та ін. документи про діяльність секції. – Арк. 1 – 47.

15. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 462. Український горожанський комітет. – Оп. 1. – Спр. 187. Меморіал, звіти, повідомлення та ін. документи про становище емігрантів з Наддніпрянської України. – Арк. 1 – 63.

16. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 462. Український горожанський комітет. – Оп. 1. – Спр. 190. Листування з урядом УНР в Тарнові, українськими організаціями в Східній Галичині і закордоном та місцевими комітетами про організацію допомоги емігрантам з Наддніпрянської України. – Арк. 1 – 122.

17. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 462. Український горожанський комітет. – Оп. 1. – Спр. 193. Листування з культурно-освітніми установами про влаштування благодійних концертів на потреби секції. – Арк. 1 – 11.

18. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 462. Український горожанський комітет. – Оп. 1. – Спр. 199. Журнал реєстрації вхідної та вихідної кореспонденції секції. – Арк. 1 – 10.

19. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 516. Український центральний комітет в Польщі. Каліське відділення. – Оп. 1. – Спр. 21. Протокол V сесії товариства Український центральний комітет (УЦК) в Варшаві. – Арк. 1 – 23.

20. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 516. Український центральний комітет в Польщі. Каліське відділення. – Оп. 1. – Спр. 23. Звіт з діяльності „Українського еміграційного комітету допомоги голодній Україні” при товаристві УЦК в Польщі за 1933 – 1934 рр. – Арк. 1 – 3.

21. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 580. Українська військова станиця інтернованих військ УНР, м. Каліш. – Оп. 1. – Спр. 6. Циркуляри Українського центрального комітету (УЦК) в Польщі. – Арк. 1 – 106.

22. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 580. Українська військова станиця інтернованих військ УНР, м. Каліш. – Оп. 1. – Спр. 7. Циркуляри УЦК у Варшаві та листування про підготовку і проведення II-го делегатського з'їзду української політичної еміграції в Польщі. Резолюції з'їзду. – Арк. 1 – 45.

23. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 580. Українська військова станиця інтернованих військ УНР, м. Каліш. – Оп. 1. – Спр. 15. Історична довідка УЦК про діяльність української еміграції у Польщі. – Арк. 1 – 17.

24. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 580. Українська військова станиця інтернованих військ УНР, м. Каліш. – Оп. 1. – Спр. 86. Звернення УЦК в Польщі до української політичної еміграції про амністію емігрантів в СРСР. – Арк. 1.

25. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 580. Українська військова станиця інтернованих військ УНР, м. Каліш. – Оп. 1. – Спр. 202. Стаття в журналі „Тризуб” (без назви) про роботу серед української політичної еміграції. – Арк. 1.

26. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 580. Українська військова станиця інтернованих військ УНР, м. Каліш. – Оп. 1. – Спр. 482. Листування правління станиці з міністром військових справ УНР В. Сальським в справі поширення чуток про незгоди та розлад всередині української політичної еміграції. – Арк. 1 – 41.

27. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки. – Оп. 1. – Спр. 98. Програми Української народної трудової партії та її незалежної групи і зауваження Бачинського Юліана до проекту програми Української національної партії. – Арк. 1 – 24.

28. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 804. Українське товариство допомоги емігрантам з України та їх родинам у Львові. – Оп. 1. – Спр. 1. Статут товариства у Варшаві (1921). – Арк. 1 – 5.

29. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 804. Українське товариство допомоги емігрантам з України та їх родинам у Львові. – Оп. 1. – Спр. 3. Фінансові звіти за серпень – грудень 1925 р. – Арк. 1 – 5.

30. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 804. Українське товариство допомоги емігрантам з України та їх родинам у Львові. – Оп. 1. – Спр. 4. Фінансовий звіт за 1926 р. – Арк. 1 – 10.

31. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 804. Українське товариство допомоги емігрантам з України та їх родинам у Львові. – Оп. 1. – Спр. 11. Вітальні листи, запрошення товариств на свята та урочисті зібрання. – Арк. 1 – 9.

32. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 804. Українське товариство допомоги емігрантам з України та їх родинам у Львові. – Оп. 1. – Спр. 13. Листування з товариствами та приватними особами про надання їм матеріальної допомоги і повернення боргів. – Арк. 1 – 40.

33. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 804. Українське товариство допомоги емігрантам з України та їх родинам у Львові. – Оп. 1. – Спр. 17. Витяг з протоколу загальних зборів української політичної еміграції у Львові з приводу виступу газети „Нова Зоря” проти вшанування пам’яті С. Петлюри. – Арк. 1 – 21.

34. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 804. Українське товариство допомоги емігрантам з України та їх родинам у Львові. – Оп. 1. – Спр. 19. Протоколи засідань Комітету українських біженців у Львові. – Арк. 1 – 30.

35. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 828. Товариство „Клуб українських емігрантів”, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 1. Програма побудови самостійної Української держави, складена українською політичною еміграцією у Польщі (1935 – 1936 рр.). – Арк. 1 – 3.

36. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 828. Товариство „Клуб українських емігрантів”, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 2. Матеріали про ставлення філії „Товариства допомоги емігрантам з України у Польщі” в м. Львові до виступу редактора газети „Нова зоря” Осипа Назарука проти Симона Петлюри 1936 р. – Арк. 1 – 9.

37. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 828. Товариство „Клуб українських емігрантів”, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 3. Протокол наради членів старшин „Клубу українських емігрантів” у м. Львові та їх листи голові клубу Доценку Олександрю про обвинувачення його в одноособовому керуванні діяльністю „Клубу українських емігрантів” і зловживань посадою. – Арк. 1 – 12.

38. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 828. Товариство „Клуб українських емігрантів”, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 4. Листування редакції газети „Діло” з бувшими військовослужбовцями УНР в справі обвинувачення ними газети в

неправильному висвітленні військових дій 2-ої Повстанчої групи УНР в квітні 1921 р. і становища серед політичних емігрантів з Наддніпрянської України 1936 – 1937 рр. – Арк. 1 – 10.

39. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 828. Товариство „Клуб українських емігрантів”, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 5. Звіт Ревізійної комісії про результати перевірки діяльності „Клубу українських емігрантів” в м. Львові за час від 15 квітня 1935 по 18 червня 1936 р. – Арк. 1 – 12.

40. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 828. Товариство „Клуб українських емігрантів”, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 6. Список членів „Клубу українських емігрантів” в м. Львові, присутніх на зборах 6 лютого 1937 року. – Арк. 1.

41. ЦДІА України (м. Львів). – Ф. 828. Товариство „Клуб українських емігрантів”, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 8. Аркуш реєстрації діяльності „Клубу українських емігрантів” в м. Львові від 29 березня 1935 року по червень 1937 року. – Арк. 1.

Державний архів Волинської області (м. Луцьк)

42. Державний архів Волинської області (м. Луцьк) (далі – ДАВО (м. Луцьк)). – Ф. 198. Волинське українське об’єднання. – Оп. 1. – Спр. 3. Статут „Союзу Українок”, Статут Волинського видавничого товариства „Лучеськ”, інструкції і розпорядження окружного управління ВУО. Списки нерухомого майна Луцького православного братства „Святого Христа”. Списки ходів православних приходів на Волині. – Арк. 1 – 103.

43. ДАВО (м. Луцьк). – Ф. 198. Волинське українське об’єднання. – Оп. 1. – Спр. 4. Статут ВУО. – Арк. 1 – 10.

44. ДАВО (м. Луцьк). – Ф. 198. Волинське українське об’єднання. – Оп. 1. – Спр. 11. Протокол засідання крайового з’їзду ВУО, звіти „Просвітянських хат”, матеріали ревізії окружної управи та ін. – Арк. 1 – 242.

45. ДАВО (м. Луцьк). – Ф. 198. Волинське українське об’єднання. – Оп. 1. – Спр. 19. Матеріали надзвичайного крайового з’їзду ВУО (переписка, промови, рішення), списки керівників на Волині. – Арк. 1 – 99.

46. ДАВО (м. Луцьк). – Ф. 198. Волинське українське об'єднання. – Оп. 1. – Спр. 21. Матеріали про діяльність Волинського українського об'єднання (ВУО). – Арк. 1 – 123.

Державний архів Рівненської області (м. Рівне)

47. Державний архів Рівненської області (м. Рівне) (далі – ДАРО (м. Рівне)). – Ф. 30. Рівненське повітове староство. – Оп. 20. – Спр. 841. Наглядова справа за діяльністю ВУО в Рівненському повіті. – Арк. 1 – 193.

48. ДАРО (м. Рівне). – Ф. 479. Волинське українське об'єднання, м. Рівне. – Оп. 1. – Спр. 7. Декларація Головної управи ВУО про політичне положення українського населення на Волині. – Арк. 1 – 6.

49. ДАРО (м. Рівне). – Ф. 479. Волинське українське об'єднання, м. Рівне. – Оп. 1. – Спр. 8. Інтерпеляція посла С. Скрипника до пана Голови Ради Міністрів Р. П. у справі нерегульованого дотепер правного становища Православної Церкви в Польщі. – Арк. 1 – 8.

Державний архів Тернопільської області (м. Тернопіль)

50. Державний архів Тернопільської області (м. Тернопіль) (далі – ДАТО (м. Тернопіль)). – Ф. 231. Тернопільське воєводське управління. – Оп. 1. – Спр. 2272. Списки членів управління петлюрівського головного Українського комітету в Польщі. – Арк. 1 – 6.

51. ДАТО (м. Тернопіль). – Ф. 231. Тернопільське воєводське управління. – Оп. 1. – Спр. 4280. Інформація Станіславського воєводського управління про конфіскацію журналу „Дніпро”, який помістив повідомлення націоналістичного змісту. – Арк. 1 – 4.

Archiwum Biblioteki Narodowej (Warsawa, Polska)
 (Архів Національної бібліотеки у Варшаві(Польща))
 мікрофільми з документів Архіву
 Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові

52. Архів Національної бібліотеки у Варшаві. – №77055. Архів Андрія і Анни Жуків. Листи до Анни Неділько від її родини. Листи дочки Ірини Кардош до Жуків. Листи Андрія Жука та листи окремих осіб (на „Б-Л”) до Андрія Жука. – 196 арк.

53. Архів Національної бібліотеки у Варшаві. – №77056. Архів Андрія і Анни Жуків. Листи окремих осіб (на „М-С”) і організацій до Андрія Жука. – 74 арк.

54. Архів Національної бібліотеки у Варшаві. – №75099. Листи Володимира Левинського до А. Жука. – 105 арк.

55. Архів Національної бібліотеки у Варшаві. – №75100. Листи осіб з прізвищами на літери „Л-З” до А. Жука. – 253 арк.

56. Архів Національної бібліотеки у Варшаві. – №75101. Листи А. Жука до окремих осіб. – 322 арк.

57. Архів Національної бібліотеки у Варшаві. – №75106. УНДО. Преса. Редакція часопису „Діло” (1924-1937). – 131 арк.

58. Архів Національної бібліотеки у Варшаві. – №80378. Архів Д. Донцова. І.Особисті документи та матеріали суспільно-політичної діяльності. – 430 арк.

59. Архів Національної бібліотеки у Варшаві. – №82671. Архів Д. Донцова V.1. Листи Д. Донцова до окремих осіб. – 163 арк.

60. Архів Національної бібліотеки у Варшаві. – №82673. Архів Д. Донцова. V.3.1. Листи осіб на „А-Г” до Д. Донцова. – 800 арк.

National Library and Archives of Canada (city of Ottawa)
 (Національна бібліотека та архіви Канади, м. Оттава)

61. National Library and Archives of Canada. – MG 30, C. 167, The Andry Zhuk collection. Finding Aid No. 1663. – 1986. – 273 pages.

62. National Library and Archives of Canada. – MG 30, C. 167, The Andry Zhuk collection. – Vol. 1. – File 5. Notes for a biography of A. Zhuk (1914 – 1939).

63. National Library and Archives of Canada. – MG 30, C. 167, The Andry Zhuk collection. – Vol. 23. – File 13. Correspondence Doroshenko V. (1919)

64. National Library and Archives of Canada. – MG 30, C. 167, The Andry Zhuk collection. – Vol. 23. – File 14. Correspondence Doroshenko V.

65. National Library and Archives of Canada. – MG 30, C. 167, The Andry Zhuk collection. – Vol. 23. – File 15. Correspondence Doroshenko V. (1921)

66. National Library and Archives of Canada. – MG 30, C. 167, The Andry Zhuk collection. – Vol. 23. – File 19. Correspondence Doroshenko V.;

І.ДЖЕРЕЛА

1.2. Опубліковані джерела

67. Андрій Жук // Календар-альманах „Дніпро” на 1939 рік. – С. 130 – 131.

68. В 10-ліття смерті Головного отамана С. Петлюри // Діло. – 1936. – 26 травня. – С. 5.

69. В 10-ліття смерті Головного отамана С. Петлюри // Діло. – 1936. – 27 травня. – С. 5.

70. В 10-ліття смерті Головного отамана С. Петлюри // Діло. – 1936. – 9 червня. – С. 5.

71. В 10-ліття смерті Головного отамана С. Петлюри // Діло. – 1936. – 10 червня. – С. 5.

72. В 10-ліття смерті Головного отамана С. Петлюри // Діло. – 1936. – 11 червня. – С. 5.

73. В 10-ліття смерті Головного отамана С. Петлюри // Діло. – 1936. – 25 червня – С. 5.

74. В Польщі // Тризуб. – 1927. – №11. – С. 26.

75. В Польщі // Тризуб. – 1929. – №24. – С. 28 – 30

76. В Польщі // Тризуб. – 1929. – №49. – С. 29 – 30

77. В Польщі // Тризуб. – 1930. – №4. – С. 27 – 28

- 78.** В Польщі. З діяльності Українського Центрального Комітету // Тризуб. – 1926. – №12. – С. 26.
- 79.** В Польщі. З організаційного життя української еміграції у Польщі // Тризуб. – 1927. – №10. – С. 25 – 26.
- 80.** В Польщі. Нові відділи УЦК у Польщі // Тризуб. – 1927. – №26/27. – С. 39 – 41.
- 81.** В Польщі. Товариство ім. Симона Петлюри в Польщі // Тризуб. – 1926. – №49. – С. 22 – 23
- 82.** Виказ пожег // Тризуб. – 1932. – №1. – С. 20 – 22
- 83.** Виказ пожег // Тризуб. – 1932. – №20. – С. 27 – 29
- 84.** Витанович І. Андрій Жук (Ільченко) – кооператор-громадянин / Ілля Витанович. – Львів, 1938. – 16 с.
- 85.** Від видавництва // За Україну. – 1933. – 1 жовтня. – С. 2.
- 86.** Від редакції // За Україну. – 1933. – 1 жовтня. – С. 2.
- 87.** Відгук отаманщини // Діло. – 1927. – 6 січня. – С. 1.
- 88.** Відозва українських соціалістичних партій до соціалістичних організацій усіх країн // За Україну. – 1933. – 1 жовтня. – С. 17.
- 89.** Внутрішній статут Автокефальної Православної Церкви в Польщі // Волинське слово. – 1939. – 8 січня. – С. 3.
- 90.** Волинське Українське Об'єднання // Українська нива. – 1931. – 23 квітня. – С. 3.
- 91.** Волинський Б. На сторожі прав нації / Богдан Волинський // Українська нива. – 1931. – 20 жовтня. – С. 1.
- 92.** Вшанування світлої пам'яті С. Петлюри на десятиліття його смерті // Тризуб. – 1936. – №25/26. – С. 2 – 3
- 93.** Вшанування світлої пам'яті Симона Петлюри на 11 роковини його смерті. У Львові // Тризуб. – 1937. – №25. – С. 6
- 94.** Головніші постанови Центрального Комітету // Вісти УЦК. – 1923. – №1. – С. 4 – 5.

- 95.** Гуманітарна діяльність української еміграції в Польщі // Вісти УЦК. – 1927. – №8/9. – С. 6 – 10
- 96.** Декларація Волинського українського об'єднання (ВУО) // Українська нива. – 1931. – 15 липня. – С. 2 – 4.
- 97.** Донцов Д. Агонія одної доктрини (під новий рік) / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1924. – Т.82. – Кн.1. – С. 65 – 67.
- 98.** Донцов Д. Боротьба за молодь / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1931. – Т. 106. – Кн. 7/8. – С. 722 – 723.
- 99.** Донцов Д. (О. В.) В перспективі віків / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1929. – Т. 98. – Кн. 4. – С. 372 – 377.
- 100.** Донцов Д. (О. В.) Велика пауза: з галицько-волинської політики / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1923. – Т. 79. – Кн. 2.– С. 172 – 177.
- 101.** Донцов Д. (О. В.) Вибори і „те, що найважливіше” / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1930. – Т. 102. – Кн. 5. – С. 453 – 456.
- 102.** Донцов Д. До старих богів!: з нагоди студентського з'їзду / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1922. – Т. 76. – Кн. 3.– С. 263 – 268.
- 103.** Донцов Д. Єдине, що є на потребу: новорічні рефлексії / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1930. – Т. 101. – Кн. 1. – С. 85 – 90.
- 104.** Донцов Д. Конфлікт на Далекім Сході і український Кобленц / Дмитро Донцов // Вістник. – 1938. – Кн. 9. – С. 667 – 673.
- 105.** Донцов Д. Маса і провід / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1930. – Т. 101. – Кн. 4. – С. 332 – 351.
- 106.** Донцов Д. (О. В.) Між молотом і ковадлом: з'їзд УНДО / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1932. – Т. 109. – Кн. 5.– С. 467 – 473.
- 107.** Донцов Д. (О. В.) На краєвім екрані / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1930. – Т. 101. – Кн. 2. – С. 180 – 182.
- 108.** Донцов Д. Націоналізм. – Лондон; Торонто: Українська видавнича спілка, 1966. – 363 с.

- 109.** Донцов Д. Пансько-мужицький центавр і неомонархізм / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1925. – Т. 86. – Кн. 4. – С. 354 – 366.
- 110.** Донцов Д. (О. В.) Перед новим етапом / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1929. – Т. 100. – Кн. 12. – С. 1112 – 1115.
- 111.** Донцов Д. (О. В.) Перед розвалом імперії / Дмитро Донцов // Вістник. – 1938. – Кн. 11. – С. 829 – 834.
- 112.** Донцов Д. Під новий рік / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1930. – Т. 105. – Кн. 1. – С. 76 – 80.
- 113.** Донцов Д. (О. В.) Повиборчі перспективи / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1930. – Т. 104. – Кн. 12. – С. 1098 – 1105.
- 114.** Донцов Д. Політика прінципіальна і опортуністична / Дмитро Донцов. – Львів, 1928. – 56 с.
- 115.** Донцов Д. (І. М.) Причини поразки на Волині / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1928. – Т. 95. – Кн. 4. – С. 363 – 366.
- 116.** Донцов Д. Проблема поколінь / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1928. – Кн. 7-8. – С. 318 – 328.
- 117.** Донцов Д. (О. В.) Розклад нашого партійництва / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1923. – Т. 80. – Кн. 5. – С. 89 – 94.
- 118.** Донцов Д. Самостійність чи сепаратизм / Дмитро Донцов // Календар-альманах „Дніпро” на 1930 рік. – С. 92 – 100.
- 119.** Донцов Д. (О. В.). Смерк одної ідеї, с. 3 нагоди роковин / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1928. – Т. 97. – Кн. 11. – С. 260 – 266.
- 120.** Донцов Д. Твори / Дмитро Донцов. – Львів: Кальварія, 2001. – Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. – 487 с.
- 121.** Донцов Д. (О. В.) Трясця виборча / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1928. – Т. 95. – Кн. 3. – С. 275 – 281.
- 122.** Донцов Д. Церква і націоналізм / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1924. – Т. 83. – Кн. 5. – С. 75 – 82.
- 123.** Донцов Д. (О. В.) Цісарський розтин / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1929. – Т. 100. – Кн. 11. – С. 1015 – 1020.

124. Донцов Д. Чи ми фашисти / Дмитро Донцов // Заграва. – 1923. – 24 червня. – Ч. 7. – С. 97 – 102.
125. Донцов Д. Чим є російська революція? / Дмитро Донцов // Календар-альманах „Дніпро” на 1928 рік. – С. 54 – 59.
126. Донцов Д. Ще про „Пилипа” і „Атенців” / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1930. – Т. 102. – Кн. 6. – С. 559 – 563.
127. Донцов Д. Imponderabilia / Дмитро Донцов // Календар-альманах „Дніпро” на 1927 рік. – С. 55 – 67.
128. Донцов Д. Post scriptum / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1930. – Т. 104. – Кн. 12. – С. 1110 – 1115.
129. Дорошенко В. Відбудова Української держави / Володимир Дорошенко // Впереду. – 1920. – С. 1 – 3.
130. Дорошенко В. Іван Франко / Володимир Дорошенко. – Львів, Накладом видавництва „Громада”, 1924. – 32 с.
131. Дорошенко В. Наші втрати / Володимир Дорошенко // Календар-альманах „Дніпро” на 1933 рік. – С. 93 – 94.
132. Дорошенко В. У двадцятьлітню річницю / Володимир Дорошенко // Календар-альманах „Дніпро” на 1937 рік. – С. 38 – 41.
133. Дорошенко В. Шевченко і його думки про громадські справи / Володимир Дорошенко. – Львів: накл. Укр. Книгарні і Антиквар. у Львові, 1931. – 24 с.
134. Дорошенко В. Ювілей української революції: гадки й роздумування / Володимир Дорошенко // Календар-альманах „Дніпро” на 1928 рік. – С. 8 – 12.
135. Дорошенко В. „Просвіта”, її заснування й праця. Короткий історичний нарис / Володимир Дорошенко. – Філадельфія, 1959. – 104 с.
136. Єдність нації // Діло. – 1936. – 22 січня. – С. 1.
137. Життя українців закордоном. Промова А. Лівицького // Волинське слово. – 1937. – 1 січня. – С. 8.
138. Жук А. Кредитова кооперація і організація ощадностей / Андрій Жук. – Львів, 1934. – 64 с.

- 139.** Жук А. Чи могло бути інакше? / Андрій Жук // Діло. – 1938. – 23 січня. – С. 4.
- 140.** Жук А. Чому ми втратили державу? / Андрій Жук // Новий час. – 1937. – 5 квітня. – Ч. 74. – С. 10.
- 141.** З життя еміграції в Польщі. З'їзд українських політичних емігрантів в Станіславові // Тризуб. – 1927. – №28. – С. 30 – 32
- 142.** З життя української еміграції в Польщі // За незалежність. – 1935. – №8/9. – С. 15 – 20.
- 143.** З життя української еміграції в Польщі. Річні загальні збори у відділах Українського Центрального Комітету в Польщі // Шляхом незалежності. – 1931. – №3. – С. 170 – 201
- 144.** З життя української еміграції на Станіславщині // Вісти УЦК. – 1927. – №8/9. – С. 39 – 40.
- 145.** З життя української колонії в Цумані // Вісти УЦК. – 1926. – №7. – С. 22 – 23
- 146.** З широкого світу // Тризуб. – 1929. – №49. – С. 13 – 17
- 147.** З'їзд української політичної еміграції на Станіславщині // Вісти УЦК. – 1927. – №11/13. – С. 35 – 37
- 148.** За права й привилеї православної віри // Українська нива. – 1931. – 10 травня. – С. 1.
- 149.** Завдання еміграції // Діло. – 1923. – 8 вересня. – С. 1.
- 150.** Заїкин В. Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений. З приводу 20-літнього ювілею української наукової праці 1905-1925 рр / В'ячеслав Заїкин. – Варшава, 1925. – 16 с.
- 151.** Збори української політичної еміграції Тернопільщини // Вісти УЦК. – 1927. – №14/17. – С. 150 – 151
- 152.** Ідилля в емігрантській кольонії у Львові // Діло. – 1937. – 11 лютого. – С. 7.
- 153.** І. Л. [Липовецький І.]. IV делегатський з'їзд української еміграції в Польщі / Іван Липовецький // Тризуб. – 1938. – №1/2. – С. 12 – 22.

154. І. Л. [Липовецький І.]. Еміграція і книжка / Іван Липовецький // Тризуб. – 1938. – №21. – С. 5

155. Інформаційний доклад заступника голови УЦК М. М. Ковальського про діяльність комітету за останній рік, виголошений на нараді 24-25 вересня ц. р. // Вісти УЦК. – 1927. – №14/17. – С. 118 – 125

156. Карманюк О. Українська політична еміграція / Олекса Карманюк. – Каліш, В-во „Чорномор”, 1923. – 42 с.

157. Кедрин І. Життя-Події-Люди / Іван Кедрин. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1976. – 724 с.

158. Кедрин І. Ідея і кров Симона Петлюри / Іван Кедрин // Діло. – 1936. – 24 травня. – С. 1 – 2.

159. Кедрин І. Інші поклоняються традиції – ми її валимо... / Іван Кедрин // Діло. – 1936. – 12 травня. – С. 2.

160. Кедрин І. „Ми” наддніпрянці і „ви” галичани // Діло. – 1937. – 17 лютого. – С. 1 – 2.

161. Кедрин І. Роковини української революції / Іван Кедрин // Діло. – 1937. – 27 березня. – С. 1.

162. Кедрин І. Українці чи галичани? (радянське чи московське – відродження галицького сепаратизму) / Іван Кедрин // Діло. – 1929. – 6 січня. – С. 3 – 4.

163. Кінець легенди // Діло. – 1923. – 18 листопада. – С. 1.

164. Ковалевський О. Марш на Україну чи її визволення? / Олександр Ковалевський // Волинське слово. – 1939. – 19 січня – С. 2.

165. Ковалевський О. Пошана до заслуг і праці / Олександр Ковалевський // Українська нива. – 1936. – 13 грудня. – С. 1.

166. Ковалевський О. Розумовий і емоціональний елементи в політиці / Олександр Ковалевський // Волинське слово. – 1939. – 2 лютого. – С. 2.

167. Ковалевський О. Розумовий і емоціональний елементи в політиці / Олександр Ковалевський // Волинське слово. – 1939. – 26 лютого. – С. 3.

- 168.** Ковальський М. З праці Українського Центрального Комітету в Польщі // Вісти УЦК. – 1928. – №23/25. – С. 41 – 45.
- 169.** Конгрес Волинського українського об'єднання // Українська нива. – 1931. – 15 липня. – С. 2 – 3.
- 170.** Консолідація // Українська нива. – 1936. – 14 червня – С. 1.
- 171.** Левицький Д. Найбільша боротьба, яку бачив світ! / Дмитро Левицький // За Україну. – 1933. – 1 жовтня – С. 7.
- 172.** Ленкавський С. Український націоналізм: твори / Степан Ленкавський. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – Т.1. – 600 с.
- 173.** Липовецький І. Сімнадцятилітній шлях / Іван Липовецький // Тризуб. – 1938. – №32/33. – С. 31 – 34
- 174.** Ливицький А. Українська політична еміграція та ситуація в Советській Україні / Андрій Ливицький // Діло. – 1937. – 3 лютого. – С. 7.
- 175.** Лотоцький Н. Українське життя в Польщі в 1936 р. / Нестор Лотоцький // Волинське слово. – 1937. – 1 січня. – С. 4.
- 176.** Лотоцький О. На ріках вавилонських. Збірник статей / Олександр Лотоцький. – Львів, 1938. – 192 с.
- 177.** Луцький О. Лист до Редакції / Остап Луцький // За Україну. – 1933. – 1 жовтня. – С. 9.
- 178.** Магалевський Ю. Десят літ „Українського товариства допомоги емігрантам з України” у Львові / Юрій Магалевський // Календар-альманах „Дніпро” на 1932 рік. – С. 118 – 121.
- 179.** Мазепа І. До питання про консолідацію українських сил / Ісаак Мазепа // За Україну. – 1933. – 1 листопада. – С. 5 – 6.
- 180.** Мартинець В. Наша тактика / Володимир Мартинець // Розбудова нації. – 1930. – січень – лютий. – №1 – 2 (25 – 26). – С. 1 – 9.
- 181.** Мартинець В. Українське підпілля від У.В.О. до О.У.Н. Спогади й матеріали до перед історії та історії українського організованою націоналізму / Володимир Мартинець. – Б. м., 1949. – 349 с.
- 182.** Між двома огнями // Діло. – 1923. – 7 серпня. – С. 1.

- 183.** На двох відтинках // Українська нива. – 1936. – 25 жовтня. – С. 1.
- 184.** Навкруги правного становища української еміграції у Польщі // Вісти УЦК. – 1927. – №8/9. – С. 17 – 20.
- 185.** Назарук О. Галичина й Велика Україна. Трактат, присвячений українським жінкам і військовим / Осип Назарук. – Львів, 1936. – 156 с.
- 186.** Назарук О. Націоналізм Донцова й інші мишугізми / Осип Назарук. – Львів: Бібліотека Української Народньої Обнови (УНО), 1934. – 53 с.
- 187.** Назарук О. Про Книгу Голубину (значіння культу героїв, і чи Симона Петлюру можна уважати національним героєм?) / Осип Назарук // Нова Зоря. – 1936. – 17 травня. – С. 3.
- 188.** Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С.Наріжним до частини другої) / Симон Наріжний. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
- 189.** Наші втрати // Календар-альманах „Дніпро” на 1939 рік. – С. 132.
- 190.** Наші втрати // Календар-альманах „Дніпро” на 1940 рік. – С. 131.
- 191.** Наші цілі // Заграва. – 1923. – 1 квітня. – С. 1.
- 192.** Новоселицький Ю. Волинь та Полісся / Юрій Новоселицький // Українська нива. – 1933. – 15 січня. – С. 3.
- 193.** Оголошення // Вісти УЦК. – 1928. – №23/25. – С. 44 – 57.
- 194.** Органи Українського Центрального Комітету // Вісти УЦК. – 1924. – №3. – С. 4 – 6.
- 195.** Організації українських емігрантів із Наддніпрянщини у Львові // За Україну. – 1933. – 1 листопада. – С. 9.
- 196.** Організаційна та фінансово-господарча секції // Вісти УЦК. – 1923. – №2. – С. 9 – 11.
- 197.** Організаційні здобутки української еміграції у Польщі // Вісти УЦК. – 1925. – №4. – С. 32 – 45.
- 198.** О. К. [О. Калюжний]. З життя української еміграції на Ковельщині / Олександр Калюжний // Вісти УЦК. – 1926. – №6. – С. 17 – 20
- 199.** Пам’яті С. Петлюри // Українська нива. – 1936. – 14 червня. – С. 4.

- 200.** Пам'яти С. Петлюри // Українська нива. – 1936. – 25 червня. – С. 2.
- 201.** Панахида по С. Петлюрі // Вісти УЦК. – 1928. – №23/25. – С. 46 – 47
- 202.** Пасивність нашої еміграції // Діло. – 1924. – 2 квітня. – С. 1.
- 203.** Певний П. Коли дзвонять дзвони / Петро Певний // Українська нива. – 1929. – 25 червня. – С. 1.
- 204.** Певний П. На теми дня. Широким шляхом творчої праці / Петро Певний // Українська нива. – 1931. – 20 травня. – С. 2 – 3.
- 205.** Певний П. Про католицизм, „унію перельотчиків” і можливий успіх унії, як боротьби з безбожництвом / Петро Певний // Українська нива. – 1931. – 30 вересня. – С. 2.
- 206.** Певний П. У дні національного свята / Петро Певний // Українська нива. – 1933. – 10 березня. – С. 1.
- 207.** Пеленський З. Схід чи Захід України? / Зенон Пеленський // Шлях нації. – 1935. – 1 червня. – Ч. 2. – С. 7.
- 208.** Перші кроки ВУО // Українська нива. – 1931. – 20 вересня. – С. 1.
- 209.** Петлюра С. Статті. Листи. Документи. – Т. 1 – Нью-Йорк, 1956. – 480 с.
- 210.** Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання / Симон Петлюра // Петлюра С. Статті. – Київ: Дніпро, 1993. – С. 231 – 275.
- 211.** Підставові помилки // Волинське слово. – 1937. – 1 січня. – С. 2.
- 212.** Повідомлення // Вісти УЦК. – 1927. – №11/13. – С. 70
- 213.** Позбавлені прав // Українська нива. – 1927. – 15 грудня. – С. 1.
- 214.** Політичне життя Волині // Українська нива. – 1936. – 8 листопада. – С. 1.
- 215.** Польща уявляє собою головний осередок української політичної еміграції // Вісти УЦК. – 1923. – № 1. – С. 1.
- 216.** Права переїзду українських емігрантів у межах Польщі // Вісти УЦК. – 1924. – Ч. 3. – С. 37.
- 217.** Приходько В. Правне становище української політичної еміграції в Польщі / Віктор Приходько // Вісти УЦК. – 1928. – Ч. 18-19. – С. 49 – 51.
- 218.** Пушкар К. (Коберський К.). „Націоналізм”. Критика фраз / Карло Пушкар. – Львів, 1933. – 152 с.

- 219.** П'ятнують опльовування пам'яти заслужених українців // Діло. – 1936. – 24 травня. – С. 7.
- 220.** Редакційна стаття // Календар-альманах „Дніпро” на 1929 рік. – С. 8 – 11.
- 221.** Резолюція групи українських емігрантів, перебуваючи у Камінь-Каширському // Вісти УЦК. – 1925. – №4. – С. 77 – 78.
- 222.** Робітниче життя на Волині // Українська нива. – 1931. – 30 квітня. – С. 1.
- 223.** Рятункова акція для Великої України // За Україну. – 1933. – 1 листопада. – С. 8.
- 224.** Садовський В. До десятилітнього білянсу (1919 – 1929) / Валентин Садовський // Календар-альманах „Дніпро” на 1929 рік. – С. 12 – 15.
- 225.** Самоорганізація та громадське життя української еміграції в Польщі // Вісти УЦК. – 1926. – №5. – С. 8-23.
- 226.** Святкування з нагоди проголошення самостійності УНР // Діло. – 1930. – 21 лютого. – С. 3.
- 227.** Серед укр. еміграції в Польщі // Тризуб. – 1927. – №36. – С. 29
- 228.** Слово від редакції // Календар-альманах „Дніпро” на 1927 рік. – С. 3.
- 229.** Соборність і державність // Календар-альманах „Дніпро” на 1923 рік. – С. 3 – 5.
- 230.** Статут Волинського українського об'єднання // Українська нива. – 1931. – 29 червня. – С. 2 – 3.
- 231.** Сулятицький П. Головні завдання культурно-освітньої праці серед української еміграції / Павло Сулятицький // Вісти УЦК. – 1928. – №23/25. – С. 37 – 40
- 232.** Сулятицький П. Головні завдання культурно-освітньої праці серед української еміграції / Павло Сулятицький // Вісти УЦК. – 1928. – Ч. 28. – С. 10.
- 233.** У Польщі // Тризуб. – 1932. – №46. – С. 29
- 234.** У Польщі. З емігрантського життя у Львові // Тризуб. – 1929. – №19/20. – С. 41 – 42
- 235.** У Польщі. Ковель у дні українського смутку // Тризуб. – 1932. – №28/29. – С. 42

- 236.** У Польщі. Сумна річниця // Тризуб. – 1928. – №25. – С. 25 – 26
- 237.** У Польщі. Товариство ім. С. Петлюри // Тризуб. – 1926. – №58. – С. 23.
- 238.** У хаосі танцюючої логіки (з приводу загальних зборів луцької „Просвіти” 26.IV.1931 р.) // Українська нива. – 1931. – 30 квітня – С. 3.
- 239.** Українська справа в Сеймі // Волинське слово. – 1939. – 19 січня. – С. 1.
- 240.** Українське товариство приятелів Ліги Народів // Українська нива. – 1931. – 31 травня. – С. 1.
- 241.** Український кредитовий банк // Українська нива. – 1931. – 10 травня. – С. 3.
- 242.** УНДО зазначає своє становище // Волинське слово. – 1939. – 14 травня. – С. 3.
- 243.** Установчі збори Т-ва ім. Митрополита Могили // Українська нива. – 1931. – 28 листопада. – С. 1.
- 244.** Х. К. З життя львівської філії Союзу українок емігранток // Тризуб. – 1935. – №25. – С.7 – 8
- 245.** Хроніка // Вісти УЦК. – 1926. – №7. – С. 24 – 31
- 246.** Хроніка. З діяльності Українського Центрального Комітету у Польщі // Вісти УЦК. – 1927. – №18/19. – С. 62 – 64.
- 247.** Хроніка. Роковини смерти бл. пам. С. Петлюри // Тризуб. – 1934. – №23. – С. 11 – 15
- 248.** Хроніка. Роковини смерти бл. пам. С. Петлюри // Тризуб. – 1934. – №25. – С. 12 – 15
- 249.** Хроніка Волині // Українська нива. – 1936. – 29 листопада. – С. 3.
- 250.** Чехович К. Апостроф / Костянтин Чехович // Діло. – 1935. – 15 березня. – С. 5.
- 251.** Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині / Олександр Шульгин. – Париж: Меч, 1934. – 252 с.
- 252.** Шульгин О. Наші політичні змагання на еміграції / Олександр Шульгин // Календар-альманах „Дніпро” на 1927 рік. – С. 46 – 53.

253. Що чувати з Всеукраїнським Національним Конгресом // Діло. – 1936. – 8 травня. – С. 1.

254. 20-ліття української революції // Новий час. – 1937. – 23 березня. – С. 1.

II. ЛІТЕРАТУРА

2.1. Монографії, брошури, статті

255. Баган О. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї половини ХХ ст.) / Олег Баган // Донцов Д. Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 23 – 63;

256. Бойко О. Історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Олександр Бойко. – Київ: Видавничий центр „Академія”, 1999. – 568 с.

257. Васюта І. Політична історія Західної України (1918 – 1939) / Іван Васюта. – Львів: Каменяр, 2006. – 335 с.

258. Васькович Г. Національна ідеологія Донцова / Григорій Васькович // Визвольний шлях. – 1956. – Т. 9. – Кн. 2. – С. 164 – 166.

259. Величко З. Міф про Галичину: до проблеми Сходу і Заходу в публіцистиці Осипа Назарука 20 – 30-х рр. ХХ ст. / Зоряна Величко // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – Випуск 27. – Львів, 2006. – С. 12 – 20.

260. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920 – 1939): історико-бібліографічне дослідження / Омелян Вішка. — Львів: Науково-дослідний центр періодики, 2002. – 479 с.

261. Горелов М. Історичні спроби моделювання української державності в ХХ столітті / Микола Горелов // Політична думка. – 1994. – №4. – С. 94 – 97.

262. Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини / Ярослав Дашкевич // Донцов Д. Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 7 – 19.

263. Кентій А. Українська Військова Організація (УВО) в 1920 – 1928 роках. Короткий нарис / Анатолій Кентій. – Київ: НАН України, 1998. – 80 с.

264. Кілька штрихів до ідейної біографії Дмитра Донцова. Упорядкувала Г. Сварник / Галина Сварник // Україна модерна. – 1996. – №1. – С. 150 – 156.

265. Колісник Д. В. Полеміка навколо гетьманського руху в емігрантській пресі (30-ті рр. ХХ ст.) / Дмитро Колісник // Історія і особистість історика. Збірник наукових праць, присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. – Дніпропетровськ: НГУ, 2004. – С. 316 – 322.

266. Колянчук О. Увічнення нескорених. Українські військові меморіали 20-30-х рр. ХХ ст. у Польщі / Олександр Колянчук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 246 с.

267. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920 – 1939) / Олександр Колянчук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2000. – 278 с.

268. Кость С. Ідея соборності як методологічна засада західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. / Степан Кость // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. – Випуск 27. – Львів, 2006. – С. 62 – 90.

269. Кравців Б. Передмова / Богдан Кравців // Сосновський М. Дмитро Донців: політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью-Йорк, 1974. – С. 11 – 12.

270. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

271. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918 – 1929) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 2002. – Т. 1. – 536 с.

272. Кулик І. Провал підступних планів іноземного імперіалізму проти Радянської України / Іван Кулик. – Київ: Держполітвидав, 1953. – 104 с.

273. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.) / Станіслав Кульчицький. – К., Видавничий дім „Альтернативи”, 1999. – 336 с.

274. Кухта Б. Л. З історії української політичної думки: [Текст лекцій: Навчальний посібник] / Борис Кухта. – Київ: Генеза, 1994. – 368 с.

275. Кучерепа М. Волинь у міжвоєнний період (1921-1939) / Микола Кучерепа. – Луцьк: „Реабілітовані історією”, 1994. – 60 с.

276. Кучерепа М., Давидюк Р. Волинське українське об'єднання (1931 – 1939 рр.): Монографія / Микола Кучерепа, Руслана Давидюк. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 420 с.

277. Лівицький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / Микола Лівицький. – Мюнхен-Філядельфія: В-во Українське інформаційне бюро, 1984. – 72 с.

278. Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії / Володимир Литвин / НАН України. Інститут історії України. – Київ, 2002. – 133 с.

279. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / Сергій Литвин. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 640 с.

280. Мартинець В. Ідеологія організованого й т. зв. волевого націоналізму. Аналітично-порівняльна студія / Володимир Мартинець. – Вінніпег: Новий Шлях, 1954. – 200 с.

281. Микитка С. Володимир Дорошенко. З нагоди 75-річчя визначного вченого й громадянина / Степан Микитка. – Філадельфія, 1955. – 36 с.

282. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / За ред. С. Ленкавського / Петро Мірчук. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – Т. 1 (1920 – 1939). – 639 с.;

283. Павленко М. Допомога української громадськості Польщі біженцям з Великої України / Микола Павленко // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 107 – 111.

284. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Іван Патер / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – 346 с.

285. Піскун В. Більшовицький уряд УСРР у боротьбі з українською політичною еміграцією в Польщі (поч. 20-х рр. ХХ ст.): загальні тенденції / Валентина Піскун // Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть: Історія, сьогодення, майбутня перспектива. – Київ: Твім-Інтер, 2001. – Ч. 1. – С. 257 – 266.

286. Пісун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття): Монографія / Валентина Пісун. – Київ: „МП Леся”, 2006. – 672 с.

287. Постельжук О. Соціальна база українських угодовських партій Західної України (1918-1939 рр.) / Олександр Постельжук // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2008. – №16. – С. 261 – 268.

288. Райківський І. Національна ідея в діяльності української соціал-демократії у Другій Речі Посполитій / Ігор Райківський // Людина і політика. – 2002. – №5. – С. 74 – 83.

289. Сосновський М. Дмитро Донцов – політичний портрет: з історії розвитку українського націоналізму / Михайло Сосновський. – Нью-Йорк-Торонто: Trident International, Inc., 1974. – 419 с.

290. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний. – Київ: Либідь, 1991. – 512 с.

291. Тимошик М. „Лишусь навіки з чужиною...”. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / Микола Тимошик. – Вінніпег-Київ: Наша культура і наука, 2000. – 548 с.

292. Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціальне-політичне явище / Володимир Трощинський / НАН України. Ін-т соціології: [відп. ред. В. Б. Євтух]. – Київ: Інтел, 1994. – 260 с.

293. Українська еміграція: від минувшини до сьогодення. Навчальний посібник // Б. Д. Лановик, М. В. Траф'як та ін.; [за редакцією професора Б. Д. Лановика]. – Тернопіль: „Чарівниця”, 1999. – 512 с.

294. Шаповал Ю. „Літературно-Науковий Вістник” (1898 – 1932 рр.): Творення державницької ідеології українства / Юрій Шаповал. – Львів, 2000. – 352 с.

295. Bruski J. Petlurowcy: Centrum Panstwowe Ukrainskiej Republiki Ludowej na wychodztwie (1919 – 1924) / Jan Bruski. – Krakow: Arcana, 2000. – 600 s.

296. Chojnowski A. Ukraina / Historia panstw swiata w XX wieku / In-t Hist. Un-tu Warszawskiego / Andrzej Chojnowski. – Warszawa: TRIO, 1997. – 234 s.

297. Motyl A. The turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism. 1919 – 1929 / Alexander Motyl. – New York: Columbia University Press, 1980. – 202 p.

298. Papierzynska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej: 1922 – 1926 / Myroslava Papierzynska-Turek. – Krakow: Wydawnictwo Literackie, 1979. – 392 s.

299. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929 / Ryszard Torzecki. – Krakow: Wydawnictwo Literackie, 1989. – 468 s.

300. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce: 1920 – 1939 / Emilian Wiszka. – Torun: MADO, 2005. – 752 s.

II. ЛІТЕРАТУРА

2.2. Дисертації та автореферати

301. Адамович С. В. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914 – 1918 рр.). : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / Сергій Васильович Адамович. – Чернівці, 2003. – 19 с.

302. Безсмертний Р. М. Соціально-політичний устрій українського суспільства (концепція Д. Донцова): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.01 „Теорія та історія політичної думки” / Роман Михайлович Безсмертний. – Київ, 1997. – 25 с.

303. Качмар Л. С. Наддніпрянська політична еміграція в Галичині 1900 – 1914 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / Людмила Семенівна Качмар. – Львів, 1997. – 19 с.

304. Мандрик М. В. Становлення ідеології інтегрального націоналізму в інтелектуальній спадщині української еміграції (1920 – 1930 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 „Всесвітня історія” / Марія Вікторівна Мандрик. – Київ, 2005. – 20 с.

305. Панфілова Т. О. Українська народно-трудова партія: боротьба за державну незалежність і соборність України. 1919 – 1924 роки.: автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / Тетяна Олександрівна Панфілова. – Львів, 2004. – 31 с.

306. Портнов А. В. Науково-освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919 – 1939): дис... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Портнов Андрій Володимирович. – Львів, 2005. – 217 арк.

307. Ситник О. І. Особливості політичних концепцій М.Драгоманова і Д. Донцова в контексті української ідеї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.01 „Теорія та історія політичної думки” / Олександр Іванович Ситник. – Київ, 1996. – 23 с.

308. Соляр І. Я. Проблема консолідації національно-державницьких сил Західної України (1923 – 1928 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / Ігор Ярославович Соляр. – Львів, 1995. – 20 с.

309. Тюрменко І. І. Проблеми української державності в діяльності та науковій спадщині Івана Огієнка: дис... доктора іст. наук: 07.00.01 / Тюрменко Ірина Іванівна. – Київ, 2000. – 447 арк.

310. Чугуєнко М. В. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.12 „Українознавство” / Михайло Віталійович Чугуєнко. – Харків, 1998. – 16 с.

311. Шліхта І. В. Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму: дис... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Шліхта Ірина Василівна. – Київ, 2005. – 263 арк.

ІІ. ЛІТЕРАТУРА

2.3. Довідкова література

312. Баран С. Українська еміграція між двома світовими війнами / Степан Баран // Енциклопедія Українознавства. В 3-х т. – Київ, 1995. – Т. 2. – С. 571 – 577.

313. Волинське українське об'єднання // Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 303.

- 314.** Дніпро // Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 711.
- 315.** Жук Андрій // Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 699 – 700.
- 316.** Жуковський А. Уряд Української Народної Республіки (УНР) в екзилі в 1920 – 1948 рр. / Аркадій Жуковський // Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3466 – 3467.
- 317.** Заграва // Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 711.
- 318.** Іванченко І. Еміграція / Ігор Іванченко // Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / [відп. редактори Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас]. – Київ, 1993. – С. 428.
- 319.** Літературно-науковий вісник // Літературознавчий словник-довідник / [відп. редактори Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін]. – Київ: Академія, 1997. – С. 426.
- 320.** Маркусь В. Миколай Чернецький / Василь Маркусь // Енциклопедія Українознавства: У 10-ти томах. – Львів, 2000. – Т. 10. – С. 3694 – 3695.
- 321.** Мстислав Скрипник // Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1657.
- 322.** Українська Нива // Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3374.
- 323.** Українське товариство допомоги емігрантам з Великої України // Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3600.
- 324.** Український центральний комітет // Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3446.
- 325.** Янів В. Донцов Дмитро / Володимир Янів // Енциклопедія українознавства: В 10 т. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 575 – 576.